

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
PRÁVNICKÁ FAKULTA

RIGORÓZNÍ PRÁCE

2011

Mgr. Adéla Marková

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
PRÁVNICKÁ FAKULTA
KATEDRA OBČANSKÉHO PRÁVA

Výkon práv a povinností rodičů, kteří spolu nežijí
Exercise of rights and duties of parents who do not live
together

Mgr. Adéla Marková
Ječná 143
Hradec Králové

Konzultant rigorózní práce: Doc. JUDr. Senta Radvanová, CSc.

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci zpracovala samostatně za použití zdrojů a literatury v ní uvedených a že tato práce nebyla použita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Hradci Králové dne 31. 12. 2011

Mgr. Adéla Marková

Děkuji touto cestou Doc. JUDr. Sentě Radvanové, CSc. za vedení při psaní této práce a své rodině a blízkým za podporu a trpělivost.

Obsah

1	ABSTRAKT	1
2	ÚVOD.....	3
3	VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ	6
3.1	Dítě.....	6
3.1.1	Vývoj právního postavení dítěte.....	7
3.1.2	Úmluva o právech dítěte	12
3.2	Matka	17
3.2.1	Surogační mateřství	18
3.2.2	Porod s utajením totožnosti matky	22
3.2.3	Anonymní porody a problematika tzv. baby – boxů	24
3.3	Otec.....	31
3.3.1	Popření otcovství	33
3.4	Rodina	39
4	VZTAHY MEZI RODIČI A DĚTMI	42
4.1	Rodičovská zodpovědnost.....	42
4.1.1	Obsah rodičovské zodpovědnosti	45
4.1.2	Péče o nezletilé dítě	48
4.1.3	Zastupování nezletilého dítěte.....	54
4.1.4	Správa jmění nezletilého dítěte	56
5	VÝKON PRÁV A POVINNOSTÍ RODIČŮ – MANŽELŮ	64
5.1	Nesení a výkon rodičovských práv	64
5.2	Výkon práv a povinností za trvání manželství	65
5.3	Výkon práv a povinností po skončení manželství	68
5.3.1	Výkon práv a povinností dojde-li k rozvodu manželství	68

5.3.2	Výlučná péče	73
5.3.3	Střídavá péče	83
5.3.4	Společná péče	90
5.3.5	Závěrem k variantám péče o dítě.....	92
6	VÝKON PRÁV A POVINNOSTÍ RODIČŮ, KTEŘÍ NEBYLI MANŽELÉ	95
6.1	Jiné varianty rodinného soužití než je manželství	95
6.1.1	Bezdětná partnerství a nepárové žití.....	96
6.1.2	Registrované partnerství	97
6.2	Výkon práv a povinností rodičů, kteří nebyli manželé	99
7	INTERVENCE STÁTU DO VÝKONU RODIČOVSKÉ ZODPOVĚDNOSTI	103
7.1	Stát v postavení garanta práva.....	103
7.2	Výchovná opatření.....	104
7.2.1	Napomenutí	106
7.2.2	Dohled nad nezletilým	106
7.2.3	Omezení ukládaná nezletilému.....	107
7.3	Zásahy do rodičovské zodpovědnosti upravené v § 44 ZoR.....	108
7.3.1	Pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti	108
7.3.2	Omezení rodičovské zodpovědnosti	109
7.3.3	Zbavení rodičovské zodpovědnosti	111
8	MEZINÁRODNÍ ÚNOSY DĚTÍ.....	115
8.1	Obecně o mezinárodních únosech dětí.....	115
8.2	Úprava mezinárodních únosů dětí v českém právním řádu	116
8.3	Haagská úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí.....	119
8.4	Charakteristika řízení o navrácení dítěte v případě mezinárodního únosu	125
8.5	Řízení o navrácení dítěte dle občanského soudního řádu	129
9	ZÁVĚR.....	134
10	PŘÍLOHY	145

Seznam použitých zkratek

- Haagská úmluva: Haagská úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí, č. 34/1998 Sb.
- Nařízení Brusel II bis: Nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 o pravomoci a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení Rady (ES) č. 1347/2000
- Zákon o matrikách: O matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, č. 301/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- O.s.ř.: Občanský soudní řád, č. 99/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- OZ: Občanský zákoník, č. 40/1964 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- TZ: Trestní zákon, č. 40/2009 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- Úmluva: Úmluva o právech dítěte, č. 104/1991 Sb.
- ZoR: Zákon o rodině: č. 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů

1 ABSTRAKT

Tato práce nazvaná výkon práv a povinností rodičů, kteří spolu nežijí, je zaměřena na aktuální otázky výkonu rodičovské zodpovědnosti a popisuje vzájemná práva a povinnosti rodičů a jejich dětí. Sleduje historický vývoj právního postavení nezletilého dítěte, a to od pouhého subjektu práv až k pojetí dnešnímu, které dítě chápe jako rovnoprávný subjekt, jehož práva jsou upravena v řadě mezinárodních dokumentů, z nichž nejdůležitější je Úmluva o právech dítěte. Všechny tyto dokumenty zdůrazňují nutnost chránit život a zdraví všech dětí na celém světě. Zabývá se úpravou toho, koho český právní řád považuje za otce a matku dítěte, přičemž se zaměřuje na velmi diskutované téma surogačního mateřství a možnosti vložení dítěte do baby boxu. Většinu práce zabírá téma rodičovské zodpovědnosti včetně popisu jejího obsahu a výkonu. Porovnává výkon rodičovské zodpovědnosti rodičů – manželů, rodičů – partnerů a rodičů po rozvodu manželství, tj. péči společnou, střídavou a výlučnou. Zabývá se též intervencí státu do výkonu rodičovské zodpovědnosti, tj. pozastavení, omezení a zbavení výkonu rodičovské zodpovědnosti. Poslední kapitola je věnována mezinárodním únosům dětí.

This thesis is called Exercise of rights and duties of parents who do not live together and is focused on actual questions of parental responsibility and describes the mutual rights and duties between parents and their children. It monitors the historical development of minor child's legal status, from object of law to the current concept, which considers the child as a equal entity. Rights of a minor child are regulated in many international documents, most important of which is Convention on the Rights of the Child. All these documents emphasize necessity of protection life and health of all children on the world. My thesis deals with description of maternity and paternity in family law and analyse the theme of surrogacy maternity and oportunity of leaving the child in the baby-box. Most of the thesis is occupied by the description of parental responsibility, it's content and exercise and by comparison the exercise of parental responsibility of parents – married couple, parents – partners and parents after divorce, shared, alternate and sole care. This thesis deals with restrictive interventions

of state authorities, namely with suspicion, limitation and deprivation of parental responsibility. Last chapter is devoted to international child abduction.

2 ÚVOD

Téma předložené rigorózní práce se týká oblasti rodinného práva, konkrétně pro mě osobně velmi zajímavých vzájemných vztahů a s nimi souvisejícího výkonu práv a povinností rodičů a jejich dětí, a to včetně situací, kdy se do této problematiky zapojí i mezinárodní prvek. Věnovat se budu mimo jiné situaci, kdy rodiče dítěte nežijí spolu ve společné domácnosti, a je tedy třeba, aby na tuto situaci pružně reagoval i zákonodárce, aby tedy existovala kvalitní právní úprava, která bude chránit práva všech zúčastněných osob, především pak nezletilých dětí, kterých se tato situace dotýká asi nejvýrazněji. Toto téma jsem si vybrala, neboť se jedná o takovou oblast práva, která společně s rodinnými vztahy prochází neustálým vývojem a měla by reflektovat výrazné změny, které v posledních letech ovlivňují společnost nejenom v České republice a Evropské unii, ale téměř po celém světě. Ve společnosti se totiž značně mění tradiční pohled na rodinné soužití a dochází též k výraznému posunu v chápání toho, co lze v rodinných vztazích považovat ještě za normu a co již nikoli.

Rodinné právo má v našem právním řádu specifické postavení a o jeho zařazení se již delší dobu vedou odborné diskuze. Přestože bývá ve většině odborných publikací řazeno do oblasti práva soukromého, nelze pominout i některé jeho veřejnoprávní prvky. Stejně tak jsou ale vztahy rodinného práva v mnohém odlišné od vztahů typicky soukromoprávních. Tímto odlišujícím prvkem je blízký vztah zúčastněných subjektů, nejčastěji vyjádřený biologickou příbuzností a emocionálním nábojem, určitou blízkostí osob sdílejících často nejen společnou domácnost, ale též každodenní radosti i starosti. Z povahy věci jsou rodinněprávní vztahy též dlouhodobějšími než obvyklé vztahy soukromoprávní, kde se subjekty zpravidla setkají na kratší či delší čas za účelem dosažení určitého cíle a poté se jejich cesty rozejdou, vztahy ve fungující rodině oproti tomu trvají celý život.

V současnosti je základním právním předpisem týkajícím se rodinného práva samostatný zákon č. 94/1963 Sb., zákon o rodině, ve znění pozdějších předpisů (dále jen ZoR). Je to tedy dokument platný a účinný již téměř pět desetiletí, a přestože byl již mnohokrát novelizován, objevují se v odborných i laických kruzích stále častější

hlasy uvádějící, že se jedná o předpis zastaralý, který není schopen řádně reflektovat vývoj jím upravované oblasti. Hovoří se proto již delší dobu o jeho nahrazení předpisem novým.

ZoR též není typickým soukromoprávním kodexem, neboť obsahuje řadu ustanovení, která mají spíše hodnotu morální než právní, přesto je však jejich zákonné zakotvení žádoucí. Většina ustanovení je navíc kogentní povahy, tudíž neumožňuje zúčastněným subjektům upravit si vzájemná práva a povinnosti odchýlně od zákona, což je jinak v soukromoprávních vztazích obvyklé.

Dalšími důležitými předpisy v oblasti rodinného práva jsou zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů, zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Posledně uvedený zákon však již stojí výrazně na pomezí práva soukromého a veřejného, neboť v něm lze mimo jiné nalézt i úpravu zásahů státu do autonomie rodiny. Ta by sice měla být co nejširší, avšak stát si i nadále ponechává postavení jakéhosi nejvyššího dohlázeatele a garanta práva, jehož povinností je zabezpečit ochranu subjektu s nejslabším postavením v rodinných vztazích, a to dítěte. Zájem a blaho dítěte jsou totiž nejrozšířenějšími principy prolínajícími se celým rodinným právem. Požadavek ochrany práv a zájmů dítěte zakotvuje i řada mezinárodních dokumentů, kterými je Česká republika vázána, přičemž nejdůležitější z nich je zcela jistě Úmluva o právech dítěte, v našem právním řádu vyhlášená pod číslem 104/1991 Sb.

S připravovanou rekodifikací práva soukromého by se postavení rodinného práva mělo změnit tak, že již nebude upravováno samostatným zákonem, ale stane se součástí nového občanského zákoníku, který mu bude věnovat svou druhou část, konkrétně §§ 647 až 969, upravující otázky manželství, příbuzenství, poručenství a jiné formy péče o dítě. V původním návrhu bylo v této části zakotveno též zapsané partnerství, což mělo znamenat zrušení též dosud samostatného zákona o registrovaném partnerství. V současné době návrh občanského zákoníku žádné ustanovení věnující se úpravě soužití dvou osob stejného pohlaví neobsahuje.

V této práci se budu zabývat právním postavením rodičů a dětí včetně vymezení těchto pojmů, úpravou jejich vzájemných práv a povinností, otázkou rodičovské zodpovědnosti a jejího výkonu se zaměřením na to, které subjekty ji mohou vykonávat, včetně možných zásahů státu do tohoto výkonu. Porovnáám též výkon práv a povinností rodičů, kteří žijí spolu ať již jako manželé či jako partneři a těch rodičů, kteří spolu nežijí, a přesto vychovávají nezletilé dítě s tím, že se budu zabývat též problémy, které může toto uspořádání přinášet. S ohledem na situaci ve společnosti je nutno konstatovat, že to bohužel nejsou problémy výjimečné. Je proto žádoucí, aby měl stát k dispozici vhodné nástroje a právní úpravu, s jejichž pomocí bude schopen tyto problémy kvalifikovaně řešit při zachování práv všech zúčastněných subjektů. Pozornost budu věnovat též zásahům státu do výkonu rodičovské zodpovědnosti a také v současné době stále více aktuálním otázkám jako jsou např. surogační mateřství, schránky pro odložené děti, tzv. baby boxy, či mediálně často probírané mezinárodní únosy dětí a tím, jakým způsobem se vyvíjí pohled společnosti na tyto oblasti rodinného práva a jejich právní úprava.

Cílem této práce je předložit ucelený popis aktuálních otázek dotýkajících se výkonu rodičovské zodpovědnosti se zaměřením na ochranu práv dítěte jako subjektu, kterého se problémy v rodinných vztazích dotýkají zpravidla nejvýrazněji. Nastíněna bude nejen právní úprava České republiky, ale též stěžejní úprava mezinárodní, neboť počet rodinných sporů s mezinárodním prvkem neustále narůstá.

Práce je ukončena k právnímu stavu ke dni 31. 12. 2011.

3 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

3.1 Dítě

Pokud bychom chtěli nalézt jednu univerzální definici pojmu dítěte, byli bychom s největší pravděpodobností neúspěšní. Definice pojmu dítě totiž existuje celá řada, přičemž se jedná o definice ve většině případů negativní, kdy dítětem rozumíme osobu nedospělou, tedy někoho, kdo dosud nedosáhl zpravidla stanoveného věkového limitu či určité rozumové a volní vyspělosti, se kterou právo spojuje schopnost samostatně obstarávat vlastní záležitosti. Úmluva o právech dítěte stanoví, že: pro účely této úmluvy se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve.¹ Z tohoto pojetí je zřejmé, že Úmluva o právech dítěte ponechává prioritní úpravu pojmu dítě právním řádům jednotlivých států a teprve v případě, pokud tento stát ve svých právních předpisech definici neobsahuje, použije se čl. 1 Úmluvy o právech dítěte.

Pokud se budeme zajímat o to, jakým způsobem je definován pojem dítěte v českém právním řádu, důležitá ustanovení nalezneme v zákoně č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen OZ), který stanoví, že způsobilost fyzické osoby vlastními právními úkony nabývat práv a povinností (způsobilost k právním úkonům) vzniká v plném rozsahu zletilostí.² Dítě, tj. nezletilec, však způsobilosti k právním úkonům nenabývá jednorázově dosažením 18 let věku, ale postupně tím, jak se vyvíjí jeho vyspělost a schopnost rozhodování o záležitostech podstatných pro jeho každodenní život. Nezletilí mají způsobilost jen k takovým právním úkonům, které jsou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jejich věku.³ Učiní-li nezletilý právní úkon, k němuž není způsobilý, jde o právní úkon absolutně neplatný.⁴ V tomto případě ani případný dodatečný souhlas zákonného zástupce nezhojí absolutní neplatnost takového úkonu.

¹ Čl. 1 Úmluvy o právech dítěte, č. 104/1991 Sb.

² § 8 odst. 1 OZ

³ § 9 OZ

⁴ § 38 odst. 1 OZ

V rozsahu, v jakém nezletilý nemá způsobilost k právním úkonům, za něj jednají jeho zákonní zástupci, zpravidla to bývají rodiče.

Nezletilé dítě však má pracovněprávní způsobilost již od dosažení věku 15 let a v případě, že má dokončenu povinnou školní docházku, může již v tomto věku nastoupit do zaměstnání⁵, neboť pracovněprávní způsobilost je vymezena následovně: způsobilost fyzické osoby jako zaměstnance mít v pracovněprávních vztazích práva a povinnosti, jakož i způsobilost vlastními právními úkony nabývat těchto práv a brát na sebe tyto povinnosti vzniká, pokud není v tomto zákoně dále stanoveno jinak, dnem, kdy fyzická osoba dosáhne 15 let věku; zaměstnavatel však s ní nesmí sjednat jako den nástupu do práce den, který by předcházel dni, kdy tato fyzická osoba ukončí povinnou školní docházku.⁶

Stejně tak zákon č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství, umožňuje dívce po dosažení 16 let věku samostatně požádat o přerušení těhotenství.⁷ Pokud dívka starší 16 let o umělé přerušení těhotenství písemně požádá a splní-li stanovené podmínky, zejména nepřesahuje-li těhotenství dvanáct týdnů a nebrání-li tomu její zdravotní důvody⁸, bude umělé přerušení těhotenství provedeno, avšak poté budou o tomto zákroku zákonní zástupci dívky vyrozuměni. Pro dívku mladší 16 let je možnost umělého přerušení těhotenství pouze s předchozím souhlasem jejího zákonného zástupce.

3.1.1 Vývoj právního postavení dítěte

Právní postavení dítěte se v průběhu vývoje lidské společnosti významným způsobem posunulo, a to od zcela podřízeného postavení až k rovnoprávnosti a nutnosti dítěti poskytovat ochranu v dnešním pojetí.

⁵ § 2 odst. 6 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů: Práce fyzických osob ve věku do 15 let nebo starších 15 let do skončení povinné školní docházky je zakázána. Tyto osoby mohou vykonávat jen uměleckou, kulturní, reklamní nebo sportovní činnost za podmínek stanovených zvláštním právním předpisem.

⁶ § 6 odst. 1 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů

⁷ § 6 zákona č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství, ženě, která nedovršila šestnácti let, lze uměle přerušit těhotenství podle § 4 se souhlasem zákonného zástupce, popřípadě toho, jemuž byla svěřena do výchovy. (2) Jestliže bylo podle § 4 uměle přerušeno těhotenství ženě ve věku od šestnácti do osmnácti let, vyrozumí o tom zdravotnické zařízení jejího zákonného zástupce.

⁸ § 4 zákona č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství

V římském právu byla stěžejním institutem této oblasti tzv. patria potestas, moc otcovská, které podléhaly všechny děti, jak synové, tak i dcery, a to děti zplozené v řádném manželství, děti narozené jako nemanželské, ale později legitimované a též děti osvojené, přičemž otec byl jejich neomezeným vládcem. Právní postavení dítěte v oblasti práva soukromého bylo někdy srovnáváno až s podřízeným postavením římských otroků. Otec, tzv. pater familias, disponoval absolutní mocí nade vším, co příslušelo k jeho domácnosti – nejen nad veškerým majetkem, ale také nad všemi osobami, svobodnými i nesvobodnými, jen on z rodiny mohl nabývat majetek a nabývaly-li majetek jiné osoby do rodiny náležející, nabývaly jej pro otce. Otci náležela i tzv. ius vitae necisque, tedy moc, právo nad životem a smrtí, které se týkalo všech členů rodiny, manželky, otroků, dětí i dalších příbuzných, přičemž na to, aby otec svého postavení nezneužíval a nebyl příliš krutým vládcem, dohlížela ve své podstatě celá římská společnost. Ztráta dobrého jména, pověsti a společenské odsouzení v případě, že by otec své postavení svévolně zneužíval, by totiž byla výrazným postihem značně ztěžujícím jeho aktivní účast ve společnosti, ve které byly vážnost a úcta stěžejními hodnotami. Jako součást svého silného postavení dále otec mohl své děti v určitých případech i prodat (ius vendendi).⁹

Postupem času se postavení dětí měnilo, přestávaly být pouhým podřízeným subjektem, se kterým jiní mohli nakládat dle své libovůle, a naopak se začala prosazovat teorie nutnosti ochrany dětí, péče o jejich práva a oprávněné zájmy. Největší rozvoj v oblasti ochrany práv dětí probíhal od počátku 20. století, kdy začaly vznikat mezinárodní organizace, z nichž si mnohé vzaly za cíl postupně přijmout závazné mezinárodní dokumenty, jejichž cílem bude všem dětem na celém světě zajistit alespoň minimální péči a ochranu.

Jednou z prvních úmluv v této oblasti byla Mezinárodní úmluva o potlačení (někdy též o potírání) obchodu s děvčaty, která byla uzavřena 4. května 1910 v Paříži a vyhlášena pod č. 26/1913 říšského zákoníku. Na ní navazovala Mezinárodní úmluva o potlačení obchodu se ženami a dětmi uzavřená dne 30. září 1921 v Bernu a vyhlášená pod č. 123/1924 Sb.

Další oblastí poskytující ochranu dětem na počátku 20. století byla půda Mezinárodní organizace práce (*International Labour Organization*, zkratka ILO)

⁹ Jaromír Kincl, Valentin Urfus, Michal Skřejpek: Římské právo, Praha, C.H.Beck, 1995

jako specializované organizace OSN usilující o prosazování sociální spravedlnosti a mezinárodně uznávaných pracovních práv. Byla založena 11. dubna 1919 ve Versailles jako stálé zřízení Společenství národů s cílem podpory světového míru na základě sociální spravedlnosti. Od 14. prosince 1946 je specializovanou organizací OSN se sídlem v Ženevě a má 177 členů.¹⁰ Mezinárodní organizace práce již v roce 1919 přijala několik mezinárodních smluv zabývajících se ochranou pracujících dětí, upravujících nejnižší možný věk pro práci dětí, omezení noční práce, péči o zdraví pracujících dětí apod. Přesto v této době byly děti ve věku kolem 13 let zcela běžně zaměstnávány i na velmi fyzicky namáhavých pozicích v továrnách, dolech a při dalších nebezpečných činnostech. Československo mělo zakotveno zákaz zaměstnávání dětí už z rakousko-uherské legislativy, ale například ve Velké Británii bylo zaměstnávat děti do 13 let zakázáno až v roce 1933.

V roce 1919 byl v Montevideu založen Americký ústav pro ochranu dětí a v roce 1920 v Ženevě Mezinárodní unie pomoci dětem zabezpečující pomoc především pro děti, které byly zasaženy válečným konfliktem, neboť je zřejmé, že z civilistů jsou to právě děti, pro jejichž životy mají ozbrojené konflikty nejhorší dopady. Tato Mezinárodní unie pomoci dětem připravila též Ženevskou deklaraci práv dítěte z roku 1923, která přestože není právně závazným dokumentem, získala uznání, neboť na jednom místě výstižně popsala základní potřeby dětí pro zdárný rozvoj a spokojený život. Celým dokumentem se prolíná základní požadavek této deklarace, a to povinnost celého lidstva zajistit dětem to nejlepší, co je k dispozici, a chránit je. Tento dokument později, především po 2. světové válce, získal opět pozornost, a na jeho základě a principech, které obsahoval, se začaly tvořit další mezinárodní dokumenty zaštiťující práva dětí.

Jedním z nejdůležitějších dokumentů zakotvujících práva jedince, nejenom dítěte, je do dnešního dne Všeobecná deklarace lidských práv přijatá pouhé 3 roky po skončení nejhoršího válečného konfliktu v dějinách lidstva, a to jako reakce na prožitá válečná léta a s vírou, že se podobný konflikt již nikdy nebude opakovat. Přestože se jedná o nezávazný dokument, jako katalog nejdůležitějších lidských práv se těší vážnosti napříč státy i kontinenty a výrazným způsobem ovlivňuje i celou řadu dalších, později přijímaných, dokumentů. Všeobecná deklarace lidských práv je

¹⁰ [www.cs.wikipedia.org/wiki/Mezinárodní_organizace_práce](http://www.cs.wikipedia.org/wiki/Mezin%C3%A1rodn%C3%AD_organizace_pr%C3%A1ce)

relativně stručný dokument, tvoří jej preambule vyjadřující víru v důležitost lidských práv, v rovnost všech lidí a hodnotu lidského života hodného ochrany proti tyranii a útlaku a dále 30 článků obsahujících výčet těch skutečně nejdůležitějších lidských práv. Deklarace zrovnoprávňuje postavení dětí narozených v manželství a těch nemanželských, když uvádí, že mateřství a dětství mají nárok na zvláštní péči a pomoc. Všechny děti, ať manželské či nemanželské, požívají stejné sociální ochrany.¹¹

V roce 1953 došlo k další výrazné události týkající se celosvětového poskytování ochrany dětem. Při Organizaci spojených národů byl z původně Mezinárodního dětského fondu neodkladné pomoci, který byl založen v roce 1946 též jako reakce na události 2. světové války, vytvořen dnes již celosvětově známý Dětský fond OSN se zkratkou UNICEF, která pochází z původního anglického názvu fondu United Nations International Children's Emergency Fund. UNICEF je mezivládní organizace sídlící v New Yorku spolupracující jak s vládami jednotlivých států, tak i s nevládními organizacemi. V současné době se jedná o nejrozšířenější organizaci, která se celosvětově zabývá ochranou a zlepšováním životních podmínek dětí a podporou jejich všestranného rozvoje. V současné době UNICEF funguje ve více než 160 zemích po celém světě a zaměřuje své síly především do zemí či oblastí rizikových, kde jsou děti ohroženy nejvíce, ať už z důvodů válečných konfliktů, občanských nepokojů či nedostatečného zajištění základních podmínek nutných pro život jako je přístup k hygienicky nezávadné vodě, potravinám a lékům.

V New Yorku 20. listopadu 1959 byla na půdě OSN přijata Deklarace práv dítěte, dokument obsahující preambuli stanovící, že dítě pro svou tělesnou a duševní nezralost potřebuje zvláštní záruky, péči a zvláštní právní ochranu před narozením i po něm.¹² Deklarace práv dítěte dále obsahuje deset základních zásad stanovících, že zakotvená práva náleží každému dítěti bez výjimky, že dítě požívá zvláštní ochrany, každé dítě že má právo na jméno a státní příslušnost, právo na přiměřenou výživu a lékařskou péči, děti fyzicky, mentálně či sociálně postižené mají právo na zvláštní zacházení a péči. Zásada šestá nezakotvuje konkrétní právo, ale zdůrazňuje význam a důležitost lásky a porozumění. Dále Deklarace práv dítěte zakotvuje právo na vzdělání a možnost přístupu ke hrám a zotavení, princip, že dítě v jakékoli situaci

¹¹ Čl. 25 odst. 2 Všeobecné deklarace lidských práv

¹² Deklarace práv dítěte: Preambule

má být tím, komu bude ochrana poskytnuta jako prvnímu, a též rozvádí požadavek ochrany dítěte před všemi formami nedbalostí či krutostí s tím, že dítě nesmí být předmětem obchodu v žádné jeho podobě. Dítě musí být chráněno před jakoukoli formou diskriminace a má být vychovááno v duchu snášenlivosti, porozumění a míru.

V roce 1966 byly přijaty další dva dokumenty upravující základní lidská práva, a to Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech vychází z výše uvedené Všeobecné deklarace lidských práv, avšak je mnohem konkrétnější a zároveň i širší, neboť je tvořen, stejně jako Všeobecná deklarace lidských práv, preambulí a dále ještě 53 články. Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech tvoří též preambule a 31 článků.

Oba pakty jsou specifické v tom, že zatímco naprostá většina mezinárodních dokumentů týkajících se lidských práv se obrací na jednotlivce, pakty se ve svých zněních naopak obrací ke státům. Oba pakty se ve svých člancích zabývají též právním postavením dětí a zakotvují pro ně katalog práv, přičemž pravděpodobně nejpodstatnější částí obou paktů pro oblast práv dětí je článek 24 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, který ve 3 odstavcích stanoví, že každé dítě má bez jakékoli diskriminace podle rasy, barvy, pohlaví, jazyka, náboženství, národnostního nebo sociálního původu, majetku nebo rodu právo na takovou ochranu, která mu přísluší s ohledem na jeho postavení nezletilce, ze strany jeho rodiny, společnosti a státu. Každé dítě je registrováno okamžitě po narození a dostane jméno. Každé dítě má právo na státní příslušnost.¹³ Ze znění tohoto článku je zřejmé, že je zakázána jakákoli diskriminace dítěte z jakéhokoli důvodu, že každé dítě má právo na jméno a že mu ihned po narození musí být udělena státní příslušnost, ať už dle místa jeho narození nebo dle státní příslušnosti jeho rodičů.

Oba pakty se navzájem částečně prolínají, oba např. zakotvují specifické postavení rodiny ve společnosti a přiznávají jí ochranu jako základnímu stavebnímu kameni společnosti.

V neposlední řadě je v této oblasti důležitým dokumentem též Evropská sociální charta Rady Evropy z Turína roku 1961, která byla doplněna v roce 1988

¹³ Mezinárodní pakt o občanských a politických právech: čl. 24

Dodatkovým protokolem ze Štrasburku a o 3 roky později Pozměňovacím protokolem z Turína. Evropská sociální charta ve svém původním znění z roku 1961 stanovila 19 základních práv a principů. Ratifikací Evropské sociální charty členské státy Rady Evropy uznávají za cíl své politiky, o který budou usilovat pomocí všech vhodných prostředků, jak na národní tak na mezinárodní úrovni, dosažení podmínek, za kterých bude účinně naplňováno minimálně 5 ze 7 uvedených práv a principů týkajících se práva získávat prostředky pro obživu prací, sdružovat se, kolektivně vyjednávat, práva na sociální pomoc a zdravotní péči, přičemž jedním z těchto 7 základních ustanovení bylo též deklarování toho, že rodina jakožto základní jednotka společnosti má právo na vhodnou sociální, právní a hospodářskou ochranu k zajištění jejího plného rozvoje.

Z výše nastíněného vývoje je patrné, že lidská práva a práva dětí obzvlášť získávala především od druhé poloviny minulého století stále více pozornosti, která se projevila přijetím řady mezinárodních dokumentů tato práva zaštiťujících. Přesto jsem však stále ještě neuvedla nejpodstatnější úmluvu oblasti ochrany práv dětí, o jejíž přijetí se zasloužil mimo jiné též UNICEF. Tímto dokumentem, který byl nakonec přijat 20. listopadu 1989 Valným shromážděním OSN, je Úmluva o právech dítěte.

3.1.2 Úmluva o právech dítěte

Úmluva o právech dítěte je jedním z nejdůležitějších dokumentů o lidských právech v historii. Valným shromážděním OSN byla přijata jednomyslně s cílem zlepšovat osudy dětí na celém světě. Vychází a čerpá z celé řady starších mezinárodních dokumentů, z nichž jsem mnohé uvedla výše v této práci a které se právy dětí zabývaly, avšak ucelený mezinárodní dokument s patřičnou prestiží, který by zakotvoval široký katalog dětských práv, dosud vytvořen nebyl. Tuto mezeru vyplnila až Úmluva o právech dítěte, která sice také neobsahuje soubor veškerých myslitelných práv dětí, avšak i přesto je to dokument umožňující poskytovat dětem napříč všemi zeměmi náležitou a účinnou ochranu. Úmluva o právech dítěte nijak negativně nezasahuje do již existujících mezinárodních úmluv ani do právních řádů členských států, neboť obsahuje princip požadující, aby na konkrétní situaci určitého

dítěte byla vždy použita úprava pro dítě příznivější bez ohledu na to, zda se jedná o článek Úmluvy o právech dítěte, o jiný mezinárodní dokument či o předpis státu. Výslovně stanoví, že nic v této úmluvě se nedotýká ustanovení, která ve větší míře napomáhají uskutečnění práv dítěte a která mohou být obsažena v: a) právním řádu státu, který je smluvní stranou, nebo b) mezinárodním právem, které je pro takový stát závazné.¹⁴

Jedná se o dokument upravující komplexním způsobem problematiku práv dítěte, který je v počtu ratifikací nejrozšířenějším dokumentem vůbec (pouze Spojené státy americké a Somálsko jej dosud neratifikovaly). Jeho jedinečnost pramení z faktu, že je prvním právně závazným mezinárodním nástrojem, který uvádí v život celý katalog lidských práv - občanská a politická práva dětí, stejně jako jejich práva hospodářská, sociální a kulturní, touto svou syntetizující povahou se liší od řady předchozích dokumentů, které lidská práva vnímaly vždy odděleně. Ustanovuje přitom pouze minimální standard ochrany práv dětí. Znamená to, že pokud jsou některá práva smluvním státem chráněna a uskutečňována lépe než stanoví Úmluva o právech dítěte, pak platí vnitřní právní řád daného státu.¹⁵ V České republice byla publikována pod číslem 104/1991 Sb.

Snahy formulovat a prosazovat práva dítěte a přiznávat mu jeho plnou identitu a právní subjektivitu jsou předjímány v nejširším smyslu již osvícenstvím. To ústy a perem především J. J. Rousseaua a také skutky H. Pestalozziho na pozadí Francouzské revoluce přispělo významně ke změně základních přístupů k dítěti. Osvícenství přineslo nejen volnost, rovnost a bratrství mezi lidmi, ale i přirozenou výchovu pro dítě, respekt k němu a povinnost státu je ochránit před vši nepřízní, jestliže tak nečiní jeho rodiče. Nové myšlení o dítěti, nové přístupy k němu se však nedaří prosazovat náhlými změnami, ale postupným prosazováním jeho nejlepšího zájmu v každé situaci.¹⁶ Úmluva o právech dítěte právě takový postup zvolila a jak se zdá z vážnosti jejího postavení po více než 20 letech od jejího vzniku, autoři zvolili správnou cestu.

Úmluva o právech dítěte je svým obsahem velmi pestrá a je výsledkem kompromisů. Při jejím vytváření bylo třeba sladit různé přístupy zakořeněné

¹⁴ Úmluva o právech dítěte: čl. 41

¹⁵ David, R.: Práva dítěte, Nakladatelství Olomouc, 1999, str. 10

¹⁶ Prof. MUDr. Jiří Dunovský, Dr.Sc.: Sborník z kongresu Pardubice 2005

v rozdílných tradicích, kulturách, náboženstvích, stádiích hospodářského vývoje, právních systémech a samozřejmě politice.¹⁷

Úmluva o právech dítěte je tvořena třemi základními částmi, a to preambulí, ustanoveními hmotněprávními a procesněprávními.

Ochrana na základě Úmluvy o právech dítěte je poskytována všem dětem, přičemž rozlišujeme ochranu obecnou dětí žijících v normálních podmínkách a ochranu speciální, která je poskytována dětem, které žijí v podmínkách zvláště obtížných. Těmi rozumíme děti tělesně nebo duševně postižené, děti žijící na území, na kterém se odehrává ozbrojený konflikt, děti, které přišly o rodinné prostředí nebo děti, které se dostaly do konfliktu s trestním právem. Těm všem má být věnována zvýšená pozornost tak, aby jim i v těchto nepříznivých podmínkách mohla být zaručena jejich základní práva a poskytnuta ochrana. To, že požadavky Úmluvy o právech dítěte budou dodržovány, kontroluje Výbor pro práva dítěte OSN složený z 10 expertů, kteří jsou voleni na čtyřleté funkční období. Jejich hlavním úkolem je dohlížet na to, aby smluvní státy principy obsažené v Úmluvě o právech dítěte řádným způsobem uváděly ve vnitrostátní praxi v život.

Preambule se odvolává na základní principy OSN, které jsou mimo jiné vyhlášeny i v celé řadě dalších mezinárodních dokumentů a klade důraz na to, že děti vzhledem ke své zranitelnosti potřebují zvláštní péči a ochranu, přičemž je třeba zachovávat tradice a hodnoty každého národa pro harmonický rozvoj dítěte.

Jak jsem již uvedla výše, Úmluva o právech dítěte ve svém článku 1 definuje pojem dítěte tak, že se jím rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve. Úmluva o právech dítěte tedy ponechává prioritní úpravu jednotlivým právním řádům. I přesto, že preambule se zmiňuje o „dítěti ... před i po narození,“ naznačuje analýza textu Úmluvy o právech dítěte jako celku, že se zabývá pouze právy narozeného dítěte. Zákonná ochrana práv dítěte počatého, avšak dosud nenarozeného, do pravomoci Úmluvy o právech dítěte nespadá.¹⁸

¹⁷ Kovařík, J. a kol.: Dětská práva, právní povědomí, participace dětí a sociální služby, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001, str. 19

¹⁸ Kovařík, J. a kol.: Dětská práva, právní povědomí, participace dětí a sociální služby, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001, str. 23

Úmluva o právech dítěte je založena na čtyřech základních principech, které se prolínají celým jejím zněním a je třeba je mít při uplatňování jednotlivých ustanovení vždy na paměti.

Jedná se o zákaz diskriminace (čl. 2), který je bezvýjimečný a smluvní státy jsou povinny zajistit Úmluvou o právech dítěte upravená práva každému jednotlivému dítěti bez ohledu na jeho rasu, barvu pleti, pohlaví, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnostní, etnický nebo sociální původ, majetek, tělesnou nebo duševní nezpůsobilost atd. Naopak zvláštní ochrana je přiznána dětem jakkoli postiženým, dětem zbaveným péče rodiny a uprchlíkům.

Druhým principem je nejlepší zájem dítěte (čl. 3), který musí mít na zřeteli všechny orgány státu při uskutečňování svých činností, kdy zájem dítěte musí být vždy předním hlediskem. Tento princip je často označován také jako blaho dítěte, a to i odborné literatuře. Tato nejednotnost terminologie je pravděpodobně zapříčiněna narychlo připraveným překladem Úmluvy o právech dítěte z anglického jazyka, v jehož důsledku se ztratilo rozlišování některých pojmů tak, jak je chápali její autoři. Anglická verze rozlišuje mezi pojmem the interest či the best interest a pojmem welfare, přičemž pojem welfare jakožto blaho, zdar či prosperita je chápáno jako stav dítěte, který je ucelený, vztahující se na veškeré oblasti jeho života, kdežto the interest jakožto zájem, je mnohem konkrétnější a vztahuje se vždy k určitému konkrétnímu aspektu života dítěte. Tuto nejednotnost můžeme vidět v preambuli, kdy je pojem welfare do češtiny přeložen jako blaho, v čl. 3 jej nalezneme v české verzi přeložen naopak jako zájem a v čl. 36 opět jako blaho. Bez ohledu na tuto skutečnost musí zájem či blaho dítěte být vždy vedoucím principem procházejícím všemi sférami života dítěte. V nejlepším zájmu dítěte je mimo jiné vyrůstat v rodině, jejíž význam a prvořadou úlohu v životě dítěte Úmluva o právech dítěte zmiňuje na vícero místech, neboť nic nemůže mít pro dítě větší význam než jeho každodenní kontakt s rodiči. Proto rozdělení rodičů a dítěte může nastat pouze tehdy, je-li to v nejlepším zájmu dítěte, pokud tedy bylo dítě zneužíváno či se o něj rodiče dlouhodobě nestarali. Jedná se o situace, kdy pro blaho dítěte bude lepší, když v kontaktu se svými rodiči, který je jinak nezastupitelný, nebude, neboť mu tento kontakt přinášel spíše negativa. Vyjádření tohoto principu nalezneme v českém

právním řádu také v § 5 zákona 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, který stanoví, že předním hlediskem sociálně-právní ochrany je zájem a blaho dítěte.

Třetím principem je právo na život, přežití a rozvoj dítěte (čl. 6). Každé dítě má nezadatelné právo na život a stát zabezpečuje v maximální možné míře jeho rozvoj ať už fyzický, duševní, sociální, emoční či kulturní. Každé dítě má právo, aby mu byla zajištěna možnost přežití a zároveň též právo na uspokojování svých základních potřeb, které jsou pro přežití nezbytné, a to ve všech fázích života dítěte, od jeho narození (či ještě před ním) až po dosažení dospělosti.

Čtvrtým principem je názor dítěte (čl. 12) neboli okruh participačních práv dítěte. Dítě má právo svobodně vyjadřovat svůj názor ve všech záležitostech, které se ho týkají, přičemž tomuto jeho názoru musí být věnována patřičná pozornost odpovídající věku dítěte a úrovni jeho vyspělosti. Je tedy třeba nejen dítěti umožnit, aby se mohlo vyjádřit v jednáních před soudy či jinými orgány, pokud se ho týkají a pokud má zájem svůj názor vyjádřit, ale je také třeba takto vyslovený názor respektovat a při rozhodování jej vzít v potaz. Do okruhu participačních práv dítěte spadají i svoboda projevu, právo přijímat a rozšiřovat svobodně informace, svoboda myšlení, svědomí a náboženství, svoboda sdružování a pokojného shromažďování, které může být v závažných případech omezeno pouze prostřednictvím zákona.

K tomuto právu se již několikrát vyjadřoval i Nejvyšší soud České republiky, např. v rozhodnutí 30 Cdo 3845/2009 ze dne 26. ledna 2010, kde uvádí: Jakkoliv nemůže být žádných pochyb o tom, že dítě má právo být slyšeno v každém řízení, které se ho dotýká, neznamená to ještě, že dítě musí být bezpodmínečně v každém takovém řízení slyšeno, zejména v procesní situaci, kdy již pro absenci jiných právně významných skutečností by takový postup či další dokazování bylo zjevně nadbytečné a neúčelné. Tak tomu může být např. v procesní situaci, kdy soud dospěje k závěru, že v jím posuzované věci podmínky pro zbavení rodičovské zodpovědnosti rodiče k nezletilému dítěti nejsou osvědčeny. Ovšem v procesní situaci opačného gardu povaha většinou vyžaduje znát u dítěte, které je již schopno s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit dosah opatření jeho se týkajících, jeho vlastní názor k předmětné věci.

Druhá část Úmluvy o právech dítěte obsahuje procesní pravidla, jejichž prostřednictvím je hmotněprávní část uváděna v praxi.

Úmluvu o právech dítěte doplnily v roce 2000 dva opční protokoly, a to Opční protokol k Úmluvě o právech dítěte o zapojování dětí do ozbrojených konfliktů a Opční protokol k Úmluvě o právech dítěte týkající se prodeje dětí, dětské prostituce a dětské pornografie, který byl důsledkem celosvětového boje zaměřujícího se na co nejdůslednější potlačování trhu obchodujícího s dětmi a s materiály se sexuální tematikou děti zneužívajícími.

Dalšími mezinárodními dokumenty upravujícími práva dětí jsou např. Evropská úmluva o výkonu práv dítěte z roku 1996 či Evropská úmluva o státním občanství z roku 1997, která obsahuje řadu pravidel pro to, aby žádné dítě nezůstalo bez státní příslušnosti.

3.2 Matka

Jedna z mnoha zásad, kterou nám zanechalo římské právo, zní: *Mater semper certa est, pater incertus*. Tedy matka je vždy jistá, otec nejistý. Celá staletí tuto zásadu nenapadlo nikoho zpochybňovat a právní řády jednotlivých států se otázkou mateřství většinou žádným způsobem nezabývaly, na rozdíl od určování otcovství, které bývalo zpravidla upraveno více či méně podrobně ve většině právních řádů.

Tento přístup pominul až v posledních desetiletích 20. století, ve kterých došlo k výraznému pokroku v oblasti medicíny jako celku a především pak v oblasti asistované reprodukce. V roce 1978 se v Anglii narodila Louise Brown, první „dítě ze zkumavky“, dítě počaté pomocí umělého oplodnění mimo tělo matky, a od tohoto okamžiku jde vývoj v oblasti asistované reprodukce kupředu přímo mílovými kroky. Sama Louise Brown je od roku 2007 také matkou. Od narození prvního tímto způsobem počatého dítěte ve střední Evropě uplynulo již téměř 30 let, stalo se tak v roce 1982 na Porodnicko-gynekologické klinice Fakultní nemocnice v Brně na Obilním trhu.

Většina právních úprav dosud vychází ze staré římské zásady *mater semper certa est, pater incertus*. Pokrok moderní medicíny v oblasti asistované reprodukce však s sebou přinesl i problém týkající se určování mateřství. Zřejmě první úpravou určení mateřství z celosvětového hlediska je čl. 31 odst. 1 bulharského rodinného kodexu z roku 1985, který výslovně uvádí, „že původ z matky je určován porodem. To platí i tehdy, kdy dítě bylo počato genetickým materiálem jiné ženy.“¹⁹

Ani český zákon o rodině úpravu mateřství neobsahoval, což však postupem času nemohlo ve střetu s realitou obstát. Na řadu otázek spojených s pokrokem v této oblasti musel zareagovat i zákonodárce. Učinil tak tzv. velkou novelou ZoR, zákonem č. 91/1998 Sb., kterou byl do ZoR přidán § 50a stanovící, že matkou dítěte je žena, která dítě porodila. Toto ustanovení má kogentní povahu a žádná výjimka z něj připuštěna není. Neupravuje výslovně mnohé otázky, např. surogační (náhradní) mateřství, které je v poslední době značně diskutovaným tématem, avšak přesně zakotvuje jeho právní následky. Na základě tohoto stručného paragrafu tedy není umožněno smluvně si upravit se ženou, náhradní matkou, že odnese a porodí dítě pro jiné, a to jim ihned po porodu odevzdá, protože tato žena bude vždy podle práva považována za matku dítě. Ať již se tedy jedná o darování genetického materiálu, tj. vajíčka, dárkyní a o jeho implantaci ženě, která dítě odnese a porodí či o náhradní matku, hostitelku, dle českého právního řádu bude za matku považována vždy žena, která dítě porodila.

3.2.1 Surogační mateřství

Surogační neboli náhradní mateřství, někdy též nazývané jako problematika matky hostitelky, je eticky, sociologicky, emocionálně a v neposlední řadě i právně velmi choulostivé téma, avšak zároveň oblast, která prochází živelným vývojem a není možné, aby před ní společnost a zákonodárce zavírali oči, neboť tím tato oblast balancující v České republice na hranici nezákonnosti nezmizí.

Neexistencí výslovného zakotvení surogačního mateřství v českém právním řádu se již delší dobu zabývají odborníci z různých oblastí právníky počínaje, přes

¹⁹ Hrušáková, M. a kolektiv: *Zákon o rodině. Komentář*. Praha: C.H.Beck, 2005, str. 210

psychology a lékaři konče. Dne 2. září 2009 se v pražské Justiční akademii konalo z iniciativy tehdejší ministryně spravedlnosti, Daniely Kovářové, a ministryně zdravotnictví, Dany Juráskové, jednání odborníků, které se týkalo především právních a lékařských otázek surogačního mateřství. Hlavním cílem jednání bylo otevřít odbornou diskuzi nad změnou právní úpravy a možnostmi uzákonění institutu náhradní matky. „Dnes jsme se tu sešli, abychom se zabývali nejen právními, ale také etickými a psychologickými hledisky. Řešíme například situaci, kdy se psychika těhotné změní a matka po porodu odmítne dítě vydat biologické matce. Podle současných zákonů dítě patří matce, která ho porodila. Zmíněná možná komplikace není nijak legislativně opatřena“, objasnila současnou právní úpravu ministryně spravedlnosti Kovářová. Ačkoli jednou z možností je samostatný zákon, je pravděpodobnější, že úpravy by probíhaly formou novelizací právních předpisů, jako jsou zákon o rodině, zákon sociálně právní ochraně dětí, zákon o zdraví lidu a další lékařské zákony.²⁰

Přestože od tohoto jednání uplynula již řada měsíců, k žádné změně právních předpisů dosud nedošlo. Nadále tedy bezvýjimečně platí, že matkou dítěte je žena, která jej porodila, a to bez ohledu na to, z jakého genetického materiálu bylo dítě počato.²¹ Surogační smlouva, pokud by byla mezi biologickými rodiči a náhradní matkou uzavřena, by byla neplatná dle ustanovení § 3 odst. 1 OZ (Výkon práv a povinností vyplývajících z občanskoprávních vztahů nesmí bez právního důvodu zasahovat do práv a oprávněných zájmů jiných a nesmí být v rozporu s dobrými mravy) či dle § 39 OZ (Neplatný je právní úkon, který svým obsahem nebo účelem odporuje zákonu nebo jej obchází anebo se přiči dobrým mravům). Přesto však i u nás je náhradní mateřství realitou a dochází k němu, i když se o tom zúčastnění příliš nešíří, protože jejich jednáním může být naplněna skutková podstata trestného činu svěřením dítěte do moci jiného dle ustanovení § 169 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník²². Hovoří se o tom, že ročně se tímto způsobem v České republice

²⁰ <http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?o=23&j=33&k=5067&d=309002>

²¹ Návrh nového občanského zákoníku v tomto trendu pokračuje a i nadále je v § 769 zakotveno, že matkou dítěte je žena, která je porodila. Zmínku o surogačním mateřství však nalezneme v § 799, který stanoví, že osvojení je vyloučeno mezi osobami spolu příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci. To neplatí v případě náhradního mateřství.

²² Kdo za odměnu svěří dítě do moci jiného za účelem adopce nebo pro jiný obdobný účel, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta nebo zákazem činnosti, § 169 odst. 1 TZ.

narodí až 15 dětí, je však z povahy věci zřejmé, že tyto informace nelze nijak ověřit, neboť oficiálně k surogačnímu mateřství nedochází.

Mnohé státy však na rozdíl od České republiky úpravu surogačního mateřství ve svých právních řádech zakotvenou mají, a to jak jeho výslovný zákaz tak naopak jeho legalizaci a stanovení podmínek, za kterých může k uzavření legální a tedy i závazné surogační smlouvy dojít.

Např. na Slovensku byla otázka surogačního mateřství vyřešena zákonem č. 36/2005 Z.z., který v § 82 uvádí, že: 1) matkou dieťaťa je žena, ktorá dieťa porodila, 2) dohody a zmluvy, ktoré sú v rozpore s odsekom 1, sú neplatné.

V celé řadě států lze surogační smlouvu legálně uzavřít, jedná se např. o Ukrajinu, Rusko, Indii, Izrael, Řecko, Nizozemsko či Velkou Británii. Stejně tak lze tuto smlouvu uzavřít i v některých státech ze Spojených států amerických, které si o úpravě této oblasti rozhodují samy, a proto zde lze nalézt velmi rozdílná pojetí. Surogační mateřství je povoleno např. v Texasu, předpisy státu New York naopak obsahují jeho výslovný zákaz.

Mezi odborníky se objevují kritické názory týkající se právních úprav především na Ukrajině a v Indii, kde existuje množství specializovaných klinik, které své služby inzerují především pomocí internetu, a pro páry bohatých zahraničních zájemců zajišťují získání kontaktu na náhradní matky včetně veškerých lékařských a právních služeb, vše samozřejmě za značné finanční částky. Ve světě se objevují též případy zneužívání náhradních matek, velmi chudých žen, pro které je mnohdy poskytnutí svého těla krajní možností, jak získat finanční prostředky, a které tedy nejsou motivovány snahou pomoci, ale právě finanční odměnou. Objevily se již dokonce případy, kdy službu náhradní matky využil pár, který byl zcela zdravý a schopný vlastní dítě počít a donosit, ovšem z důvodu, aby si žena „nezkazila“ postavu a nemusela procházet složitým obdobím těhotenství, které ženu zasáhne jak po fyzické tak i emocionální stránce, se uchýlil k tomuto způsobu, jak mít dítě.

Dle internetových stránek jedné z klinik, která se nazývá Mezinárodní centrum pro náhradní mateřství, které zprostředkovávají služby surogačních matek, jsou požadavky na náhradní matku následující: věk v rozmezí mezi 18 a 35 lety, ideálně jedno či více vlastních dětí, jedná-li se o ženu vdanou, je nutný úředně ověřený

písemný souhlas manžela s celou procedurou, a dále se musí jednat o ženu bez záznamu v trestním rejstříku, zdravou a psychicky stabilní.²³

Problematickou otázkou tohoto tématu je již zmíněný případný finanční prospěch plynoucí náhradním matkám, který je zcela běžný v Indii či právě na Ukrajině, přičemž se jedná o značné částky dosahující v přepočtu několika set tisíc korun. Naopak v Řecku a Nizozemsku je výslovně zakázáno, aby žena byla náhradní matkou za finanční odměnu. Většina úprav náhradním matkám umožňuje získat od objednatelského páru pouze náklady spojené s těhotenstvím a slehnutím, např. finanční prostředky ke koupi těhotenského oblečení, prenatálních vitaminových prostředků, náklady související s pravidelnými gynekologickými prohlídkami apod. Obecně převládá názor, že náhradní matkou by žena měla být z dobré vůle a snahy někomu pomoci, často se jedná o blízké příbuzné, matku či sestru ženy, která není schopna sama projít těhotenstvím. Naopak ženy příbuzné ze strany muže - otce jsou jako matky hostitelky z genetických důvodů vyloučeny, pokud se nejedná o situaci, kdy embryo bylo počato pomocí spermie anonymního dárce.

Jednou z mála evropských zemí, kde je náhradní mateřství povoleno, je Velká Británie. Její úprava je jakýmsi kompromisem mezi striktním zákazem či dokonce kriminalizací na jedné straně a absolutní volností na straně druhé. Snaží se co nejšetrněji upravit palčivé otázky tak, aby zůstala pokud možno zachována všechna práva a povinnosti náhradní matky, objednatelů i dítěte se zřetelem k jejich lidské důstojnosti a psychickému i fyzickému zdraví. Jedním z omezení, jímž britská úprava zohledňuje etické hledisko, je zákaz komerčního náhradního mateřství. Ani ve Spojeném království tedy není možné zaplatit za donošené dítě smluvní cenu. Je upravena pouze náhrada nákladů spojených s těhotenstvím a slehnutím. Proti jiným státům je ve Velké Británii uzákoněna možnost sepsat surogační smlouvu mezi náhradní matkou a objednateli. Tato smlouva však neznamená, že náhradní matka musí dítě po porodu vždy odevzdat objednatelskému páru. Matkou dítěte je ve Velké Británii stejně jako v České republice i nadále žena, která dítě porodila.²⁴

²³ http://www.surrogate-mother.ru/eng/surrogacy/surrogate_mothers.html

²⁴ Smolíková, K.: Náhradní mateřství je velmi diskutovaných problémem, Právo a rodina 11/2009, str. 18

3.2.2 Porod s utajením totožnosti matky

Ustanovení § 67b odst. 20 zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů, které bylo do českého právního řádu zakotveno zákonem č. 422/2004 Sb., stanoví, že žena s trvalým pobytem na území České republiky, která porodila dítě a písemně požádala o utajení své osoby v souvislosti s porodem, nejedná-li se o ženu, jejímuž manželů svěřenci domněnka otcovství (§ 51 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině), má právo na zvláštní ochranu svých osobních údajů. Zdravotnické zařízení je v takovém případě povinno vést zdravotnickou dokumentaci v rozsahu péče související s těhotenstvím a porodem, jejíž součástí jsou osobní údaje této ženy nezbytné ke zjištění anamnézy a údaje uvedené v § 67b odst. 2 písm. b). Jméno a příjmení ženy je vedeno odděleně od zdravotnické dokumentace spolu s písemnou žádostí podle věty první, datem narození a datem porodu. Po skončení hospitalizace se zdravotnická dokumentace o tyto údaje doplní a zapečetí. Otevření takto zapečetěné zdravotnické dokumentace je možné jedině na základě rozhodnutí soudu. Lékaři a příslušníci zdravotnického personálu, kteří v rámci výkonu lékařské péče přišli do styku s osobními údaji ženy podle věty první, jsou povinni o nich zachovávat mlčenlivost. Ustanovení § 67b odst. 10 a 11 se nepoužijí.

V odstavcích 10 a 11 § 67b, které se v případě ženy, která v souvislosti s porodem požádala o utajení své osoby, nepoužijí, je upraveno, jaké subjekty jsou oprávněny nahlížet do zdravotnické dokumentace, a to v rozsahu nezbytně nutném pro splnění konkrétního úkolu v rozsahu své kompetence (jedná se např. o zdravotnické pracovníky při poskytování lékařské péče, o soudní znalce v oboru zdravotnictví či o veřejného ochránce práv a též o osoby získávající způsobilost k výkonu zdravotnického povolání).

Jedním z důvodů, proč se těhotná žena uchyluje k potratu, bývá strach z reakce okolí na její těhotenství a mateřství. Těhotná žena, která se nachází v obtížné životní situaci, se tak v některých případech uchyluje k extrémnímu řešení - usmrcení dítěte před nebo po narození. Účelem návrhu zákona je těmto situacím předcházet a nabídnout těmto ženám alternativu - utajený porod, kdy jejich osobní údaje budou

zapečetěny a učiněny nepřístupnými třetím osobám. Žena tak bude mít jistotu, že zplození dítěte pro ni nebude znamenat stigmatizaci v prostředí, v němž žije.²⁵

Je třeba říci, že zákon o péči o zdraví lidu je více než 40 let starý, mnohokrát novelizovaný a odbornou veřejností kritizovaný pro svou nepřehlednost a neaktuálnost. Domnívám se, že možnost pro ženy v tíživé životní situaci porodit dítě při zachování určitého stupně anonymity v českém právním řádu chyběla, avšak způsob, jak byly porody s utajením totožnosti matky do našeho právního řádu zakotveny, nebyl zvolen zrovna šťastně. Přestože byl zákonodárce veden ušlechtilým úmyslem zachránit co nejvíce dětí, ať již před případnou interrupcí či poté po porodu před jednáním ohrožujícím jejich zdraví a mnohdy i život, způsob, jaký byl nakonec zvolen, pravděpodobně kýžené výsledky nepřinese, neboť v sobě z praktického hlediska nese řadu problémů. Vzhledem k tomu, že je tato možnost právně zakotvena, orgány Policie České republiky nebudou provádět šetření s cílem zjistit totožnost matky dítěte, jako je tomu v případě anonymních porodů, jimiž se budu zabývat dále v této práci. Velkým problémem je, že tato novela z roku 2004 vůbec nepočítá s otcem takto narozeného dítěte. V případě, že by matka byla vdaná, a tuto skutečnost by se jí podařilo v souvislosti s porodem zatajit, i tak by jejímu manželovi svědčila první domněnka otcovství. Touto úpravou tedy dochází k závažnému zásahu do práv otce a taktéž dítěte, neboť práva znát svůj genetický původ a vyrůstat s rodiči, je-li to možné, jsou zakotvena v celé řadě mezinárodních dokumentů, o kterých jsem se zmiňovala výše v této práci. Nenalezneme zde ani úpravu pro případ, že by matkou byla nezletilá žena, tedy ještě sama dítě, kterému je třeba poskytnout ochranu, stejně tak není uvedeno, jaký soud je místně a věcně příslušný pro rozhodnutí o tom, že zapečetěná zdravotnická dokumentace, v níž je totožnost matky uvedena, bude odtajněna. Zákonodárce ani nezakotvil žádný důvod pro to, aby se tak stalo.

Závažná námitka proti zákonné úpravě utajených porodů spočívá také v tom, že zakládá právní nerovnost mezi dětmi narozenými vdaným ženám a dětmi narozenými ženám svobodným, což je v rozporu s čl. 32 odst. 3 Listiny základních práv a svobod a s Evropskou úmluvou o právním postavení dětí narozených mimo manželství, jejichž cílem je zajistit rovná práva dětem narozeným v manželství

²⁵ Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 422/2004 Sb.

i mimo ně. Zatímco v případě vdaných žen je využití institutu utajeného porodu zákonem vyloučeno a dětem narozeným vdaným ženám je tak poskytnuta náležitá ochrana práva znát oba své rodiče, děti narozené mimo manželství takové ochrany při využití institutu utajeného porodu nepožívají.²⁶

Uvedeným zákonem sice došlo též k novelizaci zákona č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, a zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, avšak co zákonodárce novelizovat opomněl, je nejdůležitější předpis této oblasti, a sice zákon o rodině. Významným důsledkem této nové právní úpravy možnosti porodu s utajením totožnosti matky v administrativních předpisech je narušení koncepce statusových práv, vytvořené na přirozenoprávních základech již obecným zákoníkem občanským z roku 1811.²⁷ Zákon č. 422/2004 Sb., se nevypořádal s ustanovením § 50a ZoR. I přes utajení totožnosti matky, matka právně matkou zůstává, neboť je ženou, která dítě porodila. Rodinněprávní vztah mezi matkou a dítětem tak v okamžiku narození dítěte vzniká, matce *ex lege* vznikla rodičovská zodpovědnost, tudíž je i zákonnou zástupkyní dítěte. Právní vztah mezi touto matkou a dítětem zanikne definitivně teprve v okamžiku, kdy bude dítě nezrušitelně osvojeno.²⁸ Je třeba dodat, že v souladu s ustanovením § 75 ZoR je nezrušitelně možno osvojit pouze dítě, které je starší jednoho roku.

Přestože byl zákonodárce veden dobrým úmyslem, tato úprava spíše přináší řadu nezodpovězených otázek a problémů při použití v praxi než skutečný přínos.

3.2.3 Anonymní porody a problematika tzv. baby – boxů

Na rozdíl od situace popsané výše, kdy žena požádá v souvislosti s porodem dítěte o utajení své totožnosti, v případě anonymního porodu není totožnost matky vůbec

²⁶ Novotná, V, Hovorka, D.: Úprava výchovy dítěte odloženého do Baby boxu a dítěte narozeného v režimu tzv. utajeného porodu (2.), Právo a rodina, č. 6/2009, str. 6, 7

²⁷ Hrušáková, M. a kolektiv. Zákon o rodině. Komentář. 3. Vydání. Praha: C. H. Beck, 2005, str. 212

²⁸ Hrušáková, M. a kolektiv. Zákon o rodině. Komentář. 3. Vydání. Praha: C. H. Beck, 2005, str. 213

známa, ta porodila zpravidla sama bez pomoci lékařského personálu a dítě poté opustila²⁹.

Dá se říci, že pro dítě je nejvýhodnější, pokud je matka alespoň trochu rozumná, a zanechá jej ve zdravotnickém zařízení, kde se dítěti dostane nejlepší možná péče, příp. i jinde, kde dítě bude bezprostředně poté nalezeno a tím pádem o něj bude i postaráno. Takovými místy, která ženy v tíživé situaci po porodu dítěte někdy využívají, bývají např. kostely, školská zařízení či úřady. Bohužel každým rokem dochází i k tomu, že matka novorozené dítě odhodí do popelnice nebo na jiné zcela nevhodné místo, jako jsou ubytovny, parky apod., což mívá často za následek jeho smrt, přestože se většinou jednalo o dítě zcela zdravé. Zároveň pak orgány Policie České republiky každoročně šetří průměrně 4 až 5 případů, kdy matka dítě bezprostředně do porodu úmyslně usmrtí. Nejenom jako reakce na tyto tragické a značně medializované případy začala kolem roku 2004 diskuze o vytvoření schránek, kam by bylo možné dítě vložit a kde by o něj bylo řádně postaráno, neboť takovéto schránky již existovaly např. v sousedním Německu pod názvem Babyklappe či Babyfenster.

V souvislosti se situací, kdy je dítě opuštěno svými rodiči, se občas objevuje slovní spojení vzdání se dítěte, které však stejně jako pojem odložení dítěte není správné. Žádný takový pojem v českém právním řádu neexistuje, dítěte se vzdát nelze, stejně jako se žádné dítě nemůže vzdát svých rodičů, což sice není nikde výslovně upraveno, ale plyne to ze samé podstaty biologického rodičovství či příbuzenství jako takového. To bude trvat vždy bez ohledu na to, co se stane. I pokud rodiče dítě zanechají v baby-boxu, odloží jej např. v nemocnici či jej poskytnou k osvojení, biologické příbuzenství bude trvat i po této skutečnosti. V případě osvojení vzniká nový příbuzenský vztah mezi osvojitelem a osvojencem, avšak až právní mocí rozsudku, kterým soud o osvojení rozhodl, nikoli okamžikem, kdy se biologičtí rodiče rozhodnou, že budou souhlasit s osvojením. Onen okamžik, kdy dítě přechází od rodičů biologických k osvojitelům, není okamžikem vzdání se dítěte. Stejně tak není vzdáním se dítěte jeho umístění do baby boxu, jde o opuštění dítěte, které však nenaplnuje skutkové znaky trestného činu opuštění dítěte nebo svěřené osoby dle

²⁹ Přestože se často používá pojem „odložení dítěte“, není tato praxe úplně šťastná, neboť sloveso odložit používané v této souvislosti není gramaticky zcela správné. Odložit lze totiž pouze neživou věc, nikoli však dítě.

§ 195 trestního zákoníku³⁰, neboť tímto jednáním není dítě vzhledem k podstatě baby boxů vystaveno nebezpečí smrti nebo ublížení na zdraví.

V České republice jsou tyto schránky známy pod názvem baby boxy a jedná se o zabezpečené schránky nepřetržitě monitorované pomocí kamery. Jsou vytápěné na 37 °C a nacházející se v blízkosti zdravotnických zařízení. Osoba, která dítě do baby boxu anonymně vloží, ve schránce nalezne lístek s informací o dalším osudu dítěte a o možnostech, jak jej lze případně získat zpátky. Poté, co se za dítětem zavřou dvířka, spustí se jak akustický tak i vizuální signál, kterým je přivolán kvalifikovaný personál. Dvířka poté již zvenčí nelze otevřít, aby se nemohlo stát, že se dítěte zmocní nepovolaná osoba. Je zde tedy několika způsoby dbáno na ochranu zdraví dítěte, což je vlastně hlavním argumentem zastánců baby boxů, kteří podporují jejich zřizování.

Je třeba říci, že Ministerstvo zdravotnictví vystupovalo proti těmto schránkám a v době, kdy se hovořilo o zřízení prvního z nich, zakázalo jeho instalaci ve státním zdravotnickém zařízení. Objevily se též kritické hlasy týkající se rozsáhlé mediální kampaně baby boxy podporující, která probíhala pod heslem „*V popelnici umřu!*“ První z baby boxů byl proto založen v soukromém zařízení, v gyncentru v Praze 9- Hloubětíně, a to 1. června 2005. K 20.12.2011, kdy byl otevřen zatím poslední baby box v nemocnici Cheb jich nadační fond pro odložené děti Statim a občanské sdružení Babybox pro odložené děti-Statim zřídili celkem 47. Česká republika má nyní v každém kraji minimálně jeden fungující baby box. Ludvík Hess, zakladatel a propagátor baby boxů, však uvádí, že i toto číslo je pro území České republiky nízké a počítá se zřízením 80 schránek, které by naši republiku měly rovnoměrně obsáhnout tak, aby každá žena měla baby box dostupný v blízkosti bydliště. Ke konci roku 2011 bylo do baby boxů odloženo celkem 62 dětí, nejvíce do vůbec prvního z nich v Praze 9 – Hloubětíně, a to 17. Osud těchto dětí je velmi rozdílný, některé z nich byly osvojeny, o jiné se jejich biologičtí rodiče přihlásili poté, co se jim podařilo svou tíživou rodinnou situaci vylepšit, jiné jsou umístěny v kojeneckých

³⁰ § 195 trestního zákoníku: (1) Kdo opustí dítě nebo jinou osobu, o kterou má povinnost pečovat a která si sama nemůže opatřit pomoc, a vystaví ji tím nebezpečí smrti nebo ublížení na zdraví, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta. (2) Odnětím svobody na jeden rok až pět let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 a) na dítěti mladším tří let, b) opětovně, nebo c) na nejméně dvou osobách. (3) Odnětím svobody na dvě léta až osm let bude pachatel potrestán, způsobí-li činem uvedeným v odstavci 1 těžkou újmu na zdraví. (4) Odnětím svobody na tři léta až deset let bude pachatel potrestán, způsobí-li činem uvedeným v odstavci 1 smrt.

ústavech, neboť nejsou tzv. právně volné, což je pojem, který se v souvislosti s opuštěnými dětmi a jejich případným osvojením často používá.

Historie schránek pro opuštěné děti je velmi dlouhá a pestrá. Již v době před mnoha staletími se případy, kdy matka chtěla dítě beztretně a často anonymně opustit, neohrozit však přitom jeho bezpečnost a zdraví, řešily jeho zanecháním na veřejném místě nebo umístěním přímo do bezpečí kláštera či jiného podobného zařízení. V antickém Římě byly děti ponechávány na veřejných tržištích. Ve Francii byly již v 5. století u kostelů položeny mramorové mísy, do nichž bylo možné nechtěné dítě vložit. V italském Miláně byl v roce 787 založen jeden z prvních domů pro opuštěné děti zvaný Xenodochium. V následujícím století přinesla jednoduchá technika vylepšení v podobě otočných zařízení namontovaných do bran nebo do zdí domů pro nalezence, nemocnic a klášterů. Matka dítě vložila do schránky, otočením zařízení jej přemístila do objektu nalezince a ještě mohla použít zvonek, aby upozornila personál. Technická zařízení podobná současným baby boxům se v Itálii používala již ve 12. století.³¹ V roce 1198 papež Inocenc III. vydal nařízení pro kláštery, ve kterém jim uložil povinnost zřídit speciální zařízení pro vkládání a záchranu nechtěných novorozenců. V Německu byly první schránky zřízeny již ve 14. století v Ulmu a Kolíně. Ve Francii se o vytvoření schránek zasadil císař Napoleon Bonaparte a jejich úpravu nalezneme i ve slavném kodexu z roku 1804, Code Civil.

Přestože u nás baby boxy fungují již sedmým rokem, zákonodárce na jejich existenci stále nijak nereagoval, a tak tyto schránky stojí na hraně zákona. V řadách odborníků lze nalézt jak jejich zaryté zastánce, tak i stejně zaryté odpůrce, kteří tvrdí, že tímto způsobem vznikají děti bez vlastní identity a rodinné anamnézy a že je jim odňato právo znát svůj původ, které dětem zajišťují mezinárodní dokumenty, mimo jiné i Úmluva o právech dítěte. Navíc tvrdí, že způsobů, jak naložit s nechtěným dítětem, existuje celá řada a podporou baby boxů se zároveň podporuje též nezodpovědné chování rodičů a že zdaleka nikoli všechny takto odložené děti jsou vhodné pro osvojení, jak se často uvádí. Oproti tomu hlavním argumentem, který užívají zastánci baby boxů, je právo na život, garance života i pro nechtěné dítě, která převáží i právo znát svůj původ a své rodiče. Zastánci jsou toho názoru, že

³¹ <http://www.babybox.cz/?p=problematika>

pokud by baby boxy měly zachránit před smrtí byť i jediné dítě, jejich existence má smysl, s čímž se ztotožňuji, neboť právo na život je skutečně právem primárním. Bez práva na život nelze realizovat žádné z dalších práv. Přesto si však myslím, že právní zakotvení baby boxů je nutné, a zákonodárce by tuto mezeru měl co nejdříve vyplnit, aby byla přesně stanovena pravidla pro zřizování a fungování schránek a současně by bylo vhodné též výslovně upravit právní postavení takto opuštěného dítěte a jeho další osud.

Při současné neexistenci této úpravy můžeme na situaci dítěte vloženého do baby boxu použít pouze ustanovení, které zní: dokud není dítěti ustanoven poručník nebo dokud se ustanovený poručník neujme své funkce, činí neodkladné úkony v zájmu dítěte a v jeho zastoupení orgán sociálně-právní ochrany dětí.³²

V praxi bylo zjištěno, že někteří rodiče svému dítěti do schránky přikládají i dopis vysvětlující jejich pohnutky a důvody, proč dítě do baby boxu vkládají. Někdy je k dítěti přiložen též rodný list, a pak je tedy totožnost dítěte známa. Poté, co za dítětem zaklapnou dvířka baby boxu, je mu neprodleně poskytnuta potřebná zdravotní péče a následně musí být v souladu s ustanovením § 10 odst. 4 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, uvědomeny příslušné orgány poskytující pomoc dětem.³³ V případě, že je totožnost dítěte známa, orgán sociálně-právní ochrany dětí vždy naváže kontakt s rodiči dítěte a poskytne jim veškerou pomoc, ať už sociální, psychologickou nebo právní tak, aby byly zjištěny důvody, které rodiče vedly k opuštění dítěte, a aby tyto mohly být překonány. Cílem je, aby se dítě mohlo vrátit do své rodiny a těšit se z péče svých rodičů. V případě, že toto není možné, protože rodiče se o dítě nemohou nebo nechtějí starat, je třeba dítěti zajistit budoucnost jinak, a to v souladu s jeho nejlepším zájmem. Zpravidla bude tedy žádoucí, aby dítě bylo osvojeno, a tím získalo rodinu novou. Je proto třeba získat souhlas biologických rodičů dítěte

³² Ustanovení § 79 odst. odst. 4 ZoR

³³ Státní orgány, pověřené osoby, školy, školská zařízení a zdravotnická zařízení, popřípadě další zařízení určená pro děti jsou povinny oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností skutečnosti, které nasvědčují tomu, že jde o děti uvedené v § 6 odst. 1, a to bez zbytečného odkladu po tom, kdy se o takové skutečnosti dozví. Zřizovatel zařízení uvedeného v § 39 písm. c) má při přijetí dítěte do zařízení povinnost tuto skutečnost ohlásit bez zbytečného odkladu obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, v jejímž správním obvodu má dítě trvalý pobyt, a není-li tento pobyt znám, obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, v jejímž správním obvodu se nachází zařízení, do kterého bylo dítě přijato. Při plnění povinností podle věty první a druhé se nelze dovolávat povinností zachovat mlčenlivost podle zvláštního právního předpisu.

s osvojením a v případě, že se jej získat nepodaří, musí poté orgán sociálně-právní ochrany dětí dohlížet na to, zda rodiče o dítě projevují zájem. Není-li tomu tak, je možné iniciovat soudní řízení, ve kterém by soud vyslovil, že souhlas rodičů s osvojením dítěte.³⁴

V případě, že totožnost dítěte známa není a jedná se tedy o skutečného nalezence, není samozřejmě možné kontaktovat jeho rodiče. V takovém případě je na místě použít postup dle § 76a zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů (dále jen o.s.ř.), který v odst. 1 stanoví: Ocitlo-li se nezletilé dítě bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny, předseda senátu předběžným opatřením nařídí, aby bylo na nezbytně nutnou dobu umístěno ve vhodném prostředí, které v usnesení označí. Vhodným prostředím se rozumí výchovné prostředí u osoby nebo zařízení způsobilého zajistit nezletilému dítěti řádnou péči s ohledem na jeho fyzický a duševní stav, jakož i rozumovou vyspělost a umožnit realizaci případných jiných opatření stanovených předběžným opatřením.

Předběžné opatření dle § 76a o.s.ř. se použije tehdy, pokud ostatní předběžná opatření pro tento konkrétní případ nepostačují, a je nutné rozhodnutí okamžité, neboť zákon dává soudu pro rozhodnutí o tomto návrhu lhůtu pouze 24 hodinovou.³⁵ Použije se v případě dítěte nalezeného, tedy např. vloženého do baby-boxu, ale též tehdy, má-li dítě osobu, která o něj pečuje, zpravidla půjde o rodiče, avšak tato péče je natolik špatná, že ohrožuje zdraví, život či příznivý vývoj dítěte. Návrh na nařízení předběžného opatření dle § 76a může podat výlučně obec s rozšířenou působností, návrh všech ostatních subjektů by soud byl nucen odmítnout pro nedostatek věcné

³⁴ § 68 odst. 1 ZoR: Pokud jsou zákonnými zástupci osvojovaného dítěte jeho rodiče, není třeba jejich souhlasu, jestliže a) po dobu nejméně šesti měsíců soustavně neprojevovali opravdový zájem o dítě, zejména tím, že dítě pravidelně nenavštěvovali, neplnili pravidelně a dobrovolně vyživovací povinnost k dítěti a neprojevuji snahu upravit si v mezích svých možností své rodinné a sociální poměry tak, aby se mohli osobně ujmout péče o dítě, nebo b) po dobu nejméně dvou měsíců po narození dítěte neprojevili o dítě žádný zájem, ačkoliv jim v projevení zájmu nebránila závažná překážka.

³⁵ Ustanovení § 75c odst. 2 o.s.ř.: O návrhu na předběžné opatření rozhodne předseda senátu bezodkladně. Není-li tu nebezpečí z prodlení, může předseda senátu o návrhu na předběžné opatření podle § 76a rozhodnout až do uplynutí 24 hodin poté, co byl podán, o návrhu podle § 76b až do 48 hodin poté, co byl podán a o návrhu na jiné předběžné opatření až do uplynutí 7 dnů poté, co byl podán.

legitimace. Z tohoto důvodu opět plyne důležitost, aby příslušným orgánům bylo okamžitě oznámeno, že v baby boxu bylo nalezeno opuštěné dítě.

V případě, že soud předběžným opatřením nařídí, aby dítě bylo předáno do vhodného prostředí, zajistí též, aby toto rozhodnutí bylo bezodkladně vykonáno. Rychlost řízení podtrhuje též skutečnost, že v něm dítě nemusí být zastoupeno a postačí, aby mu soud opatrovníka ustanovil bezodkladně po provedení výkonu předběžného opatření.³⁶ Dle ustanovení § 76a odst. 4 o.s.ř. toto předběžné opatření trvá jeden měsíc, avšak soud jej může i opakovaně prodloužit o jeden měsíc, avšak celková doba trvání předběžného opatření nesmí přesáhnout šest měsíců.

Do debaty týkající se baby boxů se v červnu 2011 zapojil i Výbor OSN pro práva dítěte, který ve své zprávě, které se v médiích dostalo značné pozornosti, kritizoval Českou republiku za vysoký počet dětí nacházejících se v ústavech, za nedostatečnou pomoc státu rodinám v nouzi a též za špatnou integraci romských a handicapovaných dětí, které ve většině případů navštěvují „zvláštní“ školy. Členové výboru mimo jiné vyzvali i k odstranění baby boxů jako odporujících Úmluvě o právech dítěte a místo zřizování těchto schránek doporučili podporovat plánované rodičovství, poradenství, zajistit pomoc rodinám v nouzi či při neplánovaném těhotenství a především řešit příčiny opuštění dětí.

Zpráva vzbudila značný ohlas a mnozí odborníci s některými výtkami výboru souhlasili, přesto se však v jejich reakcích objevoval názor, že řešit příčiny opuštění dětí je složité až nemožné, neboť problematiku opouštění nechtěných dětí po porodu nalezneme v historii lidstva téměř ve všech společnostech. Též uvádí, že baby boxy v rozporu s Úmluvou o právech dítěte nejsou. Dítě vložené do baby boxu, je okamžitě registrované, dostane jméno, českou státní příslušnost a pokud je to možné (dopis rodičů) bude znát své rodiče. Jejich péče mu bude z jejich rozhodnutí odepřena a stát zajistí náhradní rodinnou péči.³⁷

³⁶ Ustanovení § 76a odst. 2 o.s.ř.

³⁷ Vaníčková, E.: Noticka k závěru Výboru OSN pro práva dítěte týkajícího se výzvy k ukončení programu „Babybox“

3.3 Otec

Jak jsem uvedla výše v této práci, jeden ze základních postulátů římského práva zní: *Mater semper certa est, pater incertus*. Již od počátku lidského společenství tedy bylo zřejmé, že biologickým otcem dítěte nemusí být vždy ten muž, který je za otce považován. Vztah mezi otcem a dítětem je vztahem velmi důležitým, ať již pro otázky péče o dítě, pro jeho výživu a výchovu, tak i např. pro vztah otce s matkou dítěte, proto je nutné, aby jej bylo možno spolehlivě určit co nejdříve po narození dítěte. Právo z tohoto důvodu zavádí určité domněnky stanovící, koho lze za otce dítěte považovat. Chrání se tím nejenom práva dítěte, ale též práva mužů, ať již skutečného biologického otce, tak i muže za otce považovaného, který jím však ve skutečnosti není.

Již v římském právu platila domněnka, že otcem dítěte, které se narodilo po 181 dnech od uzavření manželství nebo do 10 měsíců od jeho zániku, je manžel matky (*pater vero is est, duem nuptiae demonstrant*). Tato domněnka mohla být vyvrácena, prokázal-li manžel, že dítě nemohl zplodit.³⁸ České právo obsahuje úpravu otcovství v § 51 až 62a ZoR a zakotvuje celkem tři vyvratitelné právní domněnky.

První vyvratitelná domněnka otcovství dle § 51 ZoR svědčí manželce matky dítěte, pokud se dítě narodilo za doby trvání manželství nebo do třetího dne po zániku manželství. Tato domněnka se použije i tehdy, jedná-li se o manželství neplatné, nikoli však v případě manželství neexistujícího. Manžel matky je považován za otce dítěte, pokud jeho otcovství není popřeno. První domněnka otcovství je uplatňována i tehdy, pokud se matka v oné třisetdenní lhůtě znovu provdá. Za otce dítěte je poté považován manžel pozdější. V době trvání zákonné domněnky, že manžel matky je otcem dítěte, se nemůže uplatnit jiná zákonná domněnka určující otcovství a otcovství nemůže být určeno rozhodnutím soudu podle § 54 ZoR. Proto v této době nelze otcovství určit ani souhlasným prohlášením rodičů podle § 52, a to ani v případě, že manžel matky dítě nepochybně nezplodil.³⁹

³⁸ Hrušáková, M. a kolektiv. Zákon o rodině. Komentář. 3. Vydání. Praha: C. H. Beck, 2005, str. 217

³⁹ Hrušáková, M. a kolektiv. Zákon o rodině. Komentář. 3. Vydání. Praha: C. H. Beck, 2005, str. 220

Druhá vyvratitelná domněnka otcovství dle § 52 ZoR nastupuje tehdy, není-li možné otcovství určit podle domněnky první, a pokud otcovství nebylo určeno ani soudem. Za otce je považován muž, jehož otcovství bylo určeno souhlasným prohlášením rodičů před matričním úřadem nebo soudem, tato prohlášení musí být učiněna osobně a ústně. Není však již nutné učinit je společně za současné přítomnosti matky i otce, neboť se jedná o dva jednostranné právní úkony. Pokud by muž, který toto prohlášení hodlá učinit, nebyl způsobilý k právním úkonům, mohlo by jeho otcovství být určeno pouze soudem. Otcovství dle druhé domněnky lze založit i k nasciturovi, tj. dítěti již počatému, ale nenarozenému, což pro něj, v případě, že se narodí živé, přináší řadu důsledků, z nichž nejpodstatnější je pravděpodobně způsobilost být dědicem po otci zůstaviteli. Pokud by se však matka ještě před narozením dítěte vdala, uplatnila by se opět první domněnka svědčící manželce matky. V souladu s ustanovením § 52 odst. 2 ZoR toto prohlášení může učinit i rodič nezletilý, avšak musí se tak stát vždy před soudem. Možností učinit souhlasné prohlášení o otcovství nezletilými rodiči se zabýval již Nejvyšší soud ČSR, který v rozhodnutí pod spis. zn. (Rc) 5 Cz 97/80 uvedl, že způsobilost nezletilých osob k určení otcovství souhlasným prohlášením rodičů podle ustanovení § 52 odst. 1 ZoR je třeba (ve smyslu ustanovení § 104 ZoR) posuzovat podle ustanovení § 9 OZ. Otcovství tedy může být určeno souhlasným prohlášením nezletilých rodičů podle ustanovení § 52 odst. 1 ZoR, pokud je takové prohlášení přiměřené rozumové a mravní vyspělosti nezletilce odpovídající jeho věku a pokud je nezletilý rodič schopen posoudit význam tohoto prohlášení.

Zákon nedává oporu pro závěr, že by otcovství nemohl uznat i muž, který není biologickým otcem dítěte. Je-li však otcovství muže činičím prohlášením zcela nepochybně a zjevně vyloučeno, je zřejmé, že toto prohlášení nesměřuje k „legitimaci“ biologického rodičovství, ale sleduje cíle, které právo umožňuje dosáhnout osvojením. Určování otcovství tímto způsobem by tedy mohlo být posuzováno jako obcházení zákona (§ 39 OZ).⁴⁰

Třetí domněnka otcovství dle § 54 ZoR se uplatní tehdy, pokud otcovství nesvědčí manželce matky dítěte a ani nebylo určeno souhlasným prohlášením. Uplatnit ji lze pouze v paternitním řízení před soudem, přičemž právo podat žalobu na určení

⁴⁰ Hrušáková, M. a kolektiv. Zákon o rodině. Komentář. 3. Vydání. Praha: C. H. Beck, 2005, str. 226

otcovství je časově neomezené, je možné ho využít i tehdy, je-li již dítě, o jehož otce se jedná, zletilé. Žaloba na určení otcovství se podává proti muži, který je jako otec v žalobě označen a jehož otcovství má být určeno. Podat ji může dítě, a to i nezletilé, kterému soud ustanoví opatrovníka, matka a též muž, který o sobě tvrdí, že je otcem dítěte. V souladu s ustanovením § 113 o.s.ř. je s řízením o určení otcovství ze zákona spojeno řízení o výchově a výživě nezletilého dítěte. V případě, že by v průběhu tohoto řízení bylo otcovství k dítěti určeno souhlasným prohlášením, bylo by to důvodem pro zastavení řízení. Třetí domněnka vychází ze skutečnosti, že muž souložil s matkou dítěte v tzv. rozhodné době, době, od které neuplynulo do narození dítěte méně jak 180 a více než 300 dní. Tato domněnka je vyvratitelná, žalovaný muž, kterému se ji nepodařilo vyvrátit, je považován za otce dítěte. Okamžikem, kdy rozhodnutí soudu nabude právní moci, se tato domněnka stává nevyvratitelnou, a zároveň vznikají i právní vztahy mezi dítětem a otcem.

3.3.1 Popření otcovství

Již v římských dobách měl manžel matky možnost vyvrátit domněnku svého otcovství, pokud se mu podařilo prokázat, že dítě nemohl zplodit, a tato možnost je mužům dána i dnes. Zakotvuje ji v posledních letech stále více diskutované a kritizované ustanovení § 57 ZoR, které v odstavci 1 stanoví: Manžel může do šesti měsíců ode dne, kdy se dozví, že se jeho manželce narodilo dítě, popřít u soudu, že je jeho otcem. Jedná se o ustanovení, které je v ZoR od počátku jeho platnosti a dosud nebylo žádným způsobem novelizováno. Zakotvuje ryze osobní právo manžela popřít otcovství dětí narozených za trvání manželství. Zemře-li po uplatnění tohoto práva žalobce, je nutno řízení zastavit.⁴¹

Domáhat se žalobou popření otcovství z dotčené rodiny může manžel matky a matka samotná, dítěti, ať již zletilému či nezletilému, zákon toto právo (na rozdíl od práva podat žalobu na určení otcovství) nepřiznává. Jediným dalším subjektem, který tuto žalobu může podat, je nejvyšší státní zástupce. Žádný jiný způsob, jak popřít otcovství, než je soudní žaloba, zákon neupravuje. Pro manžela matky je pro podání žaloby rozhodující okamžik, kdy se dozvěděl o tom, že se jeho manželce

⁴¹ R 99/1967

narodilo dítě, naopak zcela irrelevantní je okamžik, kdy muž začal manželku podezřívat z toho, že by nemusel být biologickým otcem dítěte, přestože to je argument, který muži často při žalobách podaných po uplynutí uvedené šestiměsíční lhůty používají. Pro ženu je rozhodným okamžikem pro běh lhůty den narození dítěte.

Možnost podat žalobu na popření otcovství je dána i tehdy, bylo-li otcovství určeno dle druhé domněnky, tj. souhlasným prohlášením muže a ženy. Stejně tak jako v případě otcovství svědčícímu manželce matky, je i v tomto případě právo podat žalobu na popření otcovství dáno otci a matce dítěte, dítěti samotnému nikoli. Lhůta pro podání žaloby počíná běžet dnem, kdy bylo otcovství určeno souhlasným prohlášením, avšak neskončí dříve, než po uplynutí šesti měsíců od narození dítěte⁴², a to z důvodu, který jsem již uvedla výše, a sice že otcovství lze souhlasným prohlášením určit i k dítěti počatému, avšak dosud nenarozenému.

Ustanovení § 58 ZoR obsahuje předpoklady pro to, aby mohlo dojít k úspěšnému popření otcovství manžela matky dítěte. U dítěte narozeného v manželství mezi stoosmdesátým dnem od uzavření manželství do třístého dne po zániku manželství, lze otcovství popřít jen tehdy, je-li otcovství manžela matky vyloučeno, a to zpravidla předložením výsledků krevní zkoušky, ze které lze dnes již s téměř 100% jistotou biologickou příbuznost určit. Zákon dále stanoví, že narodí-li se dítě ve lhůtě 180 až 300 dnů po umělém oplodnění, které bylo provedeno se souhlasem manžela matky, k tomuto dítěti otcovství popřít nelze. V případě, že by však matka otěhotněla jinak, i tehdy lze otcovství popírat. Narodí-li se dítě před stoosmdesátým dnem od uzavření manželství, postačí k tomu, aby se manžel matky nepovažoval za otce, popře-li u soudu své otcovství. To však neplatí, jestliže manžel s matkou dítěte souložil v době, od níž neprošlo do narození dítěte méně než sto osmdesát a více než tři sta dní, nebo jestliže při uzavření manželství věděl, že je těhotná.

⁴² § 61 ZoR: (1) Muž, jehož otcovství bylo určeno souhlasným prohlášením rodičů, může je před soudem popřít, jen je-li vyloučeno, že by mohl být otcem dítěte a dokud neuplyne šest měsíců ode dne, kdy bylo takto otcovství určeno; tato lhůta neskončí před uplynutím šesti měsíců od narození dítěte. (2) Také matka dítěte může ve stejné lhůtě popřít, že je otcem dítěte muž, jehož otcovství bylo určeno souhlasným prohlášením rodičů. (3) Ustanovení § 57 odst. 2, § 58 odst. 2 a § 59 odst. 1 platí tu obdobně.

V případě, že uplyne šestiměsíční lhůta k podání žaloby, která je lhůtou prekluzivní, upravuje zákon pouze jedinou další možnost, jak otcovství popřít, a to popěrné právo nejvyššího státního zástupce zakotvené v § 62 ZoR.⁴³ Podnět nejvyššímu státnímu zastupitelství k prošetření věci může podat jakákoli osoba a stejně tak může nejvyšší státní zastupitelství začít ve věci jednat i z vlastní iniciativy, pokud získá poklady pro takové jednání. Je třeba říci, že je vždy nutno jednat v zájmu dítěte. Zájem dalších zúčastněných osob, matky, právního i biologického otce na popření otcovství nesmí být zohledňován na úkor zájmu dítěte, proto vždy záleží na posouzení nejvyššího státního zastupitelství, zda žalobu podá či nikoli. Na podání této žaloby nemá nikdo právní nárok, přičemž Ústavní soud již několikrát judikoval, že postup nejvyššího státního zástupce, po kterém žaloba na popření otcovství nebude podána, není zásahem orgánu veřejné moci ve smyslu § 72 odst. 1 písm. a) zákona o Ústavním soudu.⁴⁴ Podání této žaloby není časově omezeno, avšak nejdříve je možno ji podat poté, co uplyne stanovená šestiměsíční lhůta. Proti rozhodnutí nejvyššího státního zastupitelství neexistuje žádný opravný prostředek, přesto se zpravidla neúspěšní muži, matrikoví otcové, často obrazejí na Ústavní soud se stížnostmi. Ústavní soud při své činnosti několikrát apeloval na nejvyšší státní zastupitelství, aby při rozhodování o tom, zda žalobu podá či nikoli, vzalo v úvahu rozhodovací činnost Evropského soudu pro lidská práva při výkladu čl. 8 Úmluvy o ochraně základních lidských práv a svobod.⁴⁵ Čl. 8 Úmluvy o ochraně základních lidských práv a svobod zakotvuje právo každého na respektování jeho soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence. Ústavní soud tak respektuje stanovisko Evropského soudu pro lidská práva, ve kterém se uvádí, že není možné, aby státem byla udržována situace, kdy má právní domněnka převážet biologickou a společenskou realitu bez zřetele na skutková fakta či přání zainteresovaných osob. Jestliže se tak stane, dojde tím k porušení čl. 8 Evropské

⁴³ Ustanovení § 62 ZoR: (1) Uplynula-li lhůta stanovená pro popření otcovství jedním z rodičů, může nejvyšší státní zástupce, vyžaduje-li to zájem dítěte, podat návrh na popření otcovství proti otci, matce a dítěti. (2) Není-li některý z nich naživu, může nejvyšší státní zástupce podat návrh na popření otcovství proti ostatním z nich; není-li naživu nikdo z nich, může podat návrh proti opatrovníkovi, kterého soud pro tuto věc ustanovil.

⁴⁴ III. ÚS 289/07 ze dne 26.4.2007

⁴⁵ Pl. ÚS 15/09 ze dne 8. července 2010

úmluvy o lidských právech, kdy není dostatečně respektováno právo jednotlivce na ochranu soukromého a rodinného života.⁴⁶

Dne 8. července 2010 vydal Ústavní soud důležitý nález, kterým s platností k 31. prosinci 2011 zrušil ustanovení § 57 odst. 1 ZoR, tedy ustanovení, které zní: Manžel může do šesti měsíců ode dne, kdy se dozví, že se jeho manželce narodilo dítě, popřít u soudu, že je jeho otcem, a to pro rozpor s čl. 10 odst. 2 Listiny, s čl. 8 Úmluvy o ochraně základních lidských práv a svobod a s čl. 36 odst. 1 Listiny.

Ústavní soud tak vyhověl stěžovateli, který byl zapsán jako otec dítěte, které se narodilo jeho manželce, avšak testy DNA, které si nechal zpracovat, jeho biologické otcovství vyloučily. Stěžovatel podal podnět nejvyššímu státnímu zastupitelství, které však stěžovateli nevyhovělo a uvedlo, že se jedná o opatření zcela výjimečné povahy a je třeba jej použít pouze tehdy, je-li zde zájem dítěte na popření otcovství. Stěžovatel poté podal žalobu na popření otcovství místně příslušnému soudu, která však byla z důvodu uplynutí šestiměsíční lhůty zamítnuta, proto se obrátil na Ústavní soud. Ve své stížnosti uvedl, že postupem soudů, které aplikovaly ustanovení § 57 odst. 1 ZoR, došlo k porušení jeho základního práva na ochranu rodinného a soukromého života ve smyslu čl. 10 odst. 2 Listiny a čl. 8 odst. 2 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Zároveň uvedl, že aplikací ustanovení § 57 odst. 1 ve spojení s ustanovením § 62 ZoR došlo k porušení jeho základního práva domáhat se stanoveným postupem svého práva u nezávislého a nestranného soudu ve smyslu čl. 36 odst. 1 a 2 Listiny a rovněž čl. 6 a 13 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, a též že bylo dotčeno jeho základní právo vlastnit majetek zakotvené v čl. 11 Listiny. Stěžovatel zároveň uvedl, že popěrná lhůta nijak neupevňuje důvěru v osobních vztazích, neboť vede spíše k tomu, aby zákonný otec aktivně zjišťoval své biologické otcovství v průběhu šesti měsíců po narození dítěte. Právní regulace musí respektovat sociální přesahy jeho vztahu k nezletilému dítěti. Příbuzenský poměr má totiž zcela zásadní význam pro samotný vývoj dítěte, jeho duševní rovnováhu, vliv na rozvoj jeho osobnosti a jeho zařazení ve společnosti, přičemž i dítě je současnou úpravou dotčeno na svých právech, mezi něž patří právo znát svůj původ a právo na vznik právního vztahu se svým biologickým otcem.

⁴⁶ Lužná, R.: Popření otcovství nejvyšším státním zástupcem, Právo a rodina, č. 2/2010, str. 12

Ústavní soud po přezkoumání stížnosti uvedl, že popěrná žaloba otce podle napadeného § 57 odst. 1 ZoR slouží k odstranění rozporu mezi právním a biologickým otcovstvím. Toto ustanovení se dotýká primárně právního postavení právního otce a dítěte plynoucích z jejich předpokládaného rodinného vztahu. Účel sledovaný tímto ustanovením lze nepochybně považovat za souladný se zájmem, aby právní určení otcovství odpovídalo biologickému otcovství. V obecné rovině lze tento závěr shledat kompatibilní rovněž s právem dítěte znát své rodiče, které je výslovně vyjádřeno v čl. 7 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte. Přesto však nelze požadavek shody právního a biologického otcovství považovat za absolutní. Právní vztah otce a dítěte totiž není jen mechanickou reflexí existence biologického vztahu, nýbrž s postupem času se může i při absenci tohoto vztahu vyvinout mezi právním otcem a dítětem taková sociální a citová vazba, jež z hlediska práva na ochranu soukromého a rodinného života bude rovněž požívat právní ochrany. V takovém případě bude další trvání právních vztahů závislé na více faktorech, mezi nimiž bude zájem dítěte hrát důležitou roli - podle čl. 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte musí být předním hlediskem pro rozhodování orgánů veřejné moci, přičemž však má dítě na základě čl. 7 odst. 1 této úmluvy rovněž právo znát své biologické rodiče. Relevanci z hlediska posouzení ale nelze upřít ani zájmu biologického otce, jenž není v postavení právního otce a o toto postavení usiluje, ani zájmu právního otce, jenž zase není otcem biologickým a sám brojí proti svému právnímu otcovství. Šetřit je rovněž třeba právo na ochranu soukromého a rodinného života matky dítěte.⁴⁷

Obecně lze tedy říci, že jak Evropský soud pro lidská práva, tak i Ústavní soud jsou toho názoru, že existence popěrné lhůty má svůj význam a podporuje jednak jistotu ve vztazích a současně též chrání zájmy dítěte, není tedy žádoucí, aby muž mohl popírat své domněnkou založené otcovství kdykoli, bez stanovení jakéhokoli časového rámce. Zároveň však Ústavní soud ve výše uvedeném nálezu stanoví, že určení právního otcovství pouze na základě zákonné domněnky, aniž by byla dána dostatečná možnost právními prostředky zpochybnit otázku shody právního a biologického otcovství a současně se domáhat zrušení právního otcovství v případě, že neodpovídá otcovství biologickému, může za určitých okolností představovat porušení tohoto práva. Nelze však dospět k závěru, že trvání právního otcovství, aniž by odpovídalo biologické realitě, znamená bez dalšího porušení

⁴⁷ Pl. ÚS 15/09 ze dne 8. července 2010

základního práva právního otce na soukromý a rodinný život ze strany veřejné moci.

Je tedy nyní na zákonodárci, jakým způsobem na rozhodnutí Ústavního soudu zareaguje. Domnívám se, že by institut popěrné lhůty měl v českém právním řádu zůstat zakotven, avšak bude třeba jej zásadním způsobem přepracovat tak, aby byla důsledně chráněna práva všech zúčastněných subjektů, především pak práva dítěte, přičemž by bylo vhodné detailněji upravit běh této lhůty, současně lhůtu prodloužit a zapracovat právní úpravu použití moderních postupů medicíny v oblasti genetiky, což je v oblasti pokrevního příbuzenství velmi spolehlivé.

Novela ZoR, které se budu detailněji věnovat níže v této práci a která se týkala jednak změn popírání otcovství a též střídavé péče, neprošla legislativním procesem a nyní se tato problematika nachází na mrtvém bodě.

Návrh nového občanského zákoníku na výše uvedené rozhodnutí Ústavního soudu reaguje, když nově stanovená délka popěrné lhůty manžela matky je v souladu s judikaturou Evropského soudu pro lidská práva (viz Rasmussen proti Dánsku) a vychází i z nastavení a délky popěrných lhůt v některých zahraničních právních úpravách (Slovensko – 3 roky, Francie – 5 a 10 let). Stejně právo má matka dítěte. Ve výjimečných případech může dojít k popření otcovství též na návrh nejvyššího státního zástupce i poté, co již rodičům uběhly jejich lhůty pro popření otcovství (§ 786).⁴⁸ Otec bude moci své otcovství popřít u soudu ve lhůtě 6 měsíců ode dne, kdy se dozvěděl o skutečnostech zakládajících důvodnou pochybnost, že je otcem dítěte, které se narodilo jeho manželce. Toto právo však bude mít jen do 3 let od narození dítěte. Pro případ, že by před uplynutím šestiměsíční lhůty byla omezena svéprávnost (nový pojem pro způsobilost k právním úkonům) otce tak, že by popěrný úkon nemohl sám učinit, může jej za něj učinit jeho opatrovník určený soudem, a to ve lhůtě 6 měsíců od svého jmenování.⁴⁹

⁴⁸ <http://obcanskyzakonik.justice.cz/cz/rodinne-pravo/co-upravuje-rodinne-pravo-zakoniku.html>

⁴⁹ § 779 návrhu nového občanského zákoníku

3.4 Rodina

Pod pojmem rodina si většina lidí představí společenství osob, které jsou si blízké, ať již pokrevně, tak i emocionálně, typicky tedy matka, otec a jedno či více dětí. Je to definice jistě správná, ale určitě ne jediná možná, právě naopak. Definice rodiny v odborné i laické literatuře najdeme celou řadu, stejně tak ji obsahují i mnohé mezinárodní úmluvy či právní předpisy. Zajímavý může být poznatek, že český ZoR definici pojmu rodina neobsahuje, a to na rozdíl od všeobecného zákoníku občanského z roku 1811, který byl vydán pro všechny země habsburské monarchie s výjimkou Uher a který v Rakousku platí dodnes. Tento vysoce ceněný předpis definici rodiny obsahoval v § 40 jako vztah mezi prarodiči a všemi jejich potomky.

Rodina je základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí. Musí mít nárok na potřebnou ochranu a takovou pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti.⁵⁰

Rodina představuje společenství blízkých osob, mezi nimiž existují úzké vazby příbuzenské, psychosociální, emoční, ekonomické a další.⁵¹

Rodina je natolik specifickou jednotkou, že ji nalezneme téměř v každé na zemi existující společnosti, bez ohledu na jakém stupni vývoje se tato společnost nachází a jakou kulturu vyznává. Přestože existuje mnoho způsobů rozdělení rolí muže a ženy, nese většina rodin tolik společných rysů, které z ní tvoří základní stavební kámen téměř každé společnosti. V tradičním pojetí je rodina představována osobami, které jsou navzájem pokrevně spřízněné, a osobami spřízněnými na základě sňatku. Jsou to rodiče a děti, tedy muž a žena a jejich děti. Tento tzv. nukleární model rodiny, kdy muž je hlavou rodiny a obstarává prostředky pro zajišťování hmotných potřeb rodiny, kdežto žena pečuje o domácnost a o děti, prošel značným vývojem. Dnes už ho nelze považovat za vedoucí model rodinného soužití, naopak se objevují modely nové, alternativní, jako jsou nesezdaná soužití druha a družky, bezdětná manželství či partnerství, partnerství osob stejného pohlaví nebo osamělý rodič s dítětem, existuje však stále více i tzv. single domácností tvořených jediným

⁵⁰ Preambule Úmluvy o právech dítěte přijaté Valným shromážděním OSN v New Yorku dne 20.11.1989

⁵¹ II. ÚS 568/06

dospělým člověkem, kterému tento způsob žití vyhovuje. Kromě těchto modelů se uplatňuje i model tzv. širší rodiny, do které kromě členů tzv. nukleární rodiny spadají i další příbuzní (především prarodiče, strýcové a tety, bratřenci a sestřenice).

Manželství je trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem. Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí.⁵² Listina základních práv a svobod v čl. 32 odst. 1 stanoví, že rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona a že je zaručena zvláštní ochrana dětí a mladistvých. Tímto ustanovením stát deklaruje důležitost rodinného soužití a vymezuje se jako garant poskytující rodině i přes její zaručenou autonomii ochranu v případech, je-li tato ochrana potřeba. Čl. 32 odst. 4 Listiny základních práv a svobod garantuje rodičům právo pečovat a vychovávat děti a naopak dětem zajišťuje právo na rodičovskou výchovu a péči. Systematické zařazení tohoto práva do kategorie práv hospodářských a sociálních se pak nutně musí odrazit v interpretaci tohoto práva, a to nikoliv jenom jako práva rodičů a dítěte na to, aby státní moc nezasahovala do rodinné péče, nýbrž naopak i tak, aby takové péči státní moc poskytovala specifickou ochranu.⁵³ Současně Listina základních práv a svobod výslovně zakotvuje, že rodiče pečující o dítě mají právo na pomoc státu.

Rodina se mění společně s tím, jak se mění sociální, politické i ekonomické poměry ve společnosti. Tato oblast v posledních desetiletích prochází významnými změnami. Onen „typický“ rodinný model ženy pečovatelky a muže vládce již dnes neobstojí, neboť se společnost liberalizuje a modely soužití dříve zcela nepředstavitelné a často i z pohledu většinové společnosti zavrženíhodné, jsou dnes již zcela běžné. Za posledních přibližně 20 let se výrazně zvýšil průměrný věk snoubenců vstupujících do manželství, přičemž počet uzavíraných sňatků se stále snižuje, porodnost v České republice v roce 1999 klesla na jednu z nejnižších na světě, když se pohybovala pod 1,2 dítěte na ženu, což nestačí k přirozené obnově populace, a ta stárne. V posledním desetiletí se číslo porodnosti poněkud zvýšilo a jsou státy, především pak na východ od našich hranic, které mají vyšší porodnosti ještě kritičtější. I když se každoročně uzavírá stále méně sňatků, rozvodovost neustále stoupá a stále větší procento dětí se rodí mimo manželství. Přestože tyto

⁵² § 1 ZoR

⁵³ IV. ÚS 257/05

změny přinášejí řadu problémů, zachovává si tradiční rodina své významné postavení a plní řadu nezastupitelných funkcí, mimo jiné funkci reprodukční, výchovnou, emocionální, hodnotovou a materiální.

Rodina založená na základě manželství je společností i zákonodárcem preferovaným prostředím pro řádný vývoj dětí a je třeba ji především v prvních letech života dítěte považovat za zcela nezastupitelnou. Rodina je prostředím, které má uspokojovat základní potřeby dítěte, vštípit mu základní znalosti a dovednosti v oblasti duševní a tělesné, stejně tak i sociální včetně morálních hodnot. Stejně významnou zůstává i funkce materiální, ekonomická. Rodina je spotřební hospodářskou jednotkou, která poskytuje základní hmotné zabezpečení svým členům, zejména dětem a starším členům rodiny, v níž všichni členové mají povinnost vzájemně si pomáhat i povinnost pečovat o zvýšení hmotné a kulturní úrovně rodiny.⁵⁴

⁵⁴ Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině. Komentář. Praha: C.H.Beck, 2005. str. 5

4 VZTAHY MEZI RODIČI A DĚTMI

Koho můžeme v souladu s českým právním řádem považovat za rodiče dítěte, tj. za matku a otce, a kdo je chápán jako dítě, jsem vymezila v předcházející kapitole. Nyní se budu zabývat vzájemnými právy a povinnostmi rodičů a dětí tvořícími obsah jejich vztahu.

ZoR této oblasti rodinného práva věnuje část druhou, do které zařazuje rodičovskou zodpovědnost, výchovná opatření, určení rodičovství, osvojení a poručenství a opatrovnictví. Konkrétně se jedná o §§ 31 až 84 ZoR.

4.1 Rodičovská zodpovědnost

Rodičovská zodpovědnost je pojem, který není v našem právním řádu zakotven příliš dlouho, zavedla jej až novela č. 91/1998 Sb., a v případě, že bude schválen návrh nového občanského zákoníku ve znění, v jakém jej dnes můžeme vidět, pak tento pojem nečeká ani dlouhá budoucnost, neboť s ním návrh nepočítá a zavádí institut nový, a to rodičovské povinnosti a práva, přičemž ten obsahuje též pojem rodičovská odpovědnost, nikoli již zodpovědnost. Zodpovědnost, jak ji známe a chápeme dnes, však jako pojem byla vybrána též proto, aby se jednalo o pojem odlišný od odpovědnosti v sankčním smyslu tak, jak ji zakotvuje právo soukromé i trestní. Toto pojetí však návrh nového občanského zákoníku opouští.

Název tohoto institutu prošel značným vývojem, avšak některé shodné rysy můžeme nalézt ve většině úprav. Jak jsem uvedla již dříve v této práci, v římském právu byla zakotvena tzv. patria potestas, tedy moc otcovská, kdy muž byl skutečným vládcem ve svém domě a jeho moci podléhaly nejenom všechny jeho děti, ale i manželka, ostatní příbuzní, otroci a v neposlední řadě i majetek. Muž byl tím, kdo rozhodoval o fungování celé rodiny. Postupem času se otcovská moc mírně omezovala, např. otec již nemohl libovolně rozhodnout o zbavení života dítěte, přesto však jeho postavení bylo nadále velmi silné. Pojem otcovská moc byl obsažen i ve Všeobecném zákoníku občanském. Až zákon č. 265/1949 Sb., o právu

rodinném, nepoužil pojem moci otcovské, ale nahradil jej termínem moc rodičovská, čímž došlo k výraznému posunu v chápání rovnosti jednotlivých členů rodiny, především pak muže a ženy, když i ženě – matce byla přiznána obdobná práva vůči jejím dětem, která byla otcům přiznávána odnepaměti.

V roce 1963, kdy dosud platný ZoR vznikal, byla moc rodičovská nahrazena pojmem rodičovská práva a povinnosti, přičemž nebylo zcela jasně zakotveno, která z práv a povinností spadají pod tento pojem a která již nikoli. I z tohoto důvodu byl tento pojem opuštěn a nahrazen rodičovskou zodpovědností, aby česká úprava pojmově souhlasila s Úmluvou o právech dítěte, která používá pojem parental responsibility.

Rodičovská zodpovědnost vzniká rodičům přímo ze zákona, a to zpravidla okamžikem narození dítěte, může však vzniknout i později. V případě osvojení dítěte se tak děje okamžikem, kdy rozhodnutí soudu o osvojení nabude právní moci. ZoR v § 63 výslovně stanoví, že osvojitelé mají rodičovskou zodpovědnost při výchově dětí. Na základě osvojení vzniká právní fikce příbuzenství mezi osvojitelem či osvojiteli a dítětem. Vůči dítěti počatému ale ještě nenarozenému, tzv. nasciturovi, rodičovská zodpovědnost upravena není a tedy právně neexistuje. To ovšem nic nemění na tom, že je třeba respektovat čl. 6 odst. 1 Listiny, který stanoví, že lidský život je hoden ochrany již před narozením. Toto ustanovení je chápáno jako určitá etická norma, která lidský plod považuje za chráněnou hodnotu a poskytuje mu ochranu. Rodičovská zodpovědnost trvá v plném rozsahu do doby, než dítě získá plnou způsobilost k právním úkonům, což se ve většině případů děje dosažením věku 18 let. Může k tomu však dojít i dříve, a to nejdříve po dosažení věku 16 let uzavřením sňatku. Toto je však možné pouze po souhlasném rozhodnutí soudu a není to příliš obvyklé. Aby biologičtí rodiče byli též nositeli rodičovské zodpovědnosti, vyžaduje zákon, aby byli plně způsobilí k právním úkonům. Ten z rodičů, jehož způsobilost k právním úkonům byla omezena nebo který byl způsobilosti k právním úkonům zbaven, nemůže vykonávat jeden z důležitých atributů rodičovské zodpovědnosti, totiž zastupovat své dítě v právních vztazích (neboť nemůže jednat v právních vztazích ani sám za sebe) a jeho rodičovská zodpovědnost zaniká. Pokud druhý z rodičů má plnou způsobilost k právním úkonům, stává se výhradním a jediným nositelem rodičovské zodpovědnosti,

a pokud žádný takový druhý rodič není, musí být dítěti ustanoven poručník dle § 78 a násl. ZoR. Dojde-li ke zlepšení zdravotního stavu a případnému navrácení způsobilosti k právním úkonům, samozřejmě a ze zákona se rodičovská zodpovědnost obnovuje.⁵⁵

Jak plyne z výše uvedeného, rodičovská zodpovědnost náleží oběma rodičům. Pokud jeden z nich nežije, není znám, není plně způsobilý k právním úkonům či byl rodičovské zodpovědnost zbaven, náleží rodičovská zodpovědnost druhému rodiči.⁵⁶ V případě, že je rodič nezletilý, rodičovskou zodpovědnost nemá, neboť sám není plně způsobilý k právním úkonům, může však se souhlasem soudu uzavřít sňatek, nabýt tím zletilosti a plné způsobilosti k právním úkonům. Poté by byl i nositelem rodičovské zodpovědnosti a mohl by své dítě zastupovat v plném rozsahu. Pokud si nezletilý rodič nevybere tuto cestu, dává mu právo ještě jinou možnost upravenou v § 34 odst. 3 ZoR.⁵⁷ Na základě tohoto ustanovení může soud nezletilému rodiči přiznat alespoň část rodičovské zodpovědnosti spočívající v možnosti o dítě osobně pečovat, jedná-li se o nezletilého rodiče schopného toto vykonávat. Tímto ustanovením zákon reaguje na situace, které nejsou v běžném životě nikterak výjimečné, a umožňuje, aby typicky nezletilá dívka, která je ve smyslu Úmluvy o právech dítěte i ve smyslu českého právního řádu též dítětem a která se stala matkou, mohla osobně pečovat o své dítě, je-li toho schopna a chce-li se tohoto úkolu zhostit. Respektuje se tím právo dítěte na péči jeho biologického rodiče a chrání nenahraditelný vztah mezi dítětem a matkou, která především v prvních měsících života dítěte představuje pro dítě nejdůležitější zázemí, poskytuje mu pocit bezpečí a vytváří se mezi nimi základy celoživotního vztahu. Zamezuje se tím též diskriminaci, kdy nezletilí rodiče, kteří neuzavřeli sňatek, by oproti nezletilým rodičům sezdaným, byli značným způsobem ve vztahu ke svému dítěti znevýhodněni. Nezletilý rodič má i další práva, zásadně je třeba jeho souhlasu při osvojení jeho dítěte.⁵⁸ Nezletilý rodič má i některá další práva stojící mimo zákonný rozsah rodičovské zodpovědnosti, typicky právo určit dítěti jméno popř. jména a příjmení. Pokud budou oba rodiče dítěte nezletilí, musí soud dítěti ustanovit

⁵⁵ Nová, H.: Rodičovská zodpovědnost v českém právu, Právo a rodina, 7/2008, str. 20

⁵⁶ § 34 odst., 1, 2 ZoR

⁵⁷ Soud může přiznat rodičovskou zodpovědnost ve vztahu k péči o dítě i nezletilému rodiči dítěte, který dosáhl věku šestnácti let, má-li potřebné předpoklady pro výkon práv a povinností z rodičovské zodpovědnosti vyplývajících.

⁵⁸ § 67 odst. 2 ZoR

poručníka dle § 78 ZoR, který bude rodičovskou zodpovědnost vykonávat ve zbývajícím rozsahu, který nezletilým rodičům nenáleží.

4.1.1 Obsah rodičovské zodpovědnosti

Určité naznačení obsahu pojmu, určitou definici rodičovské zodpovědnosti obsahuje ustanovení § 31 ZoR, jakkoli je zřejmé, že život je vždy velmi mnohotvárný a nelze předem všechny situace předvídat. V ustanovení § 31 ZoR je tedy obsažen pouze demonstrativní výčet. Zakotvuje jak povinnosti a práva rodičů, tak také práva a povinnosti dětí. Péče o nezletilé dítě ze strany rodičů zahrnuje péči o jeho zdraví, o jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Dále je povinností rodičů zastupování dítěte v jeho právních vztazích a správa jeho jmění.⁵⁹

V souladu s ustanovením § 31 odst. 2 ZoR⁶⁰ jsou rodiče povinni práva a povinnosti náležející jim v rámci rodičovské zodpovědnosti vykonávat vždy v souladu s nejlepším zájmem dítěte jakožto vedoucím principem zakotveným mimo jiné v čl. 3 Úmluvy o právech dítěte. Stanoveným povinností odpovídá právo dítěte na plnění těchto povinností ze strany rodičů. Práva rodičů pokrývají veškeré oblasti života jejich dítěte. Právo a povinnost důsledně chránit zájmy a blaho dítěte je nadřazeno výkonu všech dalších konkrétních práv a povinností.⁶¹

Zákon v oblasti rodičovské zodpovědnosti nepoužívá termín výchova dítěte, ale pojem širší, a to řídit jednání dítěte. Míra řízení jednání dítěte musí odpovídat každému konkrétnímu dítěti, jeho věku, rozumové a volní vyspělosti, zdravotnímu stavu i temperamentu. V souvislosti s řízením jednání dítěte jsou rodiče též povinni nad dítětem vykonávat dohled, který musí odpovídat stupni vývoje dítěte. V případě, že rodiče tuto svou povinnost poruší a zanedbají náležitý dohled nad dítětem, které

⁵⁹ Nová, H.: Rodičovská zodpovědnost v českém právu, Právo a rodina, 7/2008, str. 22

⁶⁰ Při výkonu práv a povinností uvedených v odstavci 1 jsou rodiče povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Mají právo užít přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla dotčena důstojnost dítěte a jakkoli ohroženo jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj.

⁶¹ Radvanová, S., Zuklínová, M.: Kurz občanského práva-Instituty rodinného práva, C.H.Beck, Praha, str. 97

způsobí svým jednáním škodu, přichází v úvahu uplatnění odpovědnosti za škodu rodiče nebo též jiné osoby, která zanedbala svou povinnost vykonávat náležitý dohled nad dítětem podle § 422 OZ. V případě jiných osob se může jednat např. o učitele ve škole, kteří jsou povinni v průběhu školní docházky a školních aktivit na děti náležitě dohlížet, či o jiné osoby, kterým bylo dítě dočasně svěřeno.

Zákon rodičům při plnění těchto všech povinností umožňuje použití přiměřených výchovných prostředků. Musí se tak však dít pouze způsobem, kterým nebude dotčena důstojnost dítěte a jakkoli ohroženo jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Zakotvení tohoto požadavku se úzce pojí s Úmluvou o právech dítěte, propojení lze nalézt především s články 3, 16, 18, 19⁶² a také s ustanovením § 11 OZ upravujícím právo všech fyzických osob včetně dětí na ochranu osobnosti, kdy je chráněn zejména život a zdraví, občanská čest a lidská důstojnost, jakož i jméno a projevy osobní povahy. Zároveň je zakotveno právo dětí, aby mu rodiče poskytli potřebné informace jeho se týkající, právo s těmito informací nakládat, utvořit si na jejich základě vlastní názor a možnost vyjádřit se ke všem rozhodnutím rodičů, která se jej dotýkají. Toto vše v souladu s ohledem na rozumovou vyspělost dítěte a jeho schopnost poskytnuté informace posoudit a pracovat s nimi, přičemž je-li toho dítě schopno, má právo být slyšeno před soudy a jinými státními orgány, je-li před nimi projednávána záležitost týkající se rozhodnutí rodičů o dítěti. I Ústavní soud a Nejvyšší soud České republiky ve svých rozhodnutích několikrát upozornily na to, že nevyslechnutí dítěte přiměřeného věku a rozumové vyspělosti, je závažnou vadou řízení. Tento požadavek je zakotven např. ve stanovisku Nejvyššího soudu k nařizování ústavní výchovy dětí soudy z důvodu chudoby či nevyhovujících bytových podmínek, v němž Nejvyšší soud uvádí: V řízení o nařízení ústavní výchovy je třeba dodržovat závazek plynoucí z čl. 12 Úmluvy o právech dítěte a zjišťovat názor dítěte postupem stanoveným v § 100 odst. 4 o.s.ř. – tedy je třeba i vyslechnout názor nezletilého dítěte, pokud jde o dítě, kdy jeho věk předpokládá, že již může vyjádřit svůj názor.

Ustanovení § 31 ZoR vymezující pojem rodičovské zodpovědnosti ve svém odstavci 4 zakotvuje též povinnosti dětí. Právy dětí jsem se v této práci věnovala již

⁶² Jedná se o zájem dítěte, ochranu soukromého života, rodiny a domova, princip, že oba rodiče mají společnou odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte a ochrana dítěte před jakoukoli tělesnou či duševní formou násilí, urážení či zneužívání.

vícekrát, a je proto vhodné stručně nastínit i jejich povinnosti. ZoR se povinnostmi dětí zabývá na několika místech, v § 31 odst. 4 ZoR stanoví, že dítě, které žije ve společné domácnosti s rodiči, je povinno podle svých schopností jim pomáhat. Jedná se o osobní nárok rodičů vůči dětem, toto právo nemůže být přeneseno na jiného, je nemožné se ho vzdát a nemůže být promlčeno.⁶³ Prostřednictvím pomoci dítěte rodičům je budována vzájemná solidarita, sounáležitost a pospolitost rodiny jako základní sociální jednotky ve společnosti. Prostřednictvím pomoci v domácnosti se dítě naučí poznávat, jak funguje domácnost, zjistí, co vše je třeba pro její hladký chod učinit a nese si s sebou do života pozitivní model fungování rodinného soužití. Je třeba říci, že tato povinnost se týká pouze dětí, které žijí s rodiči ve společné domácnosti, je-li dítě svěřeno do péče jiné osoby či je mu nařízena např. ústavní výchova, zcela jistě by neneslo žádoucí efekt, pokud by takové dítě bylo povinno docházet do domácnosti rodičů, a zde jim pomáhat. Obsah této pomoci není nikde vymezen, přičemž musí být vždy úměrný věku, možnostem a schopnostem dítěte, tedy např. již dítě předškolního věku je schopno pomoci rodičům s úklidem svých hraček a udržováním pořádku v pokoji, avšak zdaleka ne všechny děti blížící se hranici zletilosti budou způsobilé nasekat dříví do krby, na toto musí rodiče vždy pamatovat a ukládat dětem jen takové úkoly, které nebudou nad jejich síly. V žádném případě rodiče nesmí tuto povinnost zneužívat nebo dokonce ohrožovat zdraví dítěte.

Povinnost dětí pomáhat svým rodičům je velmi důležitá a dle mého názoru je její zakotvení v zákoně žádoucí, přestože mnohdy toto ustanovení zůstane ve skutečnosti nenaplněno. Dítě by si už v útlém věku mělo vštípit smysl pro povinnost a poznat, že pro dosažení určitých cílů je třeba vynaložit úsilí. Přiměřená pomoc v domácnosti, nejlépe ve spolupráci s rodiči, se sourozenci či s jinými členy domácnosti, je ideálním způsobem, jak si osvojit řadu sociálních dovedností, které se dítěti budou v životě hodit.

Dítě je dále povinno přispívat i na úhradu společných potřeb rodiny, pokud má vlastní příjem, popřípadě majetek, který lze použít pro společné potřeby rodiny. Nejedná se však o krátkodobý, nárazový příjem dítěte např. z prázdninové brigády, ale musí se jednat o příjem pravidelný, např. z pronájmu nemovitosti ve vlastnictví

⁶³ Holub, M., Nová, H., Hyklová, J.: Zákon o rodině, Komentář, Linde Praha 2007, str. 97

dítěte. I tato povinnost dítěte má výchovný charakter, přičemž je třeba říci, že rodiče nesmí příjmy svého dítěte zneužívat a na úhradu společných potřeb rodiny dítě přispívá přiměřeně.

V § 35 ZoR je zakotvena další povinnost dítěte, a sice ctít a respektovat své rodiče. Jedná se o právní vyjádření etického principu, který se ve společnosti vyskytuje už po tisíciletí a má úzkou souvislost s § 32 odst. 2 ZoR stanovící, že rodiče mají být osobním životem a chováním příkladem svým dětem. Účelem těchto ustanovení je, aby se rodiče chovali náležitým způsobem, respektovali společenské i právní normy a vedli řádný život, přičemž tím, že se budou takto chovat, budou zároveň i poskytovat nedocenitelný model a vzor chování svým dětem. Rodina je totiž základní jednotka, ve které probíhá proces socializace každého jedince a vzory, které nám všem v dětství poskytli naši rodiče, si s sebou neseme po celý život, ať už jsou pozitivní a hodné následování či nikoli.

4.1.2 Péče o nezletilé dítě

Péči o nezletilé dítě vymezuje ustanovení § 31 odst. 1 písm. a) ZoR příkladmo jako péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Tento pojem není v zákoně blíže definován, avšak v odborné literatuře lze najít shodu v tom, že se nejedná pouze o osobní péči, ale o výchovu jako celek dotýkající se všech sfér života dítěte.

Zdraví dítěte je nejdůležitější hodnotou, kterou je potřeba chránit, teprve je-li dítěti zabezpečena ochrana jeho života a zdraví, lze mu zajistit i ostatní práva zakotvená v Úmluvě o právech dítěte a dalších mezinárodních dokumentech.

Povinnosti rodičů související s péčí o zdraví dítěte jsou zakotveny v řadě předpisů, je nepopiratelné, že rodiče nesmí dítě nikterak zneužívat či fyzicky nebo psychicky týrat, naopak mají o jeho zdraví řádně pečovat a zabezpečit, aby dítě mohlo vyrůstat v harmonickém prostředí, kde se bude rozvíjet jak po stránce tělesné, tak i emocionální. V souvislosti s péčí o zdraví dítěte existuje několik norem veřejnoprávního charakteru, jejichž prostřednictvím stát zasahuje do soukromoprávní oblasti vztahů rodičů a dětí. Jedná se např. o zákon č. 20/1966 Sb.,

o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů, zaměřující se především preventivně na ochranu a na soustavné upevňování a rozvíjení tělesného i duševního zdraví lidu, o zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, ve znění pozdějších předpisů, o zákon č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, upravující práva a povinnosti fyzických a právnických osob v oblasti ochrany a podpory veřejného zdraví či o velmi diskutovanou vyhlášku č. 537/2006 Sb., o očkování proti infekčním nemocem, která upravuje pravidelná a zvláštní očkování proti skupině vybraných infekčních nemocí s cílem zamezit jejich rozšíření v populaci, což by mohlo mít nedozírné následky.

V současné době se rozvířila debata, zda by nerespektování povinnosti nechat dítě očkovat nemělo být přísněji sankcionováno, proti čemuž se bouří určitá skupina rodičů argumentující svobodou jednotlivce a právem rodiče rozhodovat o zdraví svého dítěte. Na druhé straně však stojí právo na ochranu zdraví ostatních a z praxe některých evropských zemí známe úpravu, kdy neočkované dítě nemůže nastoupit např. do předškolního zařízení apod., právě z toho důvodu, že není očkováno a mohlo by být nebezpečím pro zdraví ostatních dětí. Celá řada velmi nebezpečných onemocnění byla z populace vymýcena právě pomocí plošného očkování a jeho opuštění by mohlo způsobit řadu potíží.

Otázkou povinného očkování se zabýval i Ústavní soud, na který se se stížností obrátil Pavel Vavříčka, který požadoval zrušení vyhlášky č. 439/2000 Sb. Muž, otec dvou nezletilých dětí, který je spolu s manželkou odmítl v roce 2003 nechat očkovat proti virové hepatitidě typu B, tetanu a přenosné dětské obrně, a nedostavil se s nimi ve stanoveném termínu do příslušného zdravotnického zařízení. Za to byl rozhodnutím Krajské hygienické stanice Středočeského kraje se sídlem v Praze shledán vinným ze spáchání přestupku na úseku zdravotnictví podle § 29 odst. 1 písm. f) zákona č. 200/1990 Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů, a ve správním řízení mu byla uložena pokuta ve výši 3.000,-Kč, kterou však zaplatit odmítl.

Stěžovatel Vavříčka ve své ústavní stížnosti zejména uvedl, že uložením výše uvedené pokuty došlo k porušení jeho práva na spravedlivý proces ve smyslu čl. 36 Listiny základních práv a svobod, a že jeho práva byla dotčena též nesprávnou

aplikací čl. 10 Ústavy České republiky, v návaznosti na čl. 5 a 6 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně, vyhlášenou pod č. 96/2001 Sb. m. s.⁶⁴ Tato Úmluva je podle stěžovatele přímo použitelnou mezinárodní smlouvou, přičemž z čl. 10 Ústavy České republiky vyplývá její aplikační přednost před českým právem. Obecným pravidlem Úmluvy o lidských právech a biomedicíně je, že jakýkoli zákrok v oblasti péče o zdraví je možno provést pouze za podmínky, že k němu dotčená osoba poskytla svobodný a informovaný souhlas. U nezletilých osob je tento souhlas poskytován zákonnými zástupci.

Stěžovatel též uvedl, že napadené rozhodnutí rovněž zasáhlo do jeho základního práva podle čl. 32 odst. 4 Listiny základních práv a svobod, podle něhož péče o děti a jejich výchova je právem rodičů, a do jeho práva dle čl. 15 odst. 1 Listiny, dle něhož je zaručena svoboda myšlení, svědomí a náboženského přesvědčení, jakož i dle čl. 16 odst. 1 Listiny, jenž zaručuje každému právo svobodně projevat své náboženství nebo víru. Stěžovatel poukazoval na to, že virová hepatitida typu B je nemoc, která se dítě netýká, že v případě dětské obrny nebyl na území České republiky hlášen žádný případ od roku 1960 a výskyt tetanu se omezuje na 1 až 2 případy ročně, přičemž tato nemoc navíc není přenosná z jednoho člověka na druhého. Má za to, že situace, kdy nedojde k očkování jednoho dítěte, nemá z důvodu proočkovanosti zbylé populace žádný vliv, a proto jeho děti nemohou být zdrojem nebezpečí pro zdraví ostatních. Stěžovatel očkování odmítá především z důvodů zdravotních, neboť se domnívá, že je nebezpečné pro zdraví jeho dětí, a též z důvodů filozofických či náboženských, avšak ty jsou dle jeho vyjádření až druhotné.

⁶⁴ Čl. 5. Úmluvy o lidských právech a biomedicíně: Jakýkoli zákrok v oblasti péče o zdraví je možno provést pouze za podmínky, že k němu dotčená osoba poskytla svobodný a informovaný souhlas. Tato osoba musí být předem řádně informována o účelu a povaze zákroku, jakož i o jeho důsledcích a rizicích. Dotčená osoba může kdykoli svobodně svůj souhlas odvolat.

Čl. 6. bod 2. Úmluvy o lidských právech a biomedicíně: Jestliže nezletilá osoba není podle zákona způsobilá k udělení souhlasu se zákrokem, nemůže být zákrok proveden bez svolení jejího zákonného zástupce, úřední osoby či jiné osoby nebo orgánu, které jsou k tomu zmocněny zákonem. Názor nezletilé osoby bude zohledněn jako faktor, jehož závaznost narůstá úměrně s věkem a stupněm vyspělosti.

K věci se mimo jiné vyjadřovalo též Ministerstvo zdravotnictví, které poukázalo na to, že právo člověka rozhodovat o sobě v otázkách vlastního zdraví musí končit tam, kde dotyčná osoba ohrožuje nebo může ohrozit jiné osoby, které s ní přijdou nebo mohou přijít do styku a jedinou zákonnou výjimkou z obecné povinnosti podrobit se stanovenému druhu očkování představují ustanovení § 46 odst. 2 zákona č. 258/2000 Sb., podle kterých se očkování neprovede při zjištění imunity vůči infekci nebo zjištění zdravotního stavu, který brání podání očkovací látky.

Ústavní soud uvádí, že povinné očkování je obecně ve vztahu k základnímu právu svobodně projevat náboženství nebo víru přípustným omezením tohoto základního práva, neboť jde evidentně o opatření v demokratické společnosti nezbytné pro ochranu veřejné bezpečnosti, zdraví a práv a svobod druhých. Avšak ústavně konformním omezením základního práva podle čl. 16 Listiny základních práv a svobod nemůže být bezvýjimečné vynucování povinného očkování proti jakékoliv osobě bez ohledu na individuální specifika případu a na motivaci, kterou má daná osoba ve svém rozhodnutí povinné očkování nepodstoupit. V případě, že tu jsou takové okolnosti, které zásadním způsobem volají pro zachování autonomie dané osoby a pro výjimečné nesankcionování povinnosti podrobit se očkování, nesmí orgán veřejné moci povinnost podrobit se očkování sankcionovat či jinak vynucovat. Ústavní soud zopakoval, že český ústavní pořádek nezná žádné základní právo na to nebýt očkovan. Z hodnoty autonomie jednotlivce a jeho primátu na státu, která se promítá též v ustanovení čl. 16 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, nicméně vyplývá právo stěžovatele na to, aby správní orgán při rozhodování o pokutě přihlédl ke všem aspektům jeho případu a výjimečně jeho jednání nesankcionoval z důvodů ochrany základních práv chráněných ústavním pořádkem. Tím, že byla stěžovateli uložena pokuta za to, že odmítl, aby jeho děti byly podrobeny povinnému očkování, možno hovořit o ohrožení základního práva stěžovatele svobodně projevat své náboženství nebo víru ve smyslu čl. 16 odst. 1 Listiny, a proto soud rozhodnutí Nejvyššího správního soudu, kterým byla zamítnuta kasační stížnost stěžovatele, zrušil.⁶⁵

Tento nálezný jistě bude i v budoucnu mnohokrát citován, avšak je zřejmé, že se nelze ztotožnit s informací, kterou bezprostředně po jeho zveřejnění vydaly některé

⁶⁵ Nález Ústavního soudu ze dne 3. února 2011, III. ÚS 449/06

hromadné sdělovací prostředky. Daly se totiž najít i zprávy hovořící o tom, že Ústavní soud stanovil, že očkování dětí již není povinné apod., což je zcela zřejmě způsobeno nepochopením toho, proč bylo zrušeno rozhodnutí o uložení pokuty stěžovateli. Ústavní soud i nadále společně s odborníky, které ve svém nálezu cituje, např. Výbor pro lidská práva a biomedicínu Rady vlády České republiky pro lidská práva, trvá na tom, že očkování je jedním z nejefektivnějších postupů zdravotní prevence vůbec, když se obecně považuje, spolu s využíváním antibiotik, za příčinu mimořádného poklesu nemocnosti a úmrtnosti na infekční onemocnění a za největší přínos a základ moderní medicíny. Nezbytnou součástí preventivního působení očkování je totiž jeho široké nasazení a dosažení vysokého stupně proočkování, kterým se rozumí proočkování cca 90%. Současně však též uvádí, že je třeba vždy detailně zkoumat důvod, proč určitá osoba očkování odmítá, a zabývat se též konzistentností tohoto názoru. V některých případech pak je vhodné od sankcionování upustit, neboť by tím mohla být porušena základní lidská práva chráněná Listinou základních práv a svobod.

K této problematice je vhodné připomenout též rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ze dne 21. 07. 2010, spis. zn. 3 Ads 42/2010, v němž soud došel k závěru, že porušení povinnosti podrobit se stanovenému druhu pravidelného očkování není možné za současného stavu platné právní úpravy postihovat v rámci správního trestání, neboť podstatné skutečnosti týkající se druhu povinného pravidelného očkování a termínu jeho provedení nejsou jednoznačně upraveny zákonem, ale pouze podzákoným prováděcím předpisem Ministerstva zdravotnictví. Vzhledem k tomu není dodržena základní ústavní zásada vyjádřená v článku 30 Listiny základních práv a svobod, podle které může jen zákon stanovit, které jednání je trestným činem a jaký trest lze za jeho spáchání uložit.⁶⁶

Problematickou oblastí v péči o zdraví dítěte též bývá odmítání léčby dítěte z důvodu náboženského vyznání rodičů. Je to sice jev objevující se naštěstí nepříliš často, ale i s ním již mají české nemocnice, soudy a orgány sociálně-právní ochrany dětí své zkušenosti. Existují určitá náboženská uskupení (např. Svědkové Jehovovi), která odmítají krevní transfuze či jiné lékařské zákroky, neboť to odporuje jejich víře. Bohužel se však může jednat o zákrok, který je nezbytný pro přežití. Pokud se

⁶⁶ Hovorka, D.: Rozsudek Nejvyššího správního soudu: nemožnost postihu za porušení povinnosti podrobit se pravidelnému očkování, *Právo a rodina*, č. 2/2011, str. 18, 19

jedná o dítě nezbytně potřebující určitý zákrok pro záchranu jeho života či zdraví a rodiče tento zákrok z důvodu své víry odmítají, je nutné, aby příslušné orgány tuto situaci co nejdříve vyřešily, a to tím způsobem, že budou chránit zdraví dítěte a zákrok bude vykonán i proti vůli rodičů. Ústavní soud se k tomuto problému vyjádřil jednoznačným způsobem v nálezu z 20. 08. 2004. Jednalo se o případ, kdy šestileté dítě rodičů patřících mezi Svědky Jehovovi onemocnělo vážnou formou rakoviny, kterou dle nejlepších lékařských poznatků bylo třeba léčit chemoterapií a transfuzemi krevních derivátů. Bez této léčby by byl život dítěte ve vážném ohrožení. Rodiče měli k léčbě od počátku výhrady, avšak s prvním cyklem chemoterapie nakonec souhlasili, dítě bylo následně propuštěno do domácího ošetřování, kde se jeho stav výrazně zhoršil. Lékaři proto rozhodli, že je třeba další kolo chemoterapie, s tou však již rodiče odmítli souhlasit. Dítě proto bylo rozhodnutím Okresního soudu v Karviné po návrhu Magistrátu města Karviná svěřeno předběžným opatřením dle ustanovení § 76a o.s.ř. do péče příslušného léčebného zařízení, které mělo učinit vše pro záchranu jeho života. Rodiče se obrátili na Ústavní soud se stížností, ve které tvrdili, že tímto postupem byla porušena jejich práva zakotvená v čl. 6 odst. 1 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, čl. 32 odst. 4 a čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, čl. 6 odst. 2 Úmluvy na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny a čl. 9 odst. 1 a 2 a čl. 12 Úmluvy o právech dítěte. Ústavní soud došel k jednoznačnému závěru, že ochrana zdraví a života dítěte je zcela relevantním a více než dostatečným důvodem pro zásah do rodičovských práv, kdy jde o hodnotu, jejíž ochrana je v systému základních práv a svobod jednoznačně prioritní. Jinak řečeno, obecné soudy jsou povinny zajistit spravedlivou rovnováhu mezi zájmy dítěte a zájmy jeho rodiče, zvláštní pozornost však musí být věnována zájmu dítěte, který může - v závislosti na své povaze a závažnosti - převážit nad zájmem rodiče, především nelze připustit, aby rodiče přijímali opatření škodlivá pro zdraví nebo rozvoj dítěte (viz rozhodnutí ES ze dne 7. 8. 1996 ve věci *Johansen v. Norway*, publ. in: *Reports 1996-III*).⁶⁷ Je tedy zřejmé, že právo dítěte na život je ústavně chráněným právem, které musí mít absolutní přednost před právy ostatních subjektů, a to včetně práva rodičů dítěte na svobodu víry a vyznání a práva rozhodovat v otázkách zdraví dítěte.

⁶⁷ III. ÚS 459/03 ze dne 20. 08. 2004

Rodiče jsou povinni pečovat nejen o zdraví dítěte, ale též o jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Veškerá tato péče se realizuje v rodině prostřednictvím procesu socializace, kdy dítě poznává a kopíruje model chování rodičů a celé rodiny. Nejlepším vkladem do života, jaký se dítěti může dostat, je vyrůstat v milující rodině, která jej bude chránit před negativními vlivy, kterých je v dnešní společnosti nepřeberné množství, a poskytne mu příznivé prostředí pro rozvoj jeho osobnosti. Současně jsou rodiče povinni zajistit rozumový vývoj dítěte tím, že budou dohlížet, aby dítě chodilo do školy, neboť vzdělání na základní škole je povinné, a pokud rodiče náležitě nedbají, aby dítě docházku plnilo, či jej podporují v neplnění této povinnosti, může být jejich jednání klasifikováno jako trestný čin ohrožování výchovy mládeže.⁶⁸

Rodiče tedy zabezpečují jak materiální tak i emocionální podmínky pro řádný vývoj dítěte. Materiální podmínky zákon zakotvuje ve formě výživného, jehož úpravu nalezneme v části třetí ZoR. Účelem výživného je získat prostředky na základní životní potřeby dítěte, mezi něž patří především vlastní výživa, ale také ošacení a obutí a dále prostředky na uspokojování kulturních a jiných nehmotných potřeb (např. zájmů a koníčků, vzdělávání, rozvoji sociálních kontaktů s vrstevníky apod.).

4.1.3 Zastupování nezletilého dítěte

Jak jsem již uvedla výše, zletilost v českém právu řádu nastává dosažením věku 18 let (případně též po šestnáctém roku věku uzavřením sňatku se souhlasem soudu). Do této doby nemají nezletilí plnou způsobilost k právním úkonům a mohou činit pouze takové úkony, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní

⁶⁸ § 201 odst. 1 trestního zákoníku: Kdo, byť i z nedbalosti, ohrozí rozumový, citový nebo mravní vývoj dítěte tím, že a) svádí ho k zahálčivému nebo nemravnému životu, b) umožní mu vést zahálčivý nebo nemravný život, c) umožní mu opatřovat pro sebe nebo pro jiného prostředky trestnou činností nebo jiným zavrženíhodným způsobem, nebo d) závažným způsobem poruší svou povinnost o ně pečovat nebo jinou svou důležitou povinnost vyplývající z rodičovské zodpovědnosti, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta.

vyspělosti jejich věku. Toto kritérium je třeba chápat objektivně, podle obecných poznatků o průměrných schopnostech nezletilých v určitém věku, nikoli dle konkrétní vyspělosti, znalostem a zkušenostem jednotlivého nezletilce.

Pokud dítě není způsobilé činit určitý úkon samo, činí jej v zastoupení jeho zákonný zástupce. Má-li dítě oba rodiče, kteří jsou plně způsobilí k právním úkonům a nebyli rodičovské zodpovědnosti zbaveni či v ní omezeni, zastupují dítě oba dva rodiče. Nezletilé dítě jsou povinni zastupovat též osvojitelé, kterým zákon přiznává postavení totožné s rodiči, a dále poručník či opatrovník pro určitý úkon či řízení (např. kolizní). Opatrovníkem soud zpravidla ustanoví orgán vykonávající sociálně-právní ochranu dětí.⁶⁹ Není však vyloučeno, aby jím byla ustanovena jiná vhodná osoba, ať už fyzická nebo právnická, neboť v některých případech jím orgán sociálně-právní ochrany dětí ani být nemůže, jak rozhodl např. Krajský soud v Praze, který stanovil, že orgán sociálně-právní ochrany dětí jako navrhovatel ústavní výchovy nezletilých nemůže být současně jejich kolizním opatrovníkem.⁷⁰ Pokud se jedná o běžné každodenní záležitosti, může dítě zastoupit kterýkoli z rodičů samostatně. V případě, že půjde o podstatnou záležitost, kterou se v souladu s ustálenou judikaturou⁷¹ rozumí např. změna příjmení dítěte, volba školního zařízení pro přípravu na budoucí povolání dítěte či o otázky poskytování zdravotní péče, vyžaduje zákon, aby se rodiče shodli. Ustanovení § 49 ZoR pamatuje na situace, kdy se rodiče nedohodnou a stanoví, že nedohodnou-li se rodiče o podstatných věcech při výkonu rodičovské zodpovědnosti, rozhodne soud.

V souladu s § 37 odst. 1 ZoR však žádný z rodičů nemůže své dítě zastoupit v případě, jde-li o právní úkony ve věcech, při nichž by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi rodiči a dítětem nebo ke střetu zájmů dětí týchž rodičů. Není tedy nutné, aby ke střetu zájmů skutečně došlo, postačí pouhá jeho možnost. Jedná-li se o takový případ, soud dítěti ustanoví opatrovníka. Pravděpodobnost střetu zájmů rodiče a dítěte je obecně dána ve všech řízeních týkajících se péče o nezletilé podle § 178 a násl. o.s.ř. Je to např. řízení o rozvod manželství rodičů nezletilého dítěte či řízení o určení nebo popření otcovství, též v řízení o osvojení. Může se jednat též o řízení dědické, je-li dědicem jak dítě, tak i rodič, nebo více dětí, sourozenců, případně též

⁶⁹ § 37 odst. 2 ZoR

⁷⁰ Usnesení Krajského soudu v Praze ze dne 15.8.2008, č.j.: 24 Co 332/2008

⁷¹ Např. Sb. rozh. č. 45/1955, Pls 4/1967, R 11/1973

ve věcech disponování s nemovitostmi, jsou-li členové rodiny podílovými spoluvlastníky.

Subjektivním důvodem pro zastoupení dítěte jinou osobou než rodičem může být i případ, kdy rodiče nemají dostatek znalostí a zkušeností, a je proto v nejlepším zájmu dítěte, aby jeho práva hájil opatrovník.

4.1.4 Správa jmění nezletilého dítěte

Přestože nezletilé dítě nemá plnou způsobilost k právním úkonům, je rovnoprávným subjektem práva, a nic mu nebrání v tom, aby mohlo nabývat a vlastnit majetek. Přestože to v praxi nebude příliš časté, existují nezletilci, kteří mohou vlastnit rozsáhlý majetek, ať již získaný z dědictví, z vlastní umělecké činnosti, z kapitálového majetku či jako výnosy z nemovitostí apod. Dítě však nemá dostatečnou způsobilost k tomu, aby tento svůj majetek mohlo samostatně spravovat, proto úkony s ním související bude za dítě činit jeho zákonný zástupce, kterým jsou ve většině případů rodiče.

V rámci rodičovské zodpovědnosti se výslovně rozlišuje mezi zastupováním nezletilého dítěte a správou jeho jmění. Jde v podstatě o dvě navzájem pronikající množiny: zastupování nezletilého dítěte zahrnuje sféru práv a povinností, s nimiž nezletilé dítě nemůže samo vlastními úkony disponovat. Naproti tomu správa jmění dítěte zahrnuje nejen právní úkony (§ 34 ZoR) týkající se souboru majetkových práv a povinností, nýbrž veškerá jednání, která se týkají jmění dítěte, resp. která existence jmění dítěte vyvolává.⁷²

Výslovná povinnost rodičů spravovat jmění dítěte byla do českého právního řádu zavedena v roce 1998, kdy byly do ZoR zakotveny §§ 37a, 37b. Zákon stanoví, že rodiče jsou povinni spravovat jmění dítěte s péčí řádného hospodáře. Tento pojem je používán v zákoně č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, v souvislosti s odpovědností členů statutárních a dozorčích orgánů kapitálových společností. Přestože péče řádného hospodáře není v zákoně výslovně definována,

⁷² Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kolektiv: Občanské právo hmotné, ASPI, 2007, str. 99

soudní praxe ji vymezuje jako péči svědomitou, odpovědnou a obezřetnou, která bude vykonávána vždy v souladu s nejlepším zájmem toho, pro koho je konána, v našem případě tedy v zájmu dítěte a jeho jmění.

Zákon ukládá rodičům povinnost spravovat jmění dítěte, nikoli majetek, čímž je vyjádřeno, že se nejedná pouze o hospodaření s aktivy, ale též o správu pohledávek a dalších závazků souvisejících s majetkem dítěte. Detailnější vymezení jednotlivých povinností zákon neobsahuje, je však jasné, že je třeba pečovat o jmění komplexním způsobem. Starat se o hmotné předměty, náležitě je užívat a chránit před zničením, využívat majetková práva a jiné majetkové hodnoty, stejně tak plnit řádně a včas se jměním související povinnosti, např. platit daně apod. Péčí řádného hospodáře je i to, že nejsou uzavírány zbytečné půjčky a úvěry, nejsou zastavovány majetkové kusy, uzavírány nevýhodné smlouvy o pronájmu, případně dokonce o prodeji či darování, tato péče řádného hospodáře by pak měla vyústit ve stav, kdy se jmění dítěte po dobu správy rodičů neztenčuje a jeho věcná podoba nezhoršuje. Naopak lze, s ohledem na řádnou péči, očekávat, že majetkové hodnoty budou vynášet, a to přesto, že zisk, jako výsledek určité setrvalé činnosti obchodního rázu, se nepředpokládá.⁷³

Cílem péče řádného hospodáře tedy je, aby jmění dítěte nebylo spotřebováno, ale naopak aby bylo umožněno dítěti toto své jmění v neztenčené míře po dosažení zletilosti převzít, a nadále jej spravovat samostatně.

ZoR v § 37b odst. 2 věta první zakotvuje, že výnosu majetku dítěte lze použít nejprve pro jeho vlastní výživu a teprve potom přiměřeně i pro potřebu rodiny. Těmito výnosy z majetku chápeme jak plody civilní, tak i plody přirozené. Z judikatury soudů vyplývá, že má-li dítě majetek, ze kterého mu plynou výnosy, zaniká v tomto rozsahu vyživovací povinnost rodičů k tomuto dítěti, protože toto dítě je ve smyslu § 85 odst. 1 ZoR schopno samo se živit, a přiznání výživného takovému dítěti by bylo v rozporu s dobrými mravy, jak je chápe ZoR v § 96 odst. 2. Poté, co budou uspokojeny potřeby dítěte, a pokud z výnosů z majetku ještě něco zbude, je možné tyto přebytky použít pro různorodé potřeby rodiny. Může se jednat

⁷³ Radvanová, S., Zuklínová, M.: Kurz občanského práva-Instituty rodinného práva. C.H.Beck, Praha, str. 118

např. pořízení, opravy či úpravy bydlení rodiny, financování zájmů ostatních dětí v rodině, společné volnočasové aktivity rodiny, dovolené či jen o věci běžné denní potřeby jako jsou ošacení, jídlo či energie.

Ovšem majetková podstata jmění dítěte může být dotčena jen v případě, že by vznikl nezaviněně ze strany osob výživou povinných hrubý nepoměr mezi poměry nezletilého dítěte a osob výživou povinných (§ 37b odst. 2 věta druhá ZoR). Cílem tohoto ustanovení je pomoci rodičům dítěte, které má vlastní majetek, v případě, že se nezaviněně ocitli v tíživé životní situaci. Je totiž nežádoucí, aby vznikaly výrazné rozdíly v ekonomické úrovni mezi členy jedné rodiny, která má být mimo jiné i ekonomickou jednotkou, kdy jedni členové se v případě potřeby ekonomicky postarají o jiné, kteří se bez této pomoci v konkrétním případě neobejdou. Je to jeden ze základních principů uplatňujících se v životě rodiny a je důležité, aby fungoval, neboť takto byla společnost zařízená od nepaměti.

Existenci hrubého nepoměru je třeba zvažovat ve vztahu ke konkrétní ekonomické situaci dítěte a jeho rodičů. Tento hrubý nepoměr nesmí být zaviněn ze strany rodičů. Půjde o případ, kdy např. se rodiče stali invalidními nebo částečně invalidními, takže jejich příjem se z tohoto důvodu podstatně snížil, popř. nikoli z vlastní viny ztratili zaměstnání, a jsou evidováni u úřadu práce, tedy projevují snahu zvýšit své příjmy.⁷⁴ V takové situaci je žádoucí ekonomická podpora rodičů i v případě, že by tím mohlo dlouhodobě dojít ke zmenšení majetku dítěte.

V § 37b odst. 3 ZoR je rodičům uložena další povinnost týkající se správy jmění dítěte, a sice odevzdat dítěti jmění, které pro něj rodiče spravovali, a to jakmile dítě dosáhne zletilosti. Tímto okamžikem nabývá plné způsobilosti k právním úkonům a je tedy i způsobilé spravovat samostatně své jmění bez ohledu na jeho rozsah. Tato povinnost je stanovena kogentně, konkrétní způsob jejího splnění však zákon nepředepisuje, vždy bude záležet na individuálních vztazích mezi rodiči a dítětem, na rozsahu jmění, na tom, zda se ještě nezletilé dítě určitým způsobem na správě svého jmění podílelo (zajímalo se např. o vedení účetnictví, komunikovalo s rodiči ohledně využití svého majetku, uzavírání smluv, aktivně vyjadřovalo svůj názor) či

⁷⁴ Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině. Komentář. Praha: C.H.Beck, 2005, str. 131

zda nemá vůbec žádnou představu o těchto záležitostech. V takovém případě bude zřejmě potřebovat i nadále pomoc, případně rady, rodičů či jiné informované osoby.

Pokud o to dítě požádá do jednoho roku po skončení správy jmění rodiči, jsou tito povinni podat mu vyúčtování ze správy jmění. V případě, že správa skončila jiným způsobem než nabytím zletilosti dítěte, např. zbavením rodičů rodičovské zodpovědnosti, jejím omezením či pozastavením jejího výkonu, mohl by o podání vyúčtování požádat opatrovník nebo poručník dítěte. V praxi však toto ustanovení není téměř vůbec využíváno.

Důležité je též ustanovení § 37b odst. 3 ZoR poslední věta, které stanoví, že práva dítěte z odpovědnosti za škodu a z bezdůvodného obohacení zůstávají nedotčena. Bez ohledu na skutečnost, zda rodiče podali vyúčtování ze správy jmění, pokud jmění dítěte po dobu jeho nezletilosti nespravovali řádně, nezbavuje je to odpovědnosti za škodu, kterou tím dítěti způsobili (§ 420 a násl. OZ) či odpovědnosti za bezdůvodné obohacení (§ 451 a násl. OZ). Zmínit je třeba rovněž ustanovení § 114 OZ, podle něhož po dobu nezletilosti mezi rodiči a dětmi neběží promlčecí doba.⁷⁵

Rodiče při správě jmění nepodléhají dohledu soudu, nejsou povinni svou správu soudu vyúčtovat a není jim za tuto činnost poskytována odměna. Většinu úkonů mohou činit samostatně, bez nutnosti schválení soudem, ne však úkony všechny. Bylo též judikováno, že rozhodnutí omezující práva matky v dispozici s majetkem nezletilých dětí (např. formou vinkulace vkladů) je vlastně rozhodnutím o omezení rodičovských práv matky; takové rozhodnutí může být vydáno toliko v řádně zahájeném řízení.⁷⁶ Když nahlédneme do § 28 OZ⁷⁷, zjistíme, že v případě, pokud nepůjde o běžnou záležitost, je k nakládání s majetkem třeba schválení soudu. Ten takový úkon schválí jen tehdy, bude-li jeho provedení v zájmu dítěte. Pokud by rodiče disponovali s majetkem bez schválení soudu a nešlo-li by o běžnou záležitost, byl by takový úkon neplatný. Zda se jedná o běžnou záležitost či nikoli, je třeba posuzovat vždy podle okolností každého konkrétního případu. Takto bylo soudní praxí dovozeno, že za záležitost, která nespadá pod záležitosti běžné, je třeba

⁷⁵ Hrušáková, M.: Správa jmění dítěte, Rodinné právo, č. 5/1999

⁷⁶ Rc 7 Co 459/69

⁷⁷ Jestliže zákonní zástupci jsou povinni též spravovat majetek těch, které zastupují, a nejde-li o běžnou záležitost, je k nakládání s majetkem třeba schválení soudu.

považovat nabytí či převod nemovitosti, odmítnutí dědictví či uzavření dědické dohody apod.

Velmi zajímavým tématem v oblasti správy jmění dítěte je problematika stavebního spoření, jehož úpravu nalezneme v zákoně č. 96/1993 Sb., o stavebním spoření a státní podpoře stavebního spoření a o doplnění zákona České národní rady č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů. Stavební spoření jako spoření účelové je jedním z nejtypičtějších způsobů, kterým rodiče vytváří svým dětem finanční úspory, a často jej mají sjednáno děti již brzy po narození. Děje se to tím způsobem, že rodič jako zákonný zástupce dítěte uzavře smlouvu o stavebním spoření, přičemž účastníkem této smlouvy je nezletilé dítě. Smlouva o stavebním spoření je tedy vedena na jméno dítěte a rodiče na takto vedený účet vkládají peněžní prostředky. V praxi již vícekrát došlo ke sporům týkajících se naspořených financí, které propukly poté, co dítě dosáhlo zletilosti, a tím i plné způsobilosti k právním úkonům a tyto prostředky požadovalo. Mnozí rodiče se totiž domnívají, že nikoli dítě, ale oni zůstávají vlastníky těchto peněžních prostředků a k nim narostlého příslušenství. Naopak děti, na jejichž jméno je smlouva vedena, se domnívají, že takto naspořené prostředky patří jim.

Těmito otázkami se již několikrát zabýval i Nejvyšší soud a ráda bych na tomto místě zmínila velmi důležitý rozsudek ze dne 4. února 2010, č. j. 28 Cdo 3429/2008. V tomto případě Nejvyšší soud řešil dovolání žalované matky proti rozsudkům soudu prvního stupně i soudu odvolacího, které jí uložily povinnost zaplatit částku 254.550,- Kč s příslušenstvím žalobci, kterým byl její syn. Ten po dosažení zletilosti po své matce několikrát ústně a posléze též písemně požadoval vydání této částky s tvrzením, že jeho matka uzavřela za něj a v jeho prospěch tři smlouvy o stavebním spoření, přičemž po zrušení těchto smluv byly naspořené částky převedeny na její účet. Matka toto odmítla s tím, že peníze použila pro své potřeby a navíc že je uvedený požadavek v rozporu s dobrými mravy, neboť syn se s ní nestýká. Nejvyšší soud považoval v dané věci za klíčové posouzení právní otázky, zda platby rodiče (či rodičů) na účet vedený na základě smlouvy o stavebním spoření ve prospěch nezletilého

dítěte lze považovat za darování ve smyslu § 628 OZ, která dovedly soudy obou stupňů.⁷⁸

Nejvyšší soud rozhodl, že účastníkem takto uzavřené smlouvy (mimo stavební spořitelnu) je ten, na jehož jméno byla uzavřena (v daném případě žalobce), a jemu z ní také vznikají práva a povinnosti. Rodiče nezletilého dítěte jednají jako jeho zákonní zástupci a právní úkony za něj činí jeho jménem a na jeho účet. Jedná se o tzv. zastoupení přímé. Jestliže je tedy nezletilé dítě účastníkem smlouvy o stavebním spoření, pak mu z takto vzniklého právního vztahu vyplývají určitá práva a povinnosti. Za plnění povinností nezletilého jsou pak opět odpovědní jeho zákonní zástupci, přičemž s právy z daného závazkového právního vztahu plynoucími musí nakládat s péčí řádného hospodáře ve smyslu § 37a ZoR. Tyto povinnosti jsou součástí rodičovské odpovědnosti podle § 31 ZoR. Jestliže potom z obsahu závazkového právního vztahu, jehož účastníkem je nezletilé dítě, vyplývá povinnost něco plnit (v daném případě ukládat u stavební spořitelny vklady ve smluvené výši - § 5 odst. 1 zákona č. 96/1993 Sb.), jsou ke splnění této povinnosti povoláni zákonní zástupci nezletilého. Připsáním finanční částky ve prospěch spořicího účtu nezletilého se v podobě pohledávky za spořitelnou stává tato částka majetkem nezletilého, jež mají rodiče nezletilého spravovat s péčí řádného hospodáře (§ 37a odst. 1 zákona o rodině). Výnosu z majetku nezletilého (v daném případě úroky či státní příspěvek) lze přitom použít nejprve pro výživu dítěte a teprve potom přiměřeně i pro potřebu rodiny, avšak majetková podstata může být dotčena jen v případě, že by vznikl nezaviněně ze strany osob výživou povinných hrubý nepoměr mezi poměry nezletilého dítěte a osob výživou povinných (§ 37a odst. 2 zákona o rodině). Jestliže v daném případě příslušná stavební spořitelna vyplatila žalované určitou částku ze spořicího účtu vedeného na jméno žalobce, přičemž tato částka nebyla žalobci po nabytí jeho zletilosti žalovanou předána a ani nebyla použita podle zásad stanovených v § 37a ZoR, vzniklo na straně žalované bezdůvodné obohacení podle § 451 odst. 2 OZ, neboť na úkor žalobce získala plnění bez právního důvodu.⁷⁹

Z uvedeného rozhodnutí tedy jednoznačně vyplývá, že pokud rodiče budou chtít spořit tímto způsobem tak, aby naspořené prostředky zůstaly v jejich vlastnictví, bude nutné, aby ve smlouvě jako účastníci byli vedeni oni sami a nikoli jejich dítě.

⁷⁸ 28 Cdo 3429/2008

⁷⁹ 28 Cdo 3429/2008

Jiné postavení než rodiče dítěte má při správě jmění dítěte poručník dítěte. Ten odpovídá soudu za řádné plnění své funkce a podléhá pravidelnému dozoru (§ 80 odst. 1 ZoR). Avšak na rozdíl od rodičů nemusí být jeho činnost bezplatná, naopak soud mu může přiznat přiměřenou odměnu. Aby se tak mohlo stát, musí být správa poručencova jmění spojena se značnou námahou a zároveň musí poručník o tuto odměnu požádat. Záleží tedy pouze na něm, zda tuto možnost využije. V případě, že soud poručníkovi odměnu přizná (její výše není zákonem stanovena, záleží na posouzení soudu), bude mu vyplacena ze jmění dítěte. Poručník je též nejpozději do dvou měsíců od skončení svého poručenství povinen předložit soudu závěrečný účet ze správy jmění (§ 80 odst. 3 ZoR) a této povinnosti jej soud nemůže zprostit.

Tam, kde v odůvodněných případech existuje možnost ohrožení majetkových zájmů nezletilého dítěte (např. rodiče nejsou objektivně schopni zvládnout složité majetkové vztahy nezletilého dítěte, rodiče se nemohou dohodnout o výkonu svých práv a povinností z rodičovské zodpovědnosti, a proto se dožadují ochrany soudu, rodiče nespravují jmění nezletilého náležitě), ustanoví soud za účelem zajištění zvýšené ochrany jmění nezletilého dítěte tzv. majetkového opatrovníka v řízení podle § 176 OSŘ.⁸⁰

Soud opatrovníkem pro správu jmění ustanoví vhodnou fyzickou osobu. Ta musí mít plnou způsobilost k právním úkonům, svým způsobem života zaručovat řádný výkon této funkce v zájmu dítěte a s ustanovením opatrovníkem souhlasit (§ 37b odst. 1 věta druhá ZoR). Je žádoucí, aby tato osoba měla vysoké morální kvality a zároveň odborné znalosti umožňující jí co nejvhodnější nakládání s majetkem dítěte. Nalézt osobu, která tuto nelehkou a nepříliš vděčnou funkci dobrovolně přijme, nebude vždy snadné. V případě, že se nepodaří do funkce ustanovit vhodnou fyzickou osobu, umožňuje zákon, aby soud ustanovil orgán sociálně-právní ochrany dětí, který je tuto funkci povinen přijmout.

Ať už opatrovníkem bude jakákoli osoba, je vždy povinna postupovat při správě jmění dítěte s péčí řádného hospodáře, s tím se úzce pojí její povinnost nepodstupovat při této činnosti nepřiměřená rizika, což zákon výslovně zakazuje

⁸⁰ Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. 10 vydání. Praha: C. H. Beck, 2006, str. 215

v § 37b odst. 4 ZoR. Typickým příkladem je tedy zákaz investovat prostředky ze jmění dítěte do obzvlášť rizikových finančních prostředků, přestože tyto na druhé straně někdy bývají vysoce výnosné. Správa jmění dítěte by sice měla přinášet určitý zisk, jmění dítěte by se mělo pokud možno rozšiřovat, avšak ještě důležitější je, aby nedocházelo k jeho znehodnocování. Pokud by opatrovník povinnost nepodstupovat zbytečná rizika nerespektoval a dítěti by v důsledku toho vznikla škoda, bude za ni odpovídat dle obecných ustanovení o náhradě škody podle § 420 a násl. OZ (§ 37b odst. 8 ZoR).

Opatrovník pro správu jmění podléhá na rozdíl od rodičů dítěte dohledu soudu (§ 37b odst. 5 ZoR), který je koncipován značně široce. Soud podle okolností konkrétního případu podmíní platnost právního úkonu opatrovníka svým souhlasem. Záleží vždy na vůli soudu, zda určitý úkon bude moci opatrovník učinit sám nebo zda k němu bude potřebovat souhlas soudu. Soud také v usnesení o ustanovení opatrovníka do funkce stanoví, v jakém intervalu bude tento povinen podávat soudu pravidelné zprávy o jmění dítěte tak, aby byl soud vždy informován.

Funkce opatrovníka pro správu jmění zaniká nejpozději v okamžiku, kdy dítě, o jehož jmění se jedná, dosáhne zletilosti. Může k tomu však dojít i dříve z různých důvodů, např. jestliže odpadl důvod, proč byl opatrovník ustanoven, nebo ten neplní řádně své povinnosti a je třeba ustanovit opatrovníka vhodnějšího. Pokud se tak stane a jeho funkce zanikne, ukládá zákon opatrovníkovi povinnost nejpozději do dvou měsíců po skončení funkce předložit soudu závěrečný účet ze správy jmění dítěte (§ 37b odst. 6 ZoR).

Vzhledem k tomu, že tato funkce může být značně náročná, jak časově, tak i s ohledem na odborné znalosti, má opatrovník právo na úhradu nutných výdajů spojených se správou jmění a na přiměřenou odměnu z výnosu majetku dítěte, jejíž výši stanoví soud (§ 37b odst. 7 ZoR). V případě, že správa nebude přinášet zisk, majetek dítěte se tedy nebude rozšiřovat, bude mít opatrovník nárok jen na úhradu nutných výdajů.

5 VÝKON PRÁV A POVINNOSTÍ RODIČŮ – MANŽELŮ

Tradiční model rodiny, tj. sezdané soužití muže a ženy, z jejichž svazku se narodí děti, o které rodiče společně pečují, je i dnes státem i společností model preferovaný a chráněný. Ochrana je rodině zabezpečena v celé řadě mezinárodních dokumentů a též v českých právních předpisech, z nichž nejdůležitější je Listina základních práv a svobod. Přestože se dnes často v odborných i laických kruzích hovoří o krizi rodiny, přes pokles počtu sňatků o naopak růst rozvodovosti, když v současné době cca 50% manželství končí rozvodem, zůstává i nadále tradiční rodina pro svou relativní stabilitu pro většinu populace modelem žádoucím a ve své podstatě i ideálním. Pokud rodina funguje jak má a pokud plní své poslání, je i nejlepším prostředím pro řádnou výchovu dětí.

5.1 Nesení a výkon rodičovských práv

Jedním ze specifických znaků charakterizující rodičovská práva je rozlišování jejich nesení na jedné straně a problematika jejich výkonu na straně druhé. Nejtypičtější určitě bude situace, kdy rodiče dítěte budou zároveň nositeli i vykonavateli rodičovských práv a povinností, nemusí tomu tak být ovšem vždy.

Rodič má právo mít dítě u sebe, neznamená to však, že by byl i povinen dítě mít u sebe, ve své domácnosti. Rodič může v rámci výkonu své rodičovské zodpovědnosti, pokud je důsledně ochráněn zájem dítěte, svěřit osobní péči o dítě speciálnímu zařízení nebo jiné, ať již příbuzné nebo cizí, osobě. Pokud rodič odmítá osobně se starat o dítě ve své domácnosti, třeba i proto, že žádnou domácnost nemá, nelze ho k tomu donutit ani pomocí soudního rozhodnutí.⁸¹

Pouze tím, že některá svá práva a povinnosti rodič nevykonává, nepřestává být nositelem rodičovské zodpovědnosti. Rodičovskou zodpovědnost mají zásadně oba rodiče, pokud nenastal některý z důvodů uvedených v zákoně, pro něž by rodič

⁸¹ Radvanová, S., Zuklínová, M.: Kurz občanského práva-Institutů rodinného práva. C.H.Beck, Praha, str. 97

(případně oba rodiče), nositeli rodičovské zodpovědnosti nebyli. Ne každý z rodičů svá práva a povinnosti vykonává. To zákon nevyžaduje a ani nepočítá s tím, že by rodiče veškerý výkon práv a povinností činili za neustálého vzájemného souhlasu. Jiná situace ovšem nastává, pokud spolu rodiče dítěte nežijí a nedohodnou-li se o úpravě výchovy a výživy dítěte. Jde o typickou situaci, kdy soud nerozhoduje o tom, který z rodičů která práva a povinnosti má (tedy nese), ale o tom, jak tato práva, která nadále oba mají, budou vykonávána.⁸²

5.2 Výkon práv a povinností za trvání manželství

Manželství je trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem, tj. svobodným a úplným souhlasným prohlášením muže a ženy o tom, že spolu vstupují do manželství učiněný před obecním úřadem pověřeným vést matriky, popřípadě úřadem, který plní jeho funkci nebo před orgánem církve nebo náboženské společnosti, oprávněné k tomu zvláštním předpisem.⁸³

Uzavřením manželství dávají snoubenci veřejně najevo, že spolu chtějí žít a vytvářet rodinné hodnoty, většina z nich též vůli mít společně děti a tyto v manželství vychovávat. Jedna z hlavních funkcí rodiny stále zůstává funkce reprodukční, a to i přesto, že stále více párů má problémy s početím či donošením dítěte.

V souladu s principem rovnosti zakotveným § 18 ZoR, podle kterého v manželství mají muž a žena stejná práva a stejné povinnosti, náleží rodičovská zodpovědnost oběma rodičům za předpokladu, že jsou oba plně způsobilí k právním úkonům. Pokud jeden z rodičů zemřel, není znám nebo není plně způsobilý k právním úkonům, náleží rodičovská zodpovědnost v plném rozsahu druhému rodiči. Kdyby následně došlo k tomu, že by rodič, který neměl plnou způsobilost k právním úkonům, tuto získal (např. z toho důvodu, že se výrazným způsobem zlepšil jeho psychický stav), jeho rodičovská zodpovědnost se ze zákona obnoví.

⁸² Radvanová, S.: Výkon rodičovských práv, Právo a rodina, č. 4/2001

⁸³ § 1 odst. 1 ZoR ve spojení s § 3 odst. 1 ZoR

Otázkám pozastavení, omezení a zbavení rodičovské zodpovědnosti se věnuji v samostatné kapitole této práce. Pokud však dojde k tomu, že je rodičovská zodpovědnost některého z rodičů pozastavena, omezena či je jí dokonce zbaven, vykonává pak práva a povinnosti v ní obsažená rodič druhý. Pokud by ani jeden z rodičů nemohl být nositelem rodičovské zodpovědnosti, bude nutné dítěti ustanovit opatrovníka.

Práva a povinnosti spadající pod rodičovskou zodpovědnost dle § 31 ZoR jsem vymezila již dříve v této práci. Kromě těchto práv a povinností však ve vztazích rodičů a dětí existují i práva a povinnosti stojící mimo rámec rodičovské zodpovědnosti.

Typicky se jedná o právo rodičů určit svému dítěti jméno či jména a příjmení. V souladu s čl. 7 Úmluvy o právech dítěte je i povinností rodičů dítěti jméno určit, neboť se jedná o základní způsob identifikace jedince ve společnosti. Úprava určování křestního jména je zakotvena v zákoně č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících předpisů, ve znění pozdějších předpisů, který s účinností od 1. července 2001 umožňuje rodičům, aby svému dítěti určili dvě křestní jména, a to dle § 18 odst. 2 zákona o matrikách. V případě dítěte, které není občanem a jehož rodiče nemají státní občanství České republiky, je možné zapsat i více jmen. Není dovoleno používat jmen zkomolených, zdrobnělých a domáckých. Jméno, popřípadě jména dítěte se do matriky zapíše podle souhlasného prohlášení rodičů; není-li jeden rodič znám, nebo je-li rodič pravomocným rozhodnutím soudu zbaven rodičovské zodpovědnosti, nebo je mu výkon rodičovské zodpovědnosti pozastaven, anebo je-li pravomocným rozhodnutím soudu rodič zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo je jeho způsobilost k právním úkonům omezena, zapíše se jméno, popřípadě jména dítěte podle prohlášení druhého z rodičů, jinak podle pravomocného rozhodnutí soudu (§ 18 odst. 1 zákona o matrikách). Určit svému dítěti jméno může i rodič nezletilý. Pokud rodiče ve stanovené třicetidenní lhůtě jméno dítěti neurčí, učiní tak soud. Jiným subjektům zákon toto právo nepřiznává.

Jako příjmení dítěte se zapíše společné příjmení rodičů. Pokud si však rodiče po uzavření manželství ponechali každý své příjmení, zapíše se dítěti to, na kterém se

rodiče dohodli. Povinnost se o příjmení dětí dohodnout ukládá snoubencům § 8 odst. 2 ZoR.⁸⁴

Dalším důležitým souborem práv a povinností stojící mimo rámec rodičovské zodpovědnosti je vzájemná vyživovací povinnost rodičů a dětí, jejíž úpravu nalezneme v § 85 až § 87 ZoR. Rodiče mají vyživovací povinnost vůči svému dítěti až do té doby, dokud se není schopno žít samo. Tato povinnost tedy existuje i mezi zletilými subjekty. Vyživovací povinnost mají oba rodiče bez ohledu na to, zda jim náleží rodičovská zodpovědnost či nikoli. Povinnost rodičů není solidární, ale každý z nich se na jejím plnění podílí podle svých možností, schopností a majetkových poměrů, přičemž se přihlíží i k tomu, který z rodičů o dítě osobně pečuje. V případě, že rodič tuto svou povinnost neplní dobrovolně, rozhodne o povinnosti výživné platit soud. V případě, že rodič nerespektuje soudní rozhodnutí, je možné splnění této povinnosti vymáhat v exekučním řízení. Zároveň by takový rodič mohl být stíhán za trestný čin zanedbání povinné výživy dle § 196 trestního zákoníku.⁸⁵

Na druhé straně jsou podle § 87 ZoR děti, které jsou schopny se samy žít, povinny zajistit svým rodičům slušnou výživu, jestliže ti to potřebují. Tato povinnost dětí nastupuje až po vyživovací povinnosti mezi manžely. Pokud tedy rodič dítěte manžela nemá nebo ten neplní svou povinnost, je dítě povinno zajistit svému rodiči slušnou výživu. Tento pojem není v zákoně nikde definován, jde o zajištění průměrného životního standardu s přihlédnutím k obvyklému způsobu života oprávněných, jakož i k jejich věku a zdravotnímu stavu.⁸⁶ Mají-li rodiče více dětí, je tato jejich povinnost dílčí ve smyslu § 87 odst. 2 ZoR.⁸⁷

Každý z manželů pečuje o nezletilé dítě, zastupuje jej a spravuje jeho jmění. Jakým způsobem si rozdělení rolí při těchto činnostech manželé určí, záleží jen na nich.

⁸⁴ § 8 odst. 2 ZoR: Ponechají-li si (snoubenci) svá dosavadní příjmení, prohlásí, které z jejich příjmení bude příjmením společných dětí.

⁸⁵ (1) Kdo neplní, byť i z nedbalosti, svou zákonnou povinnost vyživovat nebo zaopatřovat jiného po dobu delší než čtyři měsíce, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta. (2) Kdo se úmyslně vyhýbá plnění své zákonné povinnosti vyživovat nebo zaopatřovat jiného po dobu delší než čtyři měsíce, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta. (3) Odnětím svobody na jeden rok až pět let bude pachatel potrestán, a) vydá-li činem uvedeným v odstavci 1 nebo 2 oprávněnou osobu nebezpečí nouze, nebo b) byl-li za takový čin v posledních třech letech odsouzen nebo potrestán.

⁸⁶ Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kol.: Občanské právo hmotné, ASPI, 2007, str. 164

⁸⁷ Každé dítě plní tuto vyživovací povinnost takovým dílem, jaký odpovídá poměru jeho schopností, možností a majetkových poměrů k schopnostem, možnostem a majetkovým poměrům ostatních dětí.

Dokud jsou schopni se dohodnout a o dítě je řádně postaráno, stát do výkonu těchto práv a povinností nikterak nezasahuje a ponechává rodičům rozhodující úlohu v životě jejich dítěte. Při běžných záležitostech může dítě zastupovat kterýkoli z rodičů, přičemž souhlas druhého rodiče není třeba. Pokud však půjde o otázku spadající mimo běžné záležitosti, bude třeba souhlasu obou rodičů. Pro případ, že by rodiče nebyli schopni se o podstatných věcech dohodnout, nahradí jejich dohodu soudní rozhodnutí. Toto se netýká pouze výkonu práv a povinností rodičů vůči jejich dětem, ale v souladu s § 20 ZoR všech rozhodnutí ohledně záležitostí rodiny.

5.3 Výkon práv a povinností po skončení manželství

ZoR rozlišuje mezi prohlášením manželství za neplatné a jeho zánikem. Manželství může zaniknout dvěma způsoby, a to smrtí jednoho z manželů či jeho prohlášením za mrtvého a rozvodem. Smrtí fyzické osoby zaniká její způsobilost mít práva a povinnosti. Pokud zemře jeden z rodičů dítěte nebo je prohlášen za mrtvého, rodičovská zodpovědnost poté v plném rozsahu náleží druhému rodiči a ten je povinen o dítě pečovat, zastupovat jej a spravovat jeho jmění.

Pokud dojde k prohlášení jednoho z rodičů za mrtvého, nastává stejná situace jako kdyby zemřel a výkon práv a povinností týkajících se dítěte náleží rodiči druhému. Prohlášení za mrtvého však není rozhodnutím definitivním, které by nebylo možné zvrátit. Pokud by se po právní moci rozhodnutí, kterým byl někdo prohlášen za mrtvého, zjistilo, že tento člověk žije, ze zákona by se mimo jiné obnovila též jeho rodičovská zodpovědnost. Takový rodič by opět mohl vykonávat práva a povinnosti vůči svému dítěti.

5.3.1 Výkon práv a povinností dojde-li k rozvodu manželství

Rozvod je jediným způsobem skončení manželství za života obou manželů a je třeba říci, že se nejedná o žádoucí a státem podporovaný způsob, přestože je dnes již více než obvyklý. Rozvod manželství neznamená pouze ukončení právního vztahu,

který vstupem muže a ženy do manželství vznikl, zánik osobních práv a povinností, vyživovací povinnosti manželů a dalších majetkových práv, ale vzhledem k tomu, že z manželství většinou vzejdou děti, jejichž řádná výchova je považována za hlavní účel manželství, přináší rozvod manželství také výrazné změny rozvádějících se manželů ve vztahu k jejich nezletilým dětem. Přestože se rozvodem nemění nic na skutečnosti, že dřívější manželé i nadále zůstávají matkou a otcem svých dětí, je zřejmé, že situace se v souvislosti s rozvodem mění.⁸⁸ Rozvod je způsob řešení problémů v manželském soužití muže a ženy, které je oblastí vysoce soukromou, a proto do ní stát výrazně nezasahuje, natož aby ji omezoval, pouze musí jako garant práva zabezpečit ochranu zájmů dětí, které jsou nejvíce zranitelné. V současné době končí rozvodem přibližně každé druhé manželství a každoročně jsou s touto nelehkou rodinnou situací konfrontovány tisíce dětí. Je tedy nezbytné, aby celý proces proběhl co možná nejpoklidněji a důstojně.

Vzhledem k tomu, že zájem dítěte je vedoucím principem celého rodinného práva, je třeba jej mít na zřeteli i v případě rozvodu manželství rodičů dítěte, když právě za této situace jde nejlepší zájem dítěte bohužel velmi často stranou a mnozí rodiče se neváhají uchýlit k jednání a chování, jehož nepříznivé následky si s sebou dítě může nést po celý svůj život. Na problémy spojené s rozvodem a jeho dopady především na nezletilé děti proto reagoval i zákonodárce tím, že se pokusil vytvořit takovou úpravu, která bude zájmy dětí chránit.

Úpravě rozvodu je v ZoR věnováno celkem 8 paragrafů, konkrétně se jedná o §§ 24 až 29. Předpokladem pro rozvod manželství je existence tzv. kvalifikovaného rozvratu manželství. Ustanovení § 24 odst. 1 ZoR stanoví: Soud může manželství na návrh některého z manželů rozvést, jestliže je manželství tak hluboce a trvale rozvráceno, že nelze očekávat obnovení manželského soužití; bere přitom v úvahu příčiny rozvratu manželství. Pozornost je třeba věnovat slovesu „může“, zákon totiž neukládá soudu povinnost manželství rozvést, a to právě s ohledem na potřeby nezletilých dětí, což je obsaženo v odstavci druhém citovaného ustanovení, který zní: Mají-li manželé nezletilé děti, nemůže být manželství rozvedeno, bylo-li by to v rozporu se zájmem těchto dětí, daným zvláštními důvody. Je samozřejmé, že toho z rodičů, který se pro rozvod rozhodl, nelze žádnými právními prostředky donutit, aby plnil své povinnosti

⁸⁸ <http://www.epravo.cz/top/clanky/nezletile-deti-po-rozvodu-18988.html>

osobního charakteru z manželství a rodičovství vyplývající. Ochrana dítěte je zabezpečena v podstatě majetkově, v rámci zásady stejné životní úrovně manželů po dobu trvání jejich manželství.⁸⁹

Ochrana dítěte je zabezpečena též tím, že se v samostatném řízení, které je odlišné od řízení o rozvodu a vede jej soud péče o nezletilé dle ustanovení § 176 o.s.ř., musí projednat otázky výchovy a výživy dítěte pro dobu po rozvodu manželství jeho rodičů, přičemž rozhodnutí, kterým budou vztahy dítěte a rodičů upraveny, musí vždy nabýt právní moci dříve, než právní moci nabude rozvodový rozsudek.⁹⁰ Tímto se český zákonodárce tzv. velkou novelou ZoR pokusil zabránit vleklým sporům, které by mohly nastat v případě, že manželství rodičů by již bylo rozvedeno, avšak tito by poté nebyli schopni se dohodnout ohledně péče o jejich nezletilé dítě, což by s sebou mohlo přinést řadu problémů a nejasností ohledně každodenního života dítěte. Vzhledem k tomu, že celá řada rozvodových řízení se vede až nenávistným způsobem, kdy rodiče bohužel své dítě používají jako rukojmí za účelem dosažení určitých ústupků od druhého manžela, je třeba konstatovat, že se zákonodárce vydal dobrým směrem, jak dítě co nejvíce ochránit. Pokud by nastala situace, že by dítě v průběhu řízení o úpravě jeho poměrů pro dobu po rozvodu manželství jeho rodičů nabylo zletilosti, soud by poté toto řízení zastavil.

Jak jsem již uvedla výše, návrhu na rozvod manželství rodičů soud nemusí vždy vyhovět. Jedná-li se tedy o společné dítě rozvádějících se manželů (což je ustanovením v určitém hledisku diskriminačním, neboť rozvod se nepochybně dotýká všech dětí manželů, tedy i těch, které mají např. v pěstounské péči) a shledá-li soud, že jsou zde dány zvláštní důvody, např. těžké fyzické či psychické onemocnění dítěte, v důsledku něhož je dítě na rodičích zcela závislé, manželství nerozvede, a to ani v případě, že oba manželé o rozvod stojí. Zájem dítěte daný zvláštními důvody je tedy překážkou rozvodu manželství jeho rodičů, a to jak pro případ rozvodu dle § 24a odst. 2 tak dle § 24b odst. 2 ZoR.

Z výše uvedeného plyne, že ZoR upravuje dva typy rozvodů, často se hovoří

⁸⁹ Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině. Komentář. Praha: C.H.Beck, 2005, str. 131

⁹⁰ § 25 ZoR: Manželství nelze rozvést, dokud nenabude právní moci rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu, které vydá soud v řízení podle § 176 občanského soudního řádu.

o rozvodu sporném a nesporném, což však není úplně přesné, neboť v případě rozvodu se jedná vždy o řízení sporné v souladu s tím, jak toto řízení upravuje o.s.ř., neboť mimo jiné strany označuje za žalobce a žalovaného a řízení se zahajuje zásadně podáním žaloby, avšak vzhledem ke specifičnosti rodinných vztahů má toto řízení určité odchylky od klasického sporného řízení. Rozvodové řízení není speciálním druhem řízení a i v případě tzv. nesporného rozvodu se vždy jedná o sporné řízení.

5.3.1.1 Tzv. rozvod sporný

Tzv. sporný rozvod je rozvodem, při kterém soud zjišťuje příčiny kvalifikovaného rozvratu manželství. Zahájit takové řízení je možné pouze na návrh jednoho z manželů, což je jeho ryze osobní právo. V případě, že soud po provedeném dokazování zjistí, že v manželství účastníků skutečně nastal kvalifikovaný rozvrat, manželství rozvede. Neučiní tak však v případě, bylo-li by to, jak jsem již uvedla výše, v rozporu se zájmem nezletilých dětí manželů. To, že je manželství hluboce a trvale rozvráceno, je povinen prokázat žalobce, tj. ten z manželů, který podal návrh k soudu.

5.3.1.2 Tzv. rozvod nesporný

Tzv. nesporný rozvod je rozvodem, kdy soud příčiny rozvratu manželství nezjišťuje, neboť oba manželé s návrhem na rozvod souhlasí. Tento způsob skončení manželství je možný pouze za kumulativního splnění podmínek uvedených v § 24a ZoR.⁹¹

⁹¹ Jestliže manželství trvalo alespoň jeden rok, manželé spolu nejméně šest měsíců nežijí a k návrhu na rozvod se druhý manžel připojí, má se za to, že podmínky uvedené v ustanovení § 24 odst. 1 jsou splněny. Soud nezjišťuje příčiny rozvratu a manželství rozvede, jsou-li předloženy a) písemné smlouvy s úředně ověřenými podpisy účastníků upravující pro dobu po tomto rozvodu vypořádání vzájemných majetkových vztahů, práva a povinnosti společného bydlení a případnou vyživovací povinnost, a b) pravomocné rozhodnutí soudu o schválení dohody o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu.

Je tedy nutné, aby manželství ke dni zahájení řízení o rozvodu trvalo minimálně jeden rok, aby spolu manželé alespoň 6 měsíců před zahájením řízení nežili a aby soudu předložili zákonem požadované písemné smlouvy s jejich úředně ověřenými podpisy. Je třeba říci, že účinky těchto smluv nastávají dnem, kdy rozsudek o rozvodu manželství nabude právní moci. Pokud by k rozvodu manželství z jakýchkoli příčin nedošlo, právní účinky těchto smluv nenastanou a tyto se stanou právně irelevantními.

V uvedených smlouvách musí manželé vypořádat především vzájemné majetkové vztahy pro dobu po rozvodu, a to veškerá aktiva i pasiva tvořící společné jmění manželů. Společné jmění manželů zaniká přímo ze zákona, a to právní mocí rozsudku, kterým se rozvádí jejich manželství. Toto je varianta nejobvyklejší a nastává tehdy, pokud manželé své společné jmění žádným způsobem nemodifikovali.

Soudu musí být též předložena smlouva, ve které manželé vypořádají práva a povinnosti společného bydlení, a to bez ohledu na to, zda manželé obývají nemovitost (bytovou jednotku či dům), která se nachází v jejich vlastnictví (ať již ve společném jmění manželů či v podílovém spoluvlastnictví) nebo zda užívají družstevní byt či nemovitost na základě nájemní smlouvy. Variant bydlení manželů je celá řada a stejně tak i způsobů jeho vypořádání. Smlouva však zpravidla zní tak, že jeden z manželů zůstane obývat jejich doposud společný byt a druhý z nich jej ve stanovené lhůtě opustí. Zároveň bude tomuto manželovi poskytnuto určité vypořádání, protihodnota za to, že se dosavadního společného bydlení vzdá.

Zákon dále stanoví, že manželé soudu předloží smlouvu upravující *případnou* vyživovací povinnost. Ze znění § 24a odst. 1 písm. a) ZoR tedy plyne, že smlouva upravující vyživovací povinnost mezi manžely pro dobu po rozvodu manželství není obligatorní náležitostí a manželé nejsou v případě tzv. nesporného rozvodu povinni ji soudu předkládat, neboť ji nemusí uzavírat. Výživné pro rozvedeného manžela upravuje ZoR v § 92 až § 94 a chápe jej buď jako jednorázovou částku nebo jako opakující se plnění. Předpokladem pro povinnost jednoho z manželů platit druhému po rozvodu jejich manželství výživné je situace, kdy se rozvedený manžel není schopen sám žít. Stejně právo může soud přiznat i rozvedenému manželovi, který se porušením manželských povinností převážně nepodílel na rozvratu manželství

a kterému byla rozvodem způsobena závažná újma.⁹²

V případě, že manželé mají společné nezletilé dítě, jsou povinni soudu předložit ještě pravomocné rozhodnutí soudu péče o nezletilé, kterým tento soud schválil jejich dohodu týkající se úpravy poměrů nezletilého dítěte pro dobu po rozvodu manželství. V dohodě musí manželé upravit otázky výchovy a výživy nezletilého dítěte. Nejdůležitější součástí této dohody je rozhodnutí o tom, jakým způsobem budou rodiče o nezletilé dítě v době po rozvodu pečovat, zda tedy bude dítě svěřeno do výlučné péče jednoho z rodičů, či do péče společné anebo střídavé. Dále je nutné též upravit, jakým způsobem se budou rodiče na výchově a výživě dítěte podílet finančně, tj. upravit otázky výživného. V dohodě je možné též upravit styk dítěte se sourozenci či prarodiči, není to ale obligatorní náležitostí.

5.3.2 Výlučná péče

Výlučná péče jednoho z manželů je nejtýpichtější úpravou vztahů rodičů a dětí v době po rozvodu manželství a je do ní svěřováno přibližně 95% rozvodem dotčených nezletilých dětí. Z těchto dětí je každoročně v průměru 90% dětí svěřeno do výlučné péče matky, kolem 7 až 8% do výlučné péče otce a některé děti jsou též svěřovány do péče třetí osoby, nejčastěji prarodičů či jiných blízkých příbuzných.

Pouze okolo 3 až 4 % dětí je svěřováno do společné či střídavé péče rodičů, což je často terčem kritiky především organizací hájících práva otců. Jedná se např. Unii otců, občanské sdružení K 213, Alianci pro děti a rodiče apod. Jejich členové se většinou snaží podporovat lidská práva, klást důraz na roli otců v rodinném životě, bojovat proti jejich diskriminaci, podporovat rovnoprávnost postavení mužů a žen při péči o děti a upozorňovat na opakující se problémy související s rozvodem a následných sporů o děti. Bohužel však někteří z nich, především pak předseda

⁹² § 93 odst. 1 ZoR: Soud může rozvedenému manželovi, který se porušením manželských povinností na rozvratu manželství převážně nepodílel a kterému byla rozvodem způsobena závažná újma, přiznat proti jeho bývalému manželovi výživné ve stejném rozsahu, jako je vyživovací povinnost mezi manžely podle § 91 odst. 2.

občanského sdružení K 213, Ing. Jiří Fiala, svým jednáním velmi často porušují zákon a vrhají tak špatné světlo na ostatní, kteří bojují za svá práva legálními prostředky a snaží se na problematiku péče o děti po rozvodu upozornit s cílem rozproudit celospolečenskou debatu, jejímž důsledkem by mohlo být přijetí určitých legislativních změn.

Do výlučné péče jednoho z rodičů je dítě svěřeno dle kritérií obsažených v ustanovení § 26 odst. 4 a 5 ZoR, tj. podle toho, jaké rozhodnutí je v zájmu dítěte s ohledem na jeho osobnost, zejména vlohy, schopnosti a vývojové možnosti a též se zřetelem na životní poměry rodičů s tím, že je nutné respektovat právo dítěte na péči obou rodičů a právo na pravidelný osobní styk s tím rodičem, jemuž dítě do péče svěřeno nebude. Současně je též nutné respektovat právo tohoto rodiče na pravidelné informace o dítěti. Soud přihlédne rovněž k citové orientaci a zázemí dítěte, výchovné schopnosti a odpovědnosti rodiče, stabilitě budoucího výchovného prostředí, ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem, k citovým vazbám dítěte na sourozence, prarodiče a další příbuzné a též k hmotnému zabezpečení ze strany rodiče včetně bytových poměrů. Soud též vždy vezme v úvahu, kdo z rodičů doposud dbal o výchovu dítěte po stránce citové, rozumové a mravní.

Zákonodárce zvolenou úpravou respektuje důležitost obou rodičů v životě dítěte. Když už však došlo k rozpadu manželství rodičů a dítě tudíž nebude moci své rodiče pozorovat v každodenních situacích a přejímat jejich modely chování, je nutné, aby i tak mělo zabezpečen pravidelný kontakt s oběma rodiči, neboť toto je pro něj, pomine-li existenci rodiče dítě zanedbávajícího či dokonce zneužívajícího, vždy nejlepší. Muž i žena mohou dítěti poskytnout různé přístupy k řešení konkrétních úkolů a tím se dítě učí pohybovat se ve společnosti jiných lidí. Ten z rodičů, kterému dítě nebylo svěřeno, má po rozvodu manželství právo na pravidelný osobní kontakt s dítětem a v době, kdy tento kontakt neprobíhá, právo na to, aby mu byly poskytnuty informace o dítěti. Tyto informace týkající se zdravotního stavu, školního prospěchu, vztahů s vrstevníky i informace o každodenních situacích, kterými dítě prochází, druhému rodiči může poskytnout samo dítě. Pokud se však jedná o dítě nízkého věku, které ještě není schopno tyto informace sdělit, je tato povinnost uložena rodiči, kterému dítě bylo svěřeno, a tento je musí druhému rodiči poskytovat. Zpravidla s plněním této povinnosti nebudou spojeny vážnější problémy, avšak pro případ, že by

byl vztah rodičů natolik narušen, že by spolu nebyli schopni řádně komunikovat, je možné, aby soud v rozhodnutí o výchově a výživě uložil rodiči povinnost druhého rodiče o záležitostech dítěte v pravidelných intervalech informovat.

Soud dále musí řádně zjistit citové vazby dítěte na jeho sourozence, prarodiče a případně též další osoby, které s ním dosud sdílely společnou domácnost či se kterými bylo dítě v úzkém kontaktu. Obecně není příliš žádoucí, aby docházelo k rozdělování sourozenců, kteří spolu doposud bydleli, často sdíleli společný pokoj a byli zvyklí dohromady trávit i volný čas. Též zpřetrhání vazeb s dalšími osobami by pro dítě mohlo být značně traumatizující událostí. V mnoha rodinách totiž o dítě ve velké míře osobně pečují prarodiče, kdežto rodiče se spíše věnují svému povolání a finančnímu zabezpečení rodiny. Z těchto důvodů je proto třeba dbát též na stálost prostředí, ve kterém dítě vyrůstá.

Z výše uvedeného je zřejmé, že soud musí při rozhodování o tom, kterému z rodičů dítě svěří, posuzovat celou řadu kritérií a na základě zjištění, která učiní, rozhodnout tak, aby byla zabezpečena práva všech zúčastněných osob a především práva nezletilého dítěte. Je třeba zdůraznit právo dítěte, odpovídá-li to jeho rozumové vyspělosti a věku, vyjádřit se k otázkám jeho výchovy pro dobu po rozvodu manželství jeho rodičů. Toto právo má dítě i přesto, že jej ustanovení § 26 ZoR výslovně nezmiňuje, neboť se jedná o jedno ze základních práv, které každému nezletilému dítěti přiznává mimo jiné i Úmluva o právech dítěte.

Výše uvedené ustanovení ZoR bezesporu klade na soudce značné požadavky, které jsou však zcela odůvodněné právě s ohledem na nutnost ochránit dítě, kterého se rozvodové řízení dotýká. Při rozhodování o výchově dítěte pro dobu po rozvodu musí soud vždy zkoumat, jak jsou oba rodiče způsobilí o dítě pečovat a jaká úprava je pro dítě a jeho vývoj nejvhodnější a tu poté vybrat. Ústavní soud k věci uvádí: Svěření dítěte do výlučné výchovy jednomu z rodičů nesmí být výrazem ústupku vzájemné rivalitě rodičů, která jen sleduje "boj o dítě", případně nízké pohnutky jednoho rodiče k trýznění druhého rodiče skrze své vlastní dítě. Soudy mohou a mají využívat prostředků poskytnutých jim zákonem o rodině [např. ustanovení § 43 odst. 1 písm. a) a § 44], kterými mohou postihovat toho z rodičů, který at' už záměrně, anebo

z nedbalosti maří veřejný zájem na řádné výchově a rozvoji osobnosti dítěte.⁹³ Cílem tedy je, aby rodiče byli schopni se na výchově svého dítěte rozumným způsobem dohodnout a poté při výchově spolupracovat, nikoli používat dítě jako prostředek nátlaku na bývalého manžela. K tomu je mají vést i soudy v průběhu příslušných řízení a v případě potřeby použít i „sankčních“ opatření obsažených v ZoR.

Ani tehdy, učiní-li soud vhodné rozhodnutí v zájmu dítěte a bude-li řádně působit na rodiče dítěte, nemusí to nutně znamenat, že s otázkami výchovy dítěte po rozvodu manželství nebudou spojeny žádné problémy, právě naopak. Praxe bohužel ukazuje, že bývalí manželé často nedokážou překonat hořkost a vzájemné antipatie související s rozvodem, a tyto se poté promítají do jejich vztahu ke společnému dítěti. Mnozí rodiče jsou schopni brát si své dítě jako rukojmí a používat jej jako prostředek, skrze nějž mohou škodit bývalému manželovi. Bohužel si neuvědomují, že očerňováním druhého rodiče před dítětem, neodůvodněným bráněním ve styku s dítětem a psychickým nátlakem škodí více svému dítěti, které tyto porozvodové tahanice velmi citlivě vnímá a může si je s sebou nést do dalšího života. Ukázkou toho, kam až mohou tyto vzájemné spory dojít, je připomenutí, že se stále častěji objevují smyšlená obvinění z týrání či ze sexuálního zneužívání dítěte jedním z rodičů. Takové obvinění se vzhledem ke své závažnosti samozřejmě musí důkladně prošetřit, což nejenom že zbytečně zaměstná příslušné orgány, ale též negativně zasáhne do psychiky všech zúčastněných.

V souvislosti s problematikou styku dítěte po rozvodu s rodičem, kterému nebylo svěřeno do výchovy, byl odborníky v posledních letech popsán nový fenomén, tzv. syndrom zavrženého rodiče (the parental alienation syndrome). Jako první se jím zabýval americký profesor dětské psychiatrie R. A. Gardner, a to na základě komplexu symptomů, které jsou společné určitým dětem v porozvodové situaci. O syndromu zavrženého rodiče hovoříme, dojde-li k vypěstování nekompromisně kladného příklonu dítěte k jednomu - tomu hodnému, milovanému - rodiči a současně k nekompromisnímu zavržení druhého rodiče, toho zlého, nenáviděného. Děje se tak v rámci rodičovských sporů o svření dítěte nebo o styk s dítětem.⁹⁴ Přestože se

⁹³ III. ÚS 1206/09 ze dne 23. února 2010

⁹⁴ Kodjoe, U. O., Koeppel, P.: The Parental Alienation Syndrome (PAS). Heidelberg, Der Amtsvormund, Januar 1998

objevují i kritické hlasy⁹⁵, bývá jeho pojetí syndromu zavrženého rodiče a jeho klasifikace přijímána, přestože někteří autoři prosazují spíše používání pojmu syndrom odcizeného rodiče. Přestože je syndrom pojem z oblasti psychiatrie, tak syndrom zavrženého rodiče dosud nebyl zařazen do klasifikace nemocí.

Syndromem zavrženého rodiče se rozumí proces, kdy je dítěti vůči rodiči vštěpován odpor a kritika, které jsou neoprávněné nebo přehnané.⁹⁶ Někdy můžeme nalézt též pojem „psychologický únos“. Vznik syndromu je iniciován popouzejícím (R. A. Gardner používá pojem programujícím) rodičem, který manipuluje (vědomě či nevědomě) dítě ve snaze zničit lásku dítěte k druhému rodiči a tohoto rodiče ze života dítěte eliminovat. Časem si dítě začne vytvářet vlastní negativní postoje k rodiči, kterého nakonec zavrhne.⁹⁷ R. A. Gardner dělí syndrom zavrženého rodiče do tří stupňů na mírný, středně těžký a těžký. V naprosté většině případů jsou popouzejícím rodičem ženy bojující proti otci dítěte. Následkem dlouhodobého popouzení dítě ztrácí vše, co souvisí se zavrženým rodičem, brzdí se jeho emocionální vývoj a i v oblasti psychosociální se projevují deformace. Např. dívky v pozdějším věku mívají problémy s volbou partnera a chlapcům chybí identifikace s přirozeným mužským vzorem v rodině.

Stále se však jedná o fenomén, který ještě není příliš prozkoumán, a přesné statistiky jeho výskytu nebyly vypracovány, proto se můžeme jen dohadovat, kolika osob se každoročně dotýká a jak závažně ovlivňuje jejich další život. U dítěte s těžkým syndromem zavrženého rodiče se často hovoří o třech nejzávažnějších důsledcích, jedná se o ztrátu téměř všeho, co souvisí s rodičem, proti kterému je dítě popouzeno, brzdí se emocionální vývoj dítěte a též psychosociální vývoj dítěte.

Výskyt syndromu zavrženého rodiče je důsledkem toho nejzávažnějšího negativního jednání rodičů po rozvodu, ovšem i jednání nedosahující takovéto intenzity má neblahý vliv na zdárný vývoj dítěte a na jeho vztah s rodiči. Stále častěji se v odborných kruzích i v médiích hovoří o nedodržování soudního rozhodnutí o styku dítěte s rodičem, kterému dítě nebylo svěřeno do výchovy. Bohužel k nerespektování rozhodnutí dochází poměrně často a stejně jako u syndromu

⁹⁵ Žáčková, M.: Syndrom zavrženého rodiče - nejistá teorie, Právo a rodina, č. 6/2008, str. 21

⁹⁶ R. A. Gardner: Syndrom zavrženého rodiče, MPSV, Praha 1996, str. 12

⁹⁷ Černá, P.: Rozvod, otcové a děti, EUROLEX BOHEMIA, Praha, 2001, str. 46

zavrženého rodiče se většina rodičů odmítajících se rozhodnutí podrobit rekrutuje z řad matek. Takové matky v soudním rozhodnutí stanovený čas pod různými záminkami, kterými bývá nemoc dítěte, jeho nepřítomnost či nutnost studia, opakovaně odmítají předat dítě otci, čímž se rozsah styku, který bývá relativně úzce upraven už v samotném soudním rozhodnutí (často jen v rozsahu několika málo hodin týdně a části školních prázdnin či svátků), snižuje na úplné minimum, v důsledku čehož je dítě nakonec v mnohých případech od druhého rodiče odděleno úplně. Je však třeba zmínit též opačnou situaci, kdy dochází ke zmaření styku rodiče s druhým dítětem. Jedná se o případ, kdy druhý rodič o styk s dítětem zájem nejeví a nerealizuje jej ani v soudem stanovených časech, čímž však zasahuje do života rodiče, kterému dítě bylo svěřeno a samozřejmě též samotného dítěte, neboť tito musí být ve stanovený čas připraveni styk realizovat, aby nemohli být nařčeni z jeho maření, pokud by se druhý rodič rozhodl tentokrát své právo na styk využít.

ZoR se situací opakovaného maření styku s dítětem výslovně počítá v § 27 odst. 2. Toto ustanovení stanoví, že soud styk rodičů s dítětem upraví, vyžaduje-li to zájem na jeho výchově a poměry v rodině. Bránění oprávněnému rodiči ve styku s dítětem, pokud je opakovaně bezdůvodné, je považováno za změnu poměrů, vyžadující nové rozhodnutí o výchovném prostředí. I přes existenci tohoto ustanovení není bránění ve styku dítěte s druhým rodičem nikterak výjimečné, je proto třeba, aby soudy toto ustanovení o změně poměrů důsledně používaly, a děje-li se tak, aby skutečně ve věci rozhodovaly znovu. V případě věty druhé ustanovení § 27 odst. 2 se tedy jedná o zvláštní případ změny poměrů, která je upravena v § 28 ZoR.⁹⁸ Každé rozhodnutí ve věci výkonu rodičovské zodpovědnosti (ať jde o meritorní rozhodnutí či rozhodnutí schvalující dohodu rodičů) je vydáno pod klauzulí „rebus sic stantibus“. To znamená, že žádné z těchto rozhodnutí nezakládá překážku věci rozsouzené (rei iudicatae). Lze tudíž dovodit, že změna poměrů je vždy i důvodem pro změnu dřívějšího rozhodnutí soudu (to platí i v případě, kdy soud rozhodl o styku dítěte s prarodiči nebo sourozenci atd.). Přitom i v tomto případě (stejně jako ve věcech péče o nezletilé) platí, že soud rozhoduje i bez návrhu.⁹⁹

⁹⁸ Změní-li se poměry, může soud změnit i bez návrhu rozhodnutí nebo dohodu rodičů o výkonu jejich rodičovských práv a povinností.

⁹⁹ Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kolektiv: Občanské právo hmotné, ASPI, 2007, str. 68

Zjistí-li tedy soud, že dochází k opakovanému bezdůvodnému bránění rodiči ve styku s dítětem, měl by iniciovat nové řízení a v něm znovu rozhodnout o otázkách výchovy a výživy nezletilého dítěte. Neznamená to však, že by soud automaticky svěřil dítě tomu rodiči, kterému druhý rodič ve styku bránil, neboť vždy (i při této změně poměrů) je třeba respektovat nejlepší zájem dítěte, zjistit jeho názor a zohlednit veškerá rozhodovací kritéria upravená v § 26 odst. 4 ZoR.

Zároveň též rodič, kterému bylo nezletilé dítě svěřeno do výchovy, odpovídá za škodu vzniklou druhému z rodičů v důsledku zmaření styku s dítětem i tehdy, když tohoto rodiče včas neinformoval o objektivní překážce (např. o onemocnění dítěte) bránící uskutečnění styku s nezletilcem ve stanovenou dobu.¹⁰⁰

Na situaci, kdy dítě mělo za trvání manželství rodičů úzké vztahy nejenom s těmito rodiči, ale též s dalšími osobami (nejčastěji půjde o prarodiče či sourozence dítěte, příp. též další příbuzné), pamatuje ustanovení § 27 odst. 4 ZoR, které stanoví, že vyžaduje-li to zájem dítěte a poměry v rodině, může soud upravit styk dítěte s prarodiči a sourozenci. Toto ustanovení bylo do ZoR zaneseno s účinností od 1. 8. 1998, neboť v některých případech skutečně bude v nejlepším zájmu dítěte, aby se (i přes případný nesouhlas rodičů) mohlo stýkat s prarodiči, neboť tito mnohdy žili s dítětem ve společné domácnosti a o jeho vývoj celodenně pečovali, především pak v době, kdy rodiče dítěte byli v zaměstnání. V takovém případě by rozvod manželství rodičů a následné odstěhování ze společné domácnosti vedlo k odtržení dítěte od osoby, se kterou dítě doposud trávilo většinu svého času, což by pro něj zcela jistě nebylo žádoucí, neboť stabilita výchovného prostředí je pro dítě důležitá. Pokud by se tedy rodiče s prarodiči nedohodli na styku s dítětem a rodiče by styku bránili, dává ZoR prarodičům možnost domoci se kontaktu se svými vnuky soudní cestou. Zákon sice nestanoví nic o tom, že by prarodiče žádající o umožnění styků s vnuky měli splňovat nějaká osobnostní, finanční, zdravotní či jiná kritéria, nicméně je zřejmé, že ani tyto okolnosti nelze v rámci soudního řízení ponechat stranou. Soud tak bude povinen podrobně zkoumat věk prarodičů, jejich fyzický i psychický zdravotní stav, soulad jejich životního stylu s potřebami a zájmy dítěte, jejich časové možnosti, zda pracují či nikoli, v jakém životním prostředí žijí či se pohybují, jejich návyky, atd.¹⁰¹

¹⁰⁰ R 12/1990

¹⁰¹ Corradiniová, S.: Soudní úprava styků prarodičů s nezletilými dětmi, *Právo a rodina*, 5/2010, str. 15, 16

Otázkou právního postavení prarodičů vůči nezletilému dítěti se zabýval též Ústavní soud v nálezu II. ÚS 568/06 ze dne 20. února 2007, o kterém bych se zde ráda zmínila. Jednalo se o letitý a dost náročný spor „matrikového“ otce nezletilého dítěte a jeho prarodičů, konkrétně pak babičky dítěte, které se narodilo na konci roku 2002 za trvání manželství, tudíž za jeho otce byl v souladu s první domněnkou otcovství považován manžel matky. Matka však udržovala mimomanželský vztah s jiným mužem a tento muž byl, jak se později ukázalo, biologickým otcem nezletilé. Matka po určité době po narození dítěte manžela opustila a žila s tímto mužem, otcovství manžela k dceři však nijak nepopírala, stejně tak nepodala návrh na rozvod manželství. Těsně poté, co dítě dovršilo první rok věku, zemřeli oba jeho biologičtí rodiče při autonehodě a dítě bylo předběžným opatřením svěřeno do péče jeho zákonného zástupce, tj. matrikového otce. S touto situací nebyla spokojena matka biologického otce dítěte, tedy babička dítěte, která v době po smrti svého syna měla ohledně otcovství k dítěti pochybnosti. Z jejího podnětu byla Nejvyšším státním zastupitelstvím podána žaloba na popření otcovství. V tomto řízení bylo prokázáno, že v matrice zapsaný otec není biologickým otcem dítěte a následně proběhlo řízení o určení otcovství, ve kterém bylo určeno, že otcem dítěte je již zesnulý muž.

Po tomto zjištění se rozběhl několikaletý spor mezi manželem matky dítěte a babičkou dítěte, když oba požadovali svěřeni dítěte do své péče, podávali návrhy na nařízení předběžného opatření, namítali podjatost soudců a hojně využívali veškeré opravné prostředky, což společně s i Ústavním soudem kritizovanou činností orgánu sociálně-právní ochrany dětí mělo za následek, že se spor dostal až k Ústavnímu soudu. Soud prvního stupně i soud odvolací svěřil dítě do výlučné péče babičky, která byla ustanovena jeho poručnicí, a manželku matky stanovil styk s dítětem v pravidelných intervalech o víkendech i ve všední dny, neboť znalec ustanovený k vypracování znaleckého posudku mimo jiné uvedl, že v nejlepším zájmu dítěte je, aby zůstalo v co nejširším kontaktu se všemi zúčastněnými osobami. Mezi nimi se však v průběhu soudních řízení vztahy natolik vyhrotily, že se dalo usuzovat, že spolupráce při výchově dítěte bude značně problematická.

Babička dítěte dokonce v průběhu sporu uvedla, že takto stanovený styk s dítětem je ve skutečnosti střídavou péčí a že ona dítě manželku matky nebude předávat. Následně se obrátila na Ústavní soud se stížností, ve které uvádí, že uvedenými

rozhodnutími soudů byla porušena její ústavně zaručená základní práva, jakož i základní práva její nezletilé vnučky, a to konkrétně základní právo garantované čl. 32 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, podle kterého je rodina pod ochranou zákona a který zaručuje zvláštní ochranu dětí a mladistvých, a základní právo na projednání věci bez zbytečných průtahů garantované čl. 38 odst. 2 Listiny základních práv a svobod. Ústavní soud shledal stížnost jako přípustnou a obšírně se jí zabýval. Odkázal mimo jiné na rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve věci Kroon a další proti Nizozemí, ve kterém soud upřednostnil biologické pouto mezi otcem dítěte žijícím ve faktickém svazku s matkou a tímto dítětem a popírajícím otcovství manžela matky, před právním stavem a právní konstrukcí rodiny: „Respekt k rodinnému životu vyžaduje, aby biologická a sociální realita převážila nad právní domněnkou...“¹⁰²

Ústavní soud shledal, že rozsudkem odvolacího soudu bylo porušeno základní právo stěžovatelky na ochranu před zasahováním do rodinného života, resp. právo na respektování rodinného života garantované čl. 10 odst. 2 Listiny základních práv a svobod a čl. 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, a proto tento rozsudek zrušil. V odůvodnění uvádí, že tam, kde se dostane do konfliktu zájem osob pokrevně příbuzných, u nichž prokazatelně existují i sociální vazby tvořící typické rysy rodiny, se zájmem osob nepříbuzných, mezi nimiž a dítětem se v minulosti sice rovněž vytvořily v důsledku déletrvajícího společného soužití shora zmíněné vazby emoční, sociální a další, které by jinak naplňovaly rysy tzv. de facto rodinných svazků, je třeba – není-li zde jiný naléhavý důvod – poskytnout ochranu těm rodinným vztahům, které naplňují vedle vazeb emočních a sociálních i vztah pokrevního příbuzenství. Vztahy prarodičů a jejich vnuků požívají z hlediska ochrany rodinného života srovnatelné ochrany jako vztahy rodičů a dětí, pokud dítě s prarodiči žilo určitou dobu. Tento závěr bezesporu platí tím spíše, pokud se dítě ocitlo v důsledku tragické události bez rodičů a existují zde pouze prarodiče jako nejbližší příbuzní, s nimiž nezletilé dítě sdílelo již za života rodičů společnou domácnost.

A dále, že jakmile je prokázána existence rodinného vztahu, musí stát v zásadě jednat tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet, a musí přijmout vhodná opatření za účelem sloučení biologické rodiny s dítětem. Je tedy povinností státu poskytnout

¹⁰² Rozsudek ESLP: Kroon a další proti Nizozemí, odst. 40

takovému vztahu specifickou ochranu, a to i před zásahy ze strany třetích osob. Tím spíš stát nesmí právními nástroji vytvořit situaci, která by kvalitu, ba integritu, rodinného života oslabovala a vztahy v takové rodině narušovala.¹⁰³

Je tedy zřejmé, že jak evropské soudní orgány, tak i český Ústavní soud preferují biologické příbuzenství, kterému (nejedná-li se o výjimky v případech zanedbávání apod.) musí být poskytnuta ochrana, i když by se tak mělo stát na úkor vztahů jiných, nezaložených biologickým příbuzenstvím, ale existujících na základě emocionální blízkosti a jí podobných kritérií.

V případě, že rodiče dítěte sice žijí, ale nejsou ochotni či schopni o dítě po rozvodu jejich manželství pečovat (např. žádný z rodičů o dítě nejeví zájem a nechce jej svěřit do své výlučné péče, naopak se tomu brání), může soud rozhodnout o tom, že dítě svěří do výchovy jiné osoby, zpravidla půjde o osobu příbuznou, tetu, strýce či jiné biologicky spřízněné osoby, neboť tento požadavek zakotvuje i § 45 ZoR odst. 1, který stanoví, že vyžaduje-li to zájem dítěte, může soud svěřit dítě i do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, jestliže tato osoba poskytuje záruku jeho řádné výchovy a se svěřením dítěte souhlasí. Při výběru vhodné osoby dá soud přednost zpravidla příbuznému dítěte. Jedná se však o výrazný zásah do rodičovských práv, a proto takové rozhodnutí musí být řádně odůvodněné a musí vždy chránit zájem dítěte, což zdůraznil již před více než 40 lety i Nejvyšší soud České republiky, který uvádí, že: Svěření nezletilého dítěte do výchovy jiného občana než rodiče je výjimkou ze zásady, že výchova nezletilého dítěte je především úkolem rodičů; musí být vždy opřeno o pečlivé a spolehlivé objasnění těch okolností, jež svědčí pro závěr, že žádný z rodičů není s to náležitým způsobem zajistit řádnou výchovu dítěte.¹⁰⁴

V případě, kdy je dítě svěřeno do výlučné péče jednoho z rodičů, příp. též jiné osoby, pamatuje zákon i na situaci, kdy je nutné styk dítěte s druhým rodičem, příp. i oběma rodiči, omezit a v nejzávažnějších případech dokonce zakázat, vyžaduje-li to zájem dítěte. Úpravu tohoto výrazného zásahu do výkonu rodičovských práv nalezneme v § 27 odst. 3 ZoR.¹⁰⁵ Toto znění bylo do českého právního řádu zakotveno novelou ZoR, zákonem č. 91/1998 Sb., neboť do té doby bylo možno styk rodiče

¹⁰³ II. ÚS 568/06 ze dne 20. února 2007

¹⁰⁴ Rc 1 Cz 12/68

¹⁰⁵ Jestliže je to nutné v zájmu dítěte, soud styk dítěte s rodičem omezí nebo jej i zakáže.

s dítětem omezit nebo zakázat jen tehdy, pokud tento styk ohrožoval zdraví dítěte, a to jak fyzické, tak i zdraví psychické. Nynější úprava není již tak striktní a umožňuje styk rodiče s dítětem zakázat i v jiných případech.

Omezením styku rozumíme situaci, kdy se rozsah dosavadního styku omezuje a styk se poté realizuje s nižší frekvencí. Oproti tomu zákaz styku vede k tomu, že rodič se s dítětem nadále již nesmí stýkat. Samozřejmě ani takovéto rozhodnutí není definitivní, ale uplatní se zde § 28 ZoR, tedy že soud rozhodnutí může změnit, dojde-li ke změně poměrů, čímž se rozumí, že odpadne-li důvod, pro který soud styk rodiče s dítětem zakázal, je možné, aby vydal rozhodnutí nové, kterým naopak určí, kdy se rodič s dítětem bude moci stýkat.

Z výše uvedeného plyne, že pouze soud může rozhodovat o těchto citlivých rodinných záležitostech a je zřejmé, že v těchto řízeních jsou na soudce kladeny velké požadavky, neboť nevhodná či dokonce nesprávná rozhodnutí ve věci mohou dítě vážným způsobem poznamenat. Pokud totiž soud zakáže styk dítěte s rodičem, přestože zde pro takové rozhodnutí nebyly dány podmínky, dojde k výraznému poškození vztahu rodiče a dítěte, kteří ztratí vzájemný kontakt, k jehož obnovení již nemusí dojít, a dítě tak ztratí jednoho z rodičů. Ještě horší následky pak může mít situace, kdy u násilnického rodiče, který svým jednáním dítě ohrožuje na zdraví, je styk s dítětem zachován, a tento rodič pak dítě týrá či zneužívá.

Úpravu péče po rozvodu manželství v návrhu nového OZ nalezneme v § 853 a násl. Soudy před rozvodem manželství, stejně jako dnes, budou muset nejprve upravit práva a povinnosti rodičů k dětem, a to vždy s uvážením zájmu dítěte, který bude mít přednost i před případnou dohodou rodičů. Zůstává zachována úprava výlučné péče jednoho z rodičů, péče střídavá či společná, též péče jiné osoby než je rodič dítěte. Soudy budou rozhodovat dle celé řady kritérií, např. dle osobnosti dítěte, jeho vloh či životních poměrů rodičů. Dále bude třeba brát zřetel i na faktory budoucí, tj. rozhodnout o tom, u kterého z rodičů bude dítě lépe prospívat. Důležitým kritériem bude též schopnost rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem.

5.3.3 Střídavá péče

Střídavá péče rodičů je institut, který se pozvolna prosazuje i u nás. Dříve nebyl tento způsob péče o dítě po rozvodu manželství jeho rodičů obvyklým, naopak děti, o které bylo takto pečováno, byly zcela výjimečné. Společně s péčí společnou zavedla do českého právního řádu střídavou péči novela zákona o rodině č. 91/1998 Sb. a v posledních letech se mezi odbornou i laickou veřejností rozvinula široká debata, ve které mají jak příznivci střídavé péče, tak i její odpůrci své hlasité zastánce. Vznikla též řada sdružení mužů – otců, snažících se, aby tato problematika získala pozornost médií a jejich prostřednictvím též pozornost zákonodárců, soudců, sociálních pracovníků a dalších zainteresovaných skupin. Přestože někteří z těchto mužů používají i poněkud diskutabilní metody, je pravdou, že se jim tento institut povedlo uvést do povědomí většiny lidí.

Střídavou péčí rozumíme situaci, kdy dítě není svěřeno do výlučné péče jednomu z rodičů, ale do péče rodičů obou, a to střídavě. Dítě tedy po rozvodu v pravidelných, předem určených intervalech střídá domácnosti u otce a matky a po dobu onoho intervalu je v péči vždy jednoho z rodičů. Tento interval může být různě dlouhý, ve většině případů je stanoven na jeden týden, ale objevují se i intervaly delší, např. měsíční, vždy záleží na konkrétním posouzení situace a především na tom, co bude pro rodiče a především pro dítě nejvýhodnější. Je třeba uvést, že střídavá péče není zdaleka vhodná pro všechny děti, neboť pro některé z nich je stabilita prostředí, ve kterém vyrůstají, jedním z nejdůležitějších požadavků pro jejich zdárný vývoj, a stejně tak není střídavá péče vhodná pro všechny rodiče.

Zákon stanoví kumulativně čtyři základní podmínky, za kterých je možné svěřit dítě do střídavé výchovy obou rodičů, přičemž stejné podmínky zakotvuje též pro výchovu společnou. Jedná se především o to, aby oba rodiče byli způsobilí dítě vychovávat, aby oba měli o výchovu dítěte zájem, aby střídavá péče byla v zájmu dítěte a aby prostřednictvím střídavé péče byly lépe zajištěny potřeby dítěte. Jsou-li tyto podmínky splněny, může soud dítě do společné výchovy svěřit, ale nemusí. Toto je jedním z argumentů již zmíněných organizací otců bojujících za povinné svěřování dětí do střídavé péče. Často argumentují tím, že názor, že jediné vhodné výchovné prostředí je to u matky, je již překonán, avšak vzhledem k tomu, že jak justice, tak i orgány sociálně-právní ochrany dětí jsou dle jejich mínění „nefeminizované“, tento názor se stále nedaří vymítnout a pořád je více jak 90 % dětí svěřováno do výlučné péče

matek. K tomuto argumentu je však vhodné uvést, že jen výrazná menšina otců má skutečný zájem o svěření dítěte do své péče a mnozí z nich, kteří tento svůj zájem v průběhu soudního řízení projevují, tím pouze vytváří nátlak na matky.

Střídavá péče může být pro dítě nevhodnější variantou pro výchovu dítěte, aby mu zůstal zachován široký kontakt s oběma rodiči a dítě tak mohlo poznat dva modely rodinného soužití, což pro něj může být přínosem, neboť si do svého budoucího samostatného života může z obou modelů vybrat to nejlepší tím, že bude mít zkušenosti z obou z nich. Zároveň se však může stát, že střídavá péče bude pro dané dítě nevhodná, protože nebude schopné zvyknout si na pravidelné střídání domácností a na obtíže s tím spojené. Jedná se totiž o variantu výchovy, která klade vysoké nároky na všechny zúčastněné. Rodiče dítěte musí být schopni zapomenout na nevraživost a vzájemné spory, které provázely jejich vztah a které měly za následek rozhodnutí o ukončení jejich vztahu a podání návrhu na rozvod manželství. Je to sice zkušenost bolestná, ale je nutné, aby na ni rodiče zapomněli a v zájmu jejich dítěte urovnali své vztahy a byli schopni spolu rozumně komunikovat, spolupracovat a na výchově dítěte se domluvit tak, aby uplatňovali stejný model výchovy a dítě tak nebylo zmatené. Obecně je stabilita pro děti velmi důležitá, a pokud už „pendlují“ mezi matkou a otcem, nebylo by přínosem, aby bylo zmatené v tom smyslu, že to, co je u otce povoleno, matka důrazně zakazuje. Rodiče by se proto měli o všech podstatných událostech v životě dítěte navzájem informovat a důležitá rozhodnutí vždy činit společně a po vzájemném projednání. Též je nutné, aby rodiče zůstali bydlet v rozumné vzdálenosti od sebe, nejlépe v rámci jednoho města, neboť dítě by mělo vyrůstat v jednom prostředí, navštěvovat jedno vzdělávací zařízení a udržovat kontakt se stejnými vrstevníky, ať již ve škole, při zájmových činnostech tak i ve svém volném čase.

Problematikou střídavé péče se již vícekrát zabýval i veřejný ochránce práv a v jedné z jeho zpráv nalezneme následující zamyšlení o střídavé výchově: Základním předpokladem pro střídavou péči je schopnost a ochota rodičů dítěte kooperovat, shodnout se i v technických a materiálních záležitostech, schopnost nést zmínky jeden o druhém (zejména ze strany dítěte) bez negativních komentářů a absence rizika negativních zásahů ze strany dalších blízkých osob, např. prarodičů

na straně obou rodičů dítěte.¹⁰⁶ Úlohou orgánu sociálně-právní ochrany dítěte by mělo být zjištění, zda na straně obou rodičů jsou dány přiměřené osobnostní rysy s přinejmenším průměrnou a rozvodem nenarušenou schopností kooperace. Rozhodnutí o svěřeni dítěte do střídavé výchovy nesmí být řešením problému vzájemných vztahů jeho rodičů, ani ústupkem vzájemné neschopnosti rodičů spolu komunikovat a dohodnout se v otázkách výchovy dítěte a řádného styku dítěte s rodičem, s nímž nežije ve společné domácnosti. Takové rozhodnutí musí být odrazem či vyjádřením kvalitního a pozitivního vztahu rodičů k dítěti; to předpokládá toleranci, vyspělost a dobrou vůli všech zúčastněných. Rozhodnutí o střídavé výchově nezletilého dítěte by mělo vycházet z jejich společné vůle a dohody, schopnosti spolu komunikovat a spolupracovat a nezapojovat dítě do svých vzájemných problémů.

Judikatura týkající se střídavé péče je značně široká a lze v ní opakovaně vyčíst důraz kladený na to, že tento typ péče vyžaduje po rodičích a jejich vzájemném vztahu vysoké standardy a že je třeba, aby rodiče byli v zájmu svého dítěte schopni ponechat stranou svou řevnivost a spory. Ústavní soud uvádí: pokud rodiče nejsou schopni spolu komunikovat a spolupracovat tak, aby svoje dítě nezapojovali do svých vzájemných problémů, není rozhodnutí o střídavé péči namístě. K námitce stěžovatele, že shoda rodičů při rozhodování o všech záležitostech nezletilého dítěte není podmínkou, jež pro rozhodování o střídavé výchově stanoví zákon, Ústavní soud odkazuje na svoji dosavadní judikaturu, ze které zřetelně vyplývá, že dohoda rodičů sama o sobě není *conditio sine qua non* pro svěřeni dítěte do střídavé péče. Takovou podmínkou je spíše reálný předpoklad, že se oba rodiče budou schopni v požadované míře dohodnout na zajištění výchovy a potřeb dítěte. Lze tak jen zopakovat závěry vyslovené v mnoha dalších rozhodnutích Ústavního soudu, podle nichž je předpokladem střídavé výchovy určitá vyšší vzájemná míra tolerance mezi rodiči a ochota ke spolupráci při výchově dítěte, neboť jedině v takovém případě lze mít za to, že se střídavá výchova nestane zdrojem napětí a konfliktů mezi rodiči a v důsledku toho nepovede k traumatizaci dítěte.¹⁰⁷

Podobně se vyjadřuje např. též Krajský soud v Ústí nad Labem: překážkou

¹⁰⁶ Hrušáková M.: Reálně o společné či střídavé porozvodové výchově, *Bulletin advokacie*, 1999, č. 3, str. 33

¹⁰⁷ IV. ÚS 2145/09 ze dne 6. ledna 2010

rozhodnutí soudu o střídavé výchově je neschopnost rodičů dohodnout se na jednotném výchovném postupu a podmínkách střídavé výchovy, kterou matka výslovně odmítá v situaci, kdy v důsledku neurovnaných vztahů mezi rodiči absentuje zcela jejich komunikace.¹⁰⁸ Pokud tedy mezi rodiči zcela chybí komunikace a jakýkoli kontakt a tito nejsou ochotni pokusit se spory překonat, nelze z povahy věci o střídavé péči rozhodnout.

Oproti tomu v situaci, kdy rodiči jsou schopni spolu komunikovat a pouze jeden z nich nedal souhlas s rozhodnutím o střídavé péči, není možné tuto variantu péče automaticky bez dalšího nepoužít jen z důvodu tohoto nesouhlasu, ale vždy je třeba se tímto nesouhlasem detailněji zabývat tak, jak to stanoví Ústavní soud: Jsou-li jinak dány podmínky pro to, aby v době po rozvodu bylo dítě svěřeno do výchovy obou rodičů (společné či střídavé), a jedinou překážkou je nesouhlas jednoho z rodičů, musí se obecné soudy dostatečným způsobem zaměřit na důvody tohoto nesouhlasu a zjistit, zda by tvrzené skutečnosti intenzivním způsobem negativně zasahovaly do zájmu dítěte. Soud nemusí takové dokazování provádět, je-li nesouhlas rodiče založen jen na zjevně iracionálním nebo nepřezkoumatelném důvodu. Jestliže půjde o tento iracionální či nepřezkoumatelný důvod, anebo bude v řízení prokázáno, že jde o nesouhlas spočívající na důvodu prokazatelně nemajícím negativní vliv na zájem dítěte, nemohou soudy na tomto nesouhlasu vystavět rozhodnutí, kterým návrhu na svěřeni dítěte do střídavé (společné) péče nevyhoví. Opačný postup je totiž v rozporu se základním právem druhého rodiče na spravedlivý proces dle čl. 36 Listiny základních práv a svobod a současně zásahem nejen do jeho základního práva vychovávat a pečovat o své dítě dle čl. 32 odst. 4 Listiny základních práv a svobod, ale i do základního práva dítěte na rodičovskou výchovu a péči dle téhož článku Listiny základních práv a svobod.¹⁰⁹

Tento nálezn byl v médiích označován za průlomový, neboť pouze nesouhlas matky,

¹⁰⁸ 10 Co 877/2003 ze dne 19. ledna 2004

¹⁰⁹ III. ÚS 1206/09 ze dne 23. února 2010

kteřá tvrdila, že se není schopna od dítěte odloučit, bránil jeho svěření do střídavé péče. Ústavní soud určitým způsobem prolomil svou předchozí judikaturu tím, že pouhý nesouhlas jednoho z rodičů již bez dalšího nestačí pro to, aby soud nemohl dítě do střídavé péče svěřit. Nyní bude nutné vždy detailně zkoumat, čím je onen nesouhlas motivován a zda je skutečně nepřekonatelný. I nadále však Ústavní soud trvá na tom, že střídavá péče klade oproti výlučné péči jednoho z rodičů na rodiče a jejich vzájemný vztah vyšší nároky.

Jako o průlomové se v průběhu prvních měsíců roku 2011 hovořilo též o připravované novele ZoR, na základě které by oproti dnešní realitě měla být do budoucna do střídavé péče svěřována naprostá většina dětí, neboť v případě, že by byly splněny podmínky pro svěření dítěte do střídavé péče, musel by takto soud rozhodnout a dítě do střídavé péče rodičů skutečně svěřit. Soudy by dle návrhu této novely měly dítě svěřit do střídavé péče tehdy, když shledají, že oba rodiče mají zájem na tom, aby jim dítě bylo do výchovy svěřeno, a jsou-li schopni výchovu dítěte řádně zajistit. Nařízení střídavé péče by však vždy muselo být v zájmu dítěte. Novelu předložil poslanec Pavel Staněk, který k důvodové zprávě navrhované novely uvádí, že soudy tuto variantu péče často nevyužívají ani v případě, kdy jsou splněny všechny podmínky § 26 odst. 2 ZoR, přičemž se ani nemusí vyjádřit k tomu, proč tak rozhodly. Do střídavé péče jsou v České republice svěřována pouhá 4 % dětí, což je velmi málo, a proto je takováto novela nutná, abychom se přiblížili počtům dětí žijících ve střídavé péči v západních zemích. V Poslanecké sněmovně však bylo od počátku možné nalézt i řadu kritiků této připravované novely, jedním z nich byl i ministr spravedlnosti Pospíšil. Proti návrhu se postavili i někteří soudci, např. soudkyně Okresního soudu v Mostě k tématu uvádí: Je řada lidí, kteří ke střídavé péči nemají podmínky a ani o ni nemají zájem. Střídavou péči jako normu proto odmítám, naopak potencialita je na místě. Většina opatrovnických soudců je zkušená a v této oblasti se orientuje a možnosti střídavé péče využívá. Jako povinnost bych střídavou péči do zákona nestanovila, jelikož jako možnost zde existuje a myslím, že je to dostatečné. Střídavá péče připadá v úvahu jedině tehdy, když o to oba rodiče stojí a abych pravdu řekla, tolik jich není, anebo k tomu nejsou podmínky. Běžně bývají lidé, kteří jsou v rozvodovém řízení, v neshodách, a proto tato norma stěží připadá v úvahu. Tam, kde

připadá v úvahu, tak s tím pochopitelně soud pracuje.¹¹⁰

Novela byla dne 21. 6. 2011 schválena Poslaneckou sněmovnou, avšak jen relativně těsnou většinou za situace, kdy ve sněmovně bylo přítomno pouze 141 členů, avšak Senát ji dne 20. 7. 2011 neschválil. Konečné slovo tak dostali opět poslanci, kteří dne 6. 9. 2011 na své schůzi veto senátu nepřehlasovali. Vzhledem k tomu, že se připravovaná novela týkala též úpravy lhůty k popírání otcovství, neboť dosavadní úprava byla nálezem Ústavního soudu ke dni 31. 12. 2011 zrušena, lze předpokládat, že se touto problematikou budou zákonodárci v brzké době opětovně zabývat.

Obecně lze říci, že zastánci i odpůrci střídavé péče mají na podporu svého postoje k dispozici řadu důležitých argumentů. Odpůrci často tvrdí, že dítě nebude mít žádný domov, nebude nikam patřit, bude zmatené, nejisté, kam má v kterém termínu jít. Též že střídavá péče je finančně náročná, neboť je třeba, aby dítě mělo dvoje vybavení dětského pokoje, dvoje školní potřeby, hračky apod. Matky často argumentují též tím, že otec není schopen se o dítě postarat, neumí vařit, prát a starat se o domácnost, že si dítě za dobu u jednoho z rodičů zvykne na jiný režim a pravidla, načež si v dalším týdnu bude muset zvykat na pravidla jiná, a proto bude zmatené. K těmto argumentům psycholog PhDr. Tomáš Novák uvádí, že dítě by mělo být zvyklé dělit se od útlého věku, což obvykle bývá, má-li sourozence, avšak i jedináčci jsou schopni bez většího úsilí pochopit, že se o něj rodiče v pravidelných intervalech „dělí“ a tuto situaci respektovat a zvyknout si na ni. K finanční náročnosti střídavé péče uvádí, že náklady spojené s rozvodovými tahanicemi jsou často mnohem vyšší než ty spojené se střídavou péčí, navíc není problém, aby dítě mělo řadu věcí (např. zimní a sportovní vybavení, obuv apod., tj. věci, které jsou dražší) jen jednou, neboť je možné tyto věci bez problémů v případě potřeby přenést. Též uvádí, že děti jsou více přizpůsobivé, než si mnozí dospělí myslí. Jsou schopné zvyknout si na různé modely soužití a do budoucna je to spíše obohatí, než aby jim to způsobovalo problémy. Stejně tak většina mužů bez problémů zvládá péči o domácnost, přestože ji mohou vést jiným způsobem než ženy, a proto jsou zcela jistě schopni se postarat o dítě.¹¹¹

Oproti tomu zastánci střídavé péče argumentují lepší schopností adaptace, kdy dítě bude méně bojácné, bude si lépe zvykat na nové skutečnosti a lidi, nebude se bát

¹¹⁰ http://www.homerlive.cz/special_tydne/stridava_pece_jako_povinnost_ano_ci_ne.html

¹¹¹ Novák, T.: Mýty o střídavé péči o dítě po rozvodu, *Právo a rodina*, 6/2010, str. 13

neznámého a lépe se zorientuje v různých situacích. Též uvádí, že dítě tak získá více zkušeností, pozná více modelů soužití, vedení domácnosti, hospodaření a samo si později bude moci vybrat z každého to nejlepší. Velmi důležité je též to, že si dítě zachová rovnocenný kontakt s oběma rodiči, s oběma bude řešit své každodenní radosti i starosti a nenastane situace, kdy jeden z rodičů je ten na „běžný“ život a druhý z nich je víkendový, se kterým se zažívá řada nevšedních událostí.

Ke střídavé péči se vyjadřují odborníci z různých odvětví, střízlivý a zároveň výstižný pohled na věc uvádí např. psycholog PhDr. Tomáš Novák: To, co někdy připadá dospělým jako velmi problematické, dítě obvykle přijímá poměrně dobře ... Střídavá výchova omezuje pocity ztráty, a tím zvyšuje i sebeúctu dítěte. Při výchově jsou zachovány jak prvky mužského, tak i ženského přístupu, možnost ztotožnění a komunikace s mužským i ženským vzorem. Stav ovšem nelze idealizovat. Bez dobré vůle obou rodičů může nadělat víc škody než užitku.¹¹²

Jedním z největších problémů, se kterým se v rámci realizace střídavé péče setkáváme, je situace, kdy jeden rodič ve stanoveném termínu dítě odmítá předat druhému rodiči, v nejzávažnějších případech s ním dokonce odcestuje do zahraničí či se skrývá. K tomu je třeba jen ve stručnosti uvést, že bránění oprávněnému rodiči ve styku s dítětem, pokud je opakovaně bezdůvodné, je považováno za změnu poměrů, vyžadující nové rozhodnutí o výchovném prostředí.¹¹³

Problematické únosy dětí rodiči, především těm mezinárodním jako určitému negativnímu fenoménu dnešní doby, se budu věnovat v samostatné kapitole této práce.

5.3.4 Společná péče

Svěřit dítě do společné péče rodičů je možné tehdy, jsou-li splněny stejné podmínky, jako pro svěřením dítěte do péče střídavé, tj. jsou-li oba rodiče způsobilí dítě vychovávat, mají-li oba rodiče o výchovu dítěte zájem, je-li tento způsob výchovy

¹¹² Francová, M., Dvořáková Závodská J.: Rozvody, rozchody a zánik partnerství, Wolters Kluwer ČR, a.s., str. 19

¹¹³ § 27 odst. 2 věta druhá ZoR

v zájmu dítěte a budou-li tak lépe zajištěny jeho potřeby.¹¹⁴

Společnou výchovou rozumíme situaci, kdy dítě po rozvodu manželství rodičů nebude svěřeno do výchovy ani jednomu z nich. Jedná se vlastně o případ, kdy sice bude rozvedeno manželství rodičů dítěte, ale na vlastním postavení dítěte a na tom, kdo a jakým způsobem o něj bude nadále pečovat, se ve skutečnosti téměř nic nezmění, neboť lze mít za to, že i za trvání manželství bylo dítě v jakési „společné výchově“ rodičů. Za trvání manželství mají oba rodiče rovné postavení, což je vyjádřením principu zakazujícího jakoukoli diskriminaci, oba rodiče jsou tedy povinni o dítě a o společné potřeby rodiny pečovat dle svých možností, schopností a majetkových poměrů.¹¹⁵

Společná péče obou rodičů znamená, že oba rodiče se i po rozvodu manželství budou o dítě starat současně v jediném výchovném (domácím) prostředí (jde o situaci, kdy oba rozvedení manželé – rodiče budou nadále spolu bydlet v jednom bytě nebo v jednom, zpravidla na samostatné byty nerozděleném domě).¹¹⁶ V tomto společném domově budou i nadále společně pečovat o své dítě. Mohou bydlet všichni společně, ale může se též jednat o situaci, kdy rodiče v tomto domově nebudou trvale bydlet oba, ale budou se určitým způsobem střídat.

Společná péče je spíše neobvyklý způsob péče o dítě, který se vyskytuje zpravidla u dětí blízkých se věkem zletilosti. Lze si ji jako funkční způsob péče představit např. u dětí, které přes týden navštěvují střední školu mimo své trvalé bydliště a bydlí na internátu a za rodiči jezdí pouze na víkendy.

Soud by o společné péči neměl autoritativně rozhodovat, ale mělo by se jednat o případy, kdy bude schvalovat dohodu rodičů odpovídající specifčnosti jejich situace, neboť rodiče musí mít zájem na takovéto péči, musí být oba způsobilí taktovým způsobem o dítě pečovat, tj. zapomenout na vzájemné problémy a spory a spolupracovat, stejně jako u péče střídavé. Společná péče musí být v neposlední řadě v zájmu dítěte, a proto nejsou-li rodiče schopni vycházet si vzájemně vstřícně a jednat tak, aby to bylo nejlepší pro jejich dítě, nepřipadá tato varianta péče v úvahu, neboť

¹¹⁴ § 26 odst. 2 ZoR

¹¹⁵ Muž a žena mají v manželství stejná práva a stejné povinnosti. Jsou povinni žít spolu, být si věrni, vzájemně respektovat svoji důstojnost, pomáhat si, společně pečovat o děti a vytvářet zdravé rodinné prostředí.

¹¹⁶ Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kol.: Občanské právo hmotné, ASPI, 2007, str. 66

v zájmu žádného dítěte není vyrůstat v prostředí plném hádek a sporů. Společnou péči lze proto použít v situacích, kdy vztahy mezi rodiči nejsou po rozvodu vyhoceny a tito zůstávají bydlet v jedné domácnosti, neboť je to péče, která klade vysoké požadavky na rodiče, na jejich schopnost kooperace a ochotu se dohodnout mimo jiné též na finančních aspektech péče o dítě.

Ohledně výživného v případech společné péče o dítě nepadají mezi odborníky shoda. Lze najít názory, že stanovení výživného i pro případ společné péče nic nestojí v cestě, neboť z ustanovení § 26 odst. 1 ZoR, které zní: před rozhodnutím, kterým se rozvádí manželství rodičů nezletilého dítěte, upraví soud jejich práva a povinnosti k dítěti pro dobu po rozvodu, zejména určí, komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak má každý z rodičů přispívat na jeho výživu, vyplývá pouze to, že soud určí, jakým způsobem se který z rodičů bude na výživě dítěte podílet, a to bez dalšího, neboť ustanovení žádné výjimky neobsahuje. Oproti tomu např. kolektiv autorů komentáře k zákonu o rodině zastává názor opačný, a sice že výživné v takovém případě soud neurčuje. Jeho autoři uvádí, že: jestliže zastáváme názor, že o společné výchově by soud neměl autoritativně rozhodovat, ale pouze schvalovat dohodu rodičů, pak se domníváme, že rodiče by měli být dohodnuti nejenom o společné výchově, ale i o výživě dítěte, protože jinak společná výchova bude sotva v zájmu dítěte.¹¹⁷

V otázce určení výživného pro dítě svěřené do společné péče rodičů bude proto záležet na posouzení konkrétní situace, které učiní vždy soud.

5.3.5 Závěrem k variantám péče o dítě

Přestože nejtypičtější variantou péče o dítě po rozvodu manželství jeho rodičů stále zůstává výlučná péče matky, ostatní varianty péče se stále více prosazují. Každoročně roste počet dětí, které jsou svěřeny do výlučné péče otce, a též postupně vzrůstá počet případů péče střídavé.

Je třeba říci, že mají-li manželé více dětí, existuje řada názorů na to, jakým

¹¹⁷ Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině. Komentář. Praha: C.H.Beck, 2005, str. 92, 93

způsobem stanovit péči o sourozence po rozvodu, neboť kontakt sourozenců mezi sebou je z psychologického i sociálního stejně tak důležitý jako kontakt dítěte s otcem i matkou a přináší dítěti do života řadu nezastupitelných zkušeností. Děti, které mají sourozence, obvykle lépe dokážou i v životě mimo nejbližší rodinu spolupracovat s ostatními, dělit se a orientovat se ve společnosti. Oproti tomu jedináčci bývají více samostatní a ctižádostiví. Variant, jak uspořádat vzájemný kontakt sourozenců po rozvodu manželství, existuje velmi mnoho a lze najít názory psychologů, sociálních pracovníků a dalších odborníků, kteří prosazují každý tu svou ideální variantu. Mnozí zastávají názor, že pro sourozence je nejvhodnější, pokud zůstanou i po rozvodu v co nejužším každodenním kontaktu, tedy případ, kdy jsou všichni sourozenci svěřeni do výlučné péče jednoho z rodičů a s druhým rodičem jim je určen společný styk, případně též situace, kdy jsou sourozenci svěřeni do společné či střídavé péče rodičů. V případě střídavé péče pak varianta, kdy děti střídají domov u matky a otce společně, nikoli tak, že jeden ze sourozenců by v určeném týdnu byl u otce, druhý u matky a poté se vystřídali, tj. že by se mezi sebou míjeli.

Na druhé straně se však ZoR kontaktu sourozenců věnuje pouze v § 27 odst. 4.¹¹⁸, přičemž soud upravit styk dítěte se sourozencem může, z čehož plyne, že se tak stát nemusí. Toto ustanovení lze pravděpodobně použít i na úpravu styku nezletilého dítěte s jeho sourozencem, který již dosáhl zletilosti. V takovém případě je vhodné, je-li to v zájmu dítěte, aby si styk i s tímto sourozencem uchovalo. Poté, co samo dosáhne zletilosti, bude se již moci samostatně rozhodnout, zda se bude či nebude chtít se svým sourozencem stýkat. Navázání kontaktu až po dosažení zletilosti by však v případě, že by sourozencům po rozvodu manželství rodičů styk určen nebyl a ti by tak ztratili spojení se životem toho druhého, bylo s největší pravděpodobností značně složité. Proto je vhodné, pokud jsou v rodině vztahy na standardní úrovni, aby si dítě uchovalo co nejširší skupinu příbuzných.

Existují však i názory, že pokud jsou oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a oba mají o výchovu zájem, je dobrým řešením svěřit každému z rodičů do péče konkrétní dítě a styk sourozenců pak upravit v souladu s úpravou styku dítěte s druhým z rodičů.

¹¹⁸ Vyžaduje-li to zájem dítěte a poměry v rodině, může soud upravit styk dítěte s prarodiči a sourozenci.

Někteří autoři zacházejí natolik daleko, že uvádí, že matkám je vhodnější svěřovat do péče syny a otcům dcery, což jsou však již názory zpravidla nepodložené a pohybující se na hraně serióznosti.

Péče společná je spíše okrajovou variantou a pro děti může být jak velmi výhodnou, tak i naopak. Pokud jsou rodiče schopni v zájmu svého dítěte zapomenout na problémy mezi nimi, které měly za následek rozvod manželství, pak je tento způsob péče pro dítě výjimečný, neboť se pro něj téměř nic nezmění a každodenní kontakt s oběma rodiči mu zůstane zachován. Pokud by však rodiče takové spolupráce schopni nebyli a naopak si před dítětem vyřizovali vzájemné spory, dítě v boji s bývalým manželem používali jako rukojmí a to by vyrůstalo v nestabilním prostředí plném hádek, je zřejmé, že by taková varianta péče měla na dítě spíše vliv negativní.

Ze všeho výše uvedeného vyplývá, že rozhodování o svěřením dítěte do péče klade na soudce značné nároky a ti by se vždy měli snažit skutkový stav zjistit co nejúplněji a zjištěné informace pak pečlivě posoudit, neboť svým rozhodnutím mohou dítě ovlivnit na celý jeho život.

6 VÝKON PRÁV A POVINNOSTÍ RODIČŮ, KTEŘÍ NEBYLI MANŽELÉ

6.1 Jiné varianty rodinného soužití než je manželství

Jak jsem již uvedla výše, lze v dnešní době nalézt názory, že nukleární rodina se nachází v kritickém období svého vývoje, kdy již zdaleka není vedoucím modelem soužití a jediným správným, státem i společností propagovaným způsobem výchovy dětí.

V posledních letech se v porovnání s minulými desetiletími uzavírá stále méně manželství, mnohé páry žijí v partnerském soužití, vedou společnou domácnost a společně vychovávají děti, aniž by uzavřeli manželství s odůvodněním, že pro společný život „papír“ od státu nepotřebují. Na druhé straně pak ti, kteří manželství uzavřou, mají dnes dle statistik pouze 50% šanci na to, že jejich manželství vydrží, neboť přibližně každé druhé manželství končí rozvodem. To se samozřejmě dotýká nejenom manželů samotných, ale především jejich dětí, protože přibližně $\frac{2}{3}$ rozvádějících se manželství jsou ta s nezletilými dětmi. S nárůstem počtu rozvodů logicky roste i počet rozvedených mužů a žen, kteří poté v některých případech uzavírají manželství nová, mnozí z nich i opakovaně, čímž dochází k sociálnímu propojení velkého počtu lidí, neboť většina z rozvedených dospělých má děti z předchozího vztahu, mnozí z nich v novém manželství zplodí dalšího potomka a všichni tito lidé včetně bývalých manželů spolu musí určitých způsobem komunikovat právě v zájmu dětí, neboť ty jsou změnami v rodinných poměrech obvykle zasaženy nejvíce. Lze si snadno představit, že především pro děti mladšího školního či dokonce předškolního věku může být střídání partnerů jejich rodičů poněkud matoucí a že to příliš nepřispívá stabilitě výchovného prostředí, které je pro děti důležité.

6.1.1 Bezdětná partnerství a nepárové žití

Přestože je tradičně za jednu z hlavních funkcí rodiny považována funkce reprodukční, roste dnes i počet párů, které děti nemají. Ve významném počtu se na nich zcela jistě podílí partnerství bezdětná nedobrovolně, neboť problémy s plodností se dle údajů gynekologů a porodníků v České republice týkají téměř 20% párů. Mnohým z nich je možné v touze po dítěti pomoci, vývoj asistované reprodukce jde totiž mílovými kroky kupředu, což s sebou kromě obrovské radosti pro páry, které získají vytouženého potomka, přináší i celou řadu problémů, z nichž některé, např. problematiku surogačního mateřství, jsem již zmiňovala výše v této práci.

Pokud však vynecháme otázku neplodnosti, přibývá párů, které zůstávají bezdětné dobrovolně z vlastního přesvědčení. Pravděpodobně se tak děje proto, že ženy se dnes často realizují ve své profesi, budují kariéru a mateřská role je nijak neláká. Domnívám se též, že může jít o jistou pohodlnost a neochotu slevit z životního standardu, na který jsou takové páry zvyklé a který by se s dětmi mohl změnit. Zároveň však též poklesl tlak společnosti prosazující nutnost mít dítě a páry dobrovolně bezdětné již nejsou natolik terčem společenské kritiky a stigmatizace. Tento trend je bohužel negativním jevem téměř v celé Evropě a české ženy již řadu let obsazují jedno z předních míst ve statistikách nízké porodnosti. Česká populace tedy stárne, což s sebou do budoucna bude přinášet stále více problémů ve zdravotní péči, v oblasti sociálních služeb apod.

Kromě párů, které ke svému soužití nepotřebují uzavřít sňatek, roste též počet lidí, kteří ze svého vlastního rozhodnutí žijí bez partnera. Z angličtiny se pro ně používá pojem singles, čeština ekvivalent nemá, možná též proto, že v naší společnosti je tento fenomén relativně nový. Někdy lze najít pojem dobrovolná nepárovost, který však ještě není běžně používán. Transformace společnosti v 90. letech 20. století znamenala nárůst svobodných lidí ve věku 20–29 let. V roce 1989 byl podíl svobodných v této věkové skupině 36 %, v roce 1999 již 61 %. Vysvětlení skýtá jak vytvoření prostoru pro svobodnou volbu životního stylu, tak růst životních nákladů a nákladů na děti. Potvrdil se také západní trend, že čím vyšší vzdělání muže, tím větší je pravděpodobnost, že se ožení, u žen je tomu naopak, nejvíce svobodných žen

je mezi vysokoškolsky vzdělanými.¹¹⁹ Většina singles zůstává dobrovolně bezdětných, neboť jim vyhovuje jejich způsob života nezávislý jak na partnerovi, tak i na dítěti, ale najdou se mezi nimi i ženy, které touží po dítěti, aniž by k tomu chtěly mít i partnera, což může být problematické, neboť asistovaná reprodukce je v českém právním řádu vyhrazena pouze párům, nikoli ženám žijícím samostatně bez stálého partnera.

6.1.2 Registrované partnerství

Vedle párů „tradičních“ existují i páry osob stejného pohlaví, kterým jsou dnes již přiznána některá práva a povinnosti jako manželům. Mnoho let trvající aktivita homosexuálů snažící se jejich postavení v rodinných vztazích zrovnoprávnit s většinou společnosti byla završena prvním velkým úspěchem v roce 2006, kdy byl přijat zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů, který umožnil homosexuálním párům veřejně deklarovat svou příslušnost k jiné osobě. Registrované partnerství je trvalé společenství dvou osob stejného pohlaví vzniklé způsobem stanoveným tímto zákonem.¹²⁰

Přestože zákon o registrovaném partnerství dává partnerům řadu práv, která doposud neměli, nejedná se o institut totožný s manželstvím. Partneri jsou od účinnosti zákona považováni za osobu blízkou¹²¹, jsou oprávněni po svém partnerovi dědit v první skupině dědiců¹²², partner má též právo za trvání partnerství užívat byt, který je v nájmu druhého partnera.¹²³

Partneri mají v partnerství stejná práva a stejné povinnosti¹²⁴, jsou oprávněni zastupovat jeden druhého v běžných záležitostech. Partneri, a to za splnění podmínek

¹¹⁹ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Single>

¹²⁰ § 1 odst. 1 zákona o registrovaném partnerství

¹²¹ § 116 OZ: Osobou blízkou je příbuzný v řadě přímé, sourozenec a manžel, partner, jiné osoby v poměru rodinném nebo obdobném se pokládají za osoby sobě navzájem blízké, jestliže by újmu, kterou utrpěla jedna z nich, druhá důvodně pocítovala jako újmu vlastní.

¹²² § 473 OZ: V první skupině dědí zůstavitelovy děti a manžel nebo partner, každý z nich stejným dílem.

¹²³ § 705a odst. 1 OZ: Osoba, která uzavřela registrované partnerství, má po dobu trvání partnerství právo užívat byt, jenž je v nájmu druhého partnera a práva s tím spojená (§ 688 OZ). § 688 OZ: Nájemce bytu a osoby, které žijí s nájemcem ve společné domácnosti, mají vedle práva užívat byt i právo užívat společné prostory a zařízení domu, jakož i požívat plnění, jejichž poskytování je s užíváním bytu spojeno.

¹²⁴ § 8 odst. 2 zákona o registrovaném partnerství

§ 12 zákona o registrovaném partnerství i partneři bývalí, mají vzájemnou vyživovací povinnost, jejíž úprava je podobná úpravě vzájemné vyživovací povinnosti manželů, např. soud při určování výživného přihlíží k odůvodněným potřebám oprávněného a na druhé straně k schopnostem, možnostem a majetkovým poměrům povinného partnera. Výživné též nelze přiznat, bylo-li by to v rozporu s dobrými mravy, poskytuje se v pravidelných opětujičích se částkách a právo na něj se nepromlčuje.

Není neobvyklé, pokud jeden nebo oba z partnerů mají z předchozích vztahů potomka. V takovém případě pak může nastat situace, kdy partner má dítě ve své výlučné péči či v péči střídavé nebo má alespoň soudem určen pravidelný styk s dítětem. Následně se tedy dítě nestýká pouze se svým rodičem, ale i s jeho partnerem, proto je nutné, aby existovala úprava právního postavení partnera a jeho práva a povinnosti ve vztahu vůči dítěti jeho partnera.

Úpravu postavení a práv a povinností partnera vůči dítěti nalezneme v § 13 zákona o registrovaném partnerství, který se věnuje výkonu rodičovské zodpovědnosti partnera. Zákon stanoví, že existence partnerství není překážkou výkonu rodičovské zodpovědnosti partnera vůči jeho dítěti ani překážkou svěření jeho dítěte do výchovy. Na základě tohoto ustanovení má tedy rodič dítěte, který uzavřel registrované partnerství, rovnoprávné postavení s rodičem svobodným či rodičem, který uzavřel manželství. To, že uzavřel registrované partnerství, pro něj nesmí být diskriminujícím faktorem a je-li schopen se o dítě řádně starat, má práva jako kterýkoli jiný rodič. Partner, který je rodičem, je povinen zajistit vývoj dítěte a důsledně chránit jeho zájmy při použití přiměřených výchovných prostředků, tak aby nebyla dotčena důstojnost dítěte a ohroženo jeho zdraví a tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Toto ustanovení blízce koresponduje s § 31 odst. 2 ZoR.¹²⁵ Pokud jeden z partnerů pečuje o dítě a oba partneři žijí ve společné domácnosti, podílí se na výchově dítěte i druhý partner, povinnosti týkající se

¹²⁵ Při výkonu práv a povinností uvedených v odstavci 1 jsou rodiče povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Mají právo užít přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla dotčena důstojnost dítěte a jakkoli ohroženo jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj.

ochrany vývoje a výchovy dítěte se vztahují i na tohoto partnera. Toto ustanovení bezpochyby reaguje na životní realitu, neboť dítě nebude žít pouze se svým rodičem, ale i s jeho partnerem, který o něj bude pečovat společně s rodičem.

Registrovaní partneři i přes několik let trvající diskuzi nedosáhli do dnešního dne stejného postavení jako manželé a jednou z nejvýraznějších oblastí, ve které se rozdíly stále projevují, je otázka osvojení. Zákon je v tomto striktní a osvojení dítěte registrovaným partnerům výslovně zakazuje, neboť v ustanovení § 13 odst. 2 zákona o registrovaném partnerství stanoví, že trvající partnerství brání tomu, aby se některý z partnerů stal osvojitelem dítěte.

6.2 Výkon práv a povinností rodičů, kteří nebyli manželé

Nesezdanému soužití se v laické terminologii často přezdívá „žití na hromádce“ či „život na psí knížku“, a přestože tyto pojmy nejsou zrovna lichotivé, v posledních letech se k takovému modelu soužití v celé Evropě, Českou republiku nevyjímaje, přiklání stále více párů, což souvisí jak s již zmiňovanou krizí tradiční rodiny, nízkým počtem nábožensky založených lidí v České republice, tak též s uvolněním morálních standardů, neboť dnes již neprovdaná matka, ať již samoživitelka nebo žena žijící s mužem ve společné domácnosti bez uzavření sňatku, nikoho nepřekvapí. Společnost se již nad takovou situací nepohoršuje, dokonce ani nepozastaví, přitom obdobná situace by před několika desítkami let způsobila pravděpodobně společenský skandál.

Vzhledem k tomu, že se v současnosti více než třetina dětí (statistiky uvádí přibližně 40%) rodí mimo manželství, je dobré se věnovat úpravě rodičovských práv a povinností a jejich porovnání s rodičovskými právy a povinnostmi rodičů – manželů.

Listina základních práv a svobod v čl. 32 odst. 3 zakotvuje základní princip rovnosti v českém právu ústavně upravený již od roku 1948, neboť stanoví, že děti narozené v manželství i mimo ně mají stejná práva. Jedná se o deklaraci principu, který není rozveden v žádném prováděcím právním předpisu, neboť to ani není nutné. Toto stručné ustanovení má výrazný dopad na každodenní život a zakotvuje zákaz jakékoli diskriminace osob bez ohledu na to z jakého důvodu. Pouze takovýto

přístup je vhodný pro vyspělou demokratickou společnost. Dnes jsou si tedy děti narozené v manželství i mimo něj rovny. Bohužel ani zakotvení v Listině základních práv a svobod a též v mezinárodních dokumentech neznamena, že tento princip bude dodržován bezvýjimečně. Velkou kritiku v této oblasti oprávněně sklízí úprava porodu s utajením totožnosti matky, který nalezneme v zákoně o péči o zdraví lidu¹²⁶, neboť výrazným způsobem odlišuje postavení dítěte narozeného v manželství, když chrání jeho právo znát své biologické rodiče a svůj původ, přičemž dětem narozeným mimo manželství tato práva garantována nejsou. Blíže jsem se tomuto tématu věnovala již dříve v této práci.

Rozdíl mezi rodiči – manžely a rodiči – partnery ve vztahu k jejich dětem pravděpodobně žádný nenajdeme, jedinou viditelnou odlišností může být to, že manželé mívají zpravidla stejné příjmení a partneři nikoli. Dokud rodina, bez ohledu na to, zda ji tvoří manželé či partneři, funguje, stát do jejich vztahů nezasahuje, neboť se jedná o jednu z nejsoukromějších oblastí vůbec, chráněnou Listinou základních práv a svobod.¹²⁷ Rodiče v obou případech mají stejná práva a povinnosti, náleží jim rodičovská zodpovědnost, mají vůči dítěti vyživovací povinnost, až dokud se není schopno žít samo. Mají právo, aby jim dítě v domácnosti dle svých schopností pomáhalo a aby jim, je-li schopno samo se žít, zajistilo slušnou výživu, jestliže to potřebují.¹²⁸

Dokud vztah partnerů trvá, jejich postavení je obdobné postavení manželů. Velký rozdíl nastává s koncem vztahu. V případě skončení manželství rozvodem, nastává situace, které jsem se podrobněji věnovala v předchozí kapitole, proto ji zmíním jen velmi stručně. Je odlišná od konce partnerského vztahu v tom smyslu, že k ukončení manželství manželé potřebují soudní rozhodnutí, neboť žádný jiný způsob skončení manželství za života obou manželů náš právní řád nezná. S tím se pojí i péče státu o blaho a zájem nezletilých dětí, proto se jejich postavení musí vždy v souvislosti s rozvodem manželství jejich rodičů řešit. Musí být rozhodnuto, jakým způsobem

¹²⁶ § 67b odst. 20 zákona č. 20/1966 Sb.

¹²⁷ Čl. 7 odst. 1 Listiny: Nedotknutelnost osoby a jejího soukromí je zaručena. Omezena může být jen v případech stanovených zákonem.

Čl. 32 odst. 1 Listiny: Rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona. Zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena.

¹²⁸ § 87 odst. 1 ZoR

budou manželé nadále o dítě pečovat a zabezpečovat jeho potřeby. V ojedinělých případech je dokonce možné manželství nerozvést, vyžaduje-li to zájem dítěte.¹²⁹

Proti tomu partneři, kteří chtějí ukončit svůj vztah, to mají o mnoho jednodušší, neboť se na státní orgány nemusí vůbec obracet, nechtějí-li. Vzhledem k tomu, že žádným úředním postupem svůj vztah neuzavřeli, nemusí jej ani nijak oficiálně ukončovat. Pokud se rozhodnou, že spolu již žít nechtějí, není nic, co by jim v tomto rozhodnutí mohlo zabránit a veškeré podrobnosti budou záležet pouze na jejich vzájemné domluvě. Partneři se tedy sami mezi sebou domluví ohledně otázek bydlení, tj. kdo bude nadále obývat jejich společnou domácnost a kdo ji opustí, či zda společný byt prodají, výtěžek si rozdělí a každý si pořídí bydlení své. Dohodou vyřeší též otázky týkající se výchovy a výživy jejich nezletilých dětí, mají-li je. Vzhledem k tomu, že modely péče výlučné, střídavé a společné jsou plně vyčerpávající, není pravděpodobné, že by partneři vymysleli model odlišný, a proto lze říci, že péče o dítě po skončení partnerství i manželství je obdobná, jen partneři se dohodnou a k této dohodě na rozdíl od manželů nepotřebují schválení soudu.

Dokud dohoda partnerů funguje a oba jsou spokojeni, stát do jejich vztahu a do péče o děti nezasahuje, samozřejmě za předpokladu, že nedochází k excesům v péči o dítě. V takovém případě by zásahy státu byly nutné, ať již opatření výchovná dle § 43 ZoR, tedy napomenutí, dohled nad nezletilým či omezení ukládaná nezletilému, či zásahy do výkonu rodičovské zodpovědnosti dle § 44 ZoR, tj. pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti, její omezení či zbavení.

Dalším případem, kdy stát upravuje vztahy rodičů – partnerů vůči jejich dětem po skončení partnerského vztahu, je situace, kdy si to partneři přejí. Jedná se o případ, kdy partneři chtějí mít vzájemné vztahy upraveny soudním rozhodnutím, bez ohledu na to z jakého důvodu, a obrátí se tedy na soud s návrhem na vydání rozhodnutí.

Nesmíme též zapomenout na ustanovení § 50 odst. 1 ZoR¹³⁰, které se týká jak manželů, tak i partnerů, kteří spolu nežijí. Nežijí-li rodiče spolu a nedohodnou-li se

¹²⁹ § 24 odst. 2 ZoR

¹³⁰ Nežijí-li rodiče nezletilého dítěte spolu a nedohodnou-li se o úpravě výchovy a výživy dítěte, může soud i bez návrhu rozhodnout, komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak má každý z rodičů přispívat na jeho výživu.

v otázkách výchovy a výživy jejich nezletilého dítěte, může soud o těchto otázkách rozhodnout i bez návrhu. Ustanovení § 26 až 28 ZoR platí obdobně.

7 INTERVENCE STÁTU DO VÝKONU RODIČOVSKÉ ZODPOVĚDNOSTI

7.1 Stát v postavení garanta práva

Jak jsem již uvedla výše, pro vztahy v oblasti rodinného práva je důležitá jejich co nejširší míra autonomie, neboť ta je charakteristickým znakem především vztahů mezi rodiči a dětmi, což však neznamená, že by stát měl rezignovat na svou funkci garanta práva.

Stát a jeho soudní a správní orgány by vždy měly náležitě plnit své povinnosti, mezi které patří i povinnost poskytovat nezletilým dětem náležitou ochranu, zajišťovat jim zdravý tělesný, duševní, sociální i mravní vývoj tak, jak mu to ukládá nejen čl. 32 Ústavy, ale i z mnoho dalších českých či mezinárodních právních předpisů (např. OZ, Listina základních práv a svobod či Úmluva o právech dítěte). Pokud má stát své povinnosti náležitě plnit, v nezbytných případech se určitých zásahů do autonomie rodiny nevyvaruje.

Hlavním úkolem státu v této oblasti je dohlížet na to, zda konkrétní způsob, jakým je rodičovská zodpovědnost vykonávána vůči určitému dítěti, je v souladu se zájmy a blahem tohoto dítěte. V případě, že dojde ke zjištění, že tomu tak není, je povinností státu dítě chránit, a to i za cenu zmiňovaných zásahů. Závažnou otázkou v této souvislosti je zejména otázka míry intervence. Obecně platí již několikrát opakovaná skutečnost, že zásahy, resp. mocenská intervence státu do rodiny je na místě pouze tehdy, jestliže rodina z nejrůznějších důvodů nemůže své funkce ve vztahu k dítěti plnit, nezabezpečuje tedy jeho všestrannou ochranu a rozvoj. Přitom je však rozhodující princip adekvátnosti zásahu tak, aby tato intervence do rodiny byla efektivní, přiměřená s ohledem na zájem dítěte, a především rychlá.¹³¹

Stát se v tomto případě vždy pohybuje na hraně a nemusí být vždy snadné poznat míru, kdy je již vhodné zasáhnout a kdy nikoli. Navíc chyby příslušných orgánů

¹³¹ Hrušáková, M., Králíčková, Z. : České rodinné právo, MU Brno, Doplněk 2006, str. 364

mohou mít značně negativní důsledky. V případě, že nutný zásah nebude učiněn dostatečně včas, může v mezidobí dojít k tomu, že zdraví či dokonce život dítěte bude vážně ohrožen. Stejně však i zásahy nadbytečné, pro něž příslušný orgán neměl odůvodnění a které učiněny být neměly, mohou negativně zasáhnout do života rodiny, poškodit její dobrou pověst a narušit vztahy uvnitř rodiny.

Stát rozdělil funkci garanta práva v oblasti rodinných vztahů mezi orgány soudní a orgány správní, z nichž nejdůležitější postavení přiznává orgánům sociálně-právní ochrany dětí. Rozdělení jejich kompetencí obsahuje § 42 ZoR, který zní: Opatření, kterými se omezuje rodičovská zodpovědnost, může učinit jen soud. Omezeními rodičovské zodpovědnosti zákon rozumí rozhodování soudu dle § 44 ZoR, tj. o pozastavení, omezení a zbavení rodičovské zodpovědnosti, a dále rozhodování o faktickém omezení rodičovské zodpovědnosti, např. o svěření dítěte do pěstounské péče, jejíž úpravu nalezneme v § 45a až § 45d ZoR, nařízení ústavní výchovy (§ 46 odst. 2 ZoR), ustanovení opatrovníka dle § 83 ZoR, aby plnil určité úkony v zájmu dítěte, čímž se rodiče omezují v plnění těchto úkolů, či vyslovení zákazu styku rodiče s dítětem dle § 27 odst. 3 ZoR.

Úkolem státu v postavení garanta práva je proto sice dohlížet, ale nezasahovat do vztahů nad stanovenou míru, neboť každé rodině musí být ponechána autonomie. Je třeba říci, že prvotní ochranu má stát poskytovat biologické rodině jako nejsilnější jednotce ve společnosti plnící nezastupitelné funkce. Toto zdůraznil i veřejný ochránce práv ve své závěrečné zprávě týkající se výkonu rodičovské zodpovědnosti, když uvádí, že: orgán sociálně-právní ochrany dětí nemůže zvýhodňovat pěstouny, činit kroky v jejich prospěch a upřednostňovat je před biologickým rodičem dítěte. Úkolem sociálních pracovníků je sanace biologické rodiny.¹³²

7.2 Výchovná opatření

Výchovná opatření jsou nejmírnějším způsobem zásahů státu do autonomie rodiny. Jejich úpravu nalezneme v § 43 ZoR, který zakotvuje tři druhy těchto opatření. O výchovných opatřeních se rozhoduje ve správním řízení a rozhodnutí o nich činí

¹³² Sp. zn.: 2650/2002/VOP/ZG

zpravidla příslušný obecní úřad dle § 13 zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Rozhodnutí však může učinit též soud.

K základním úkolům orgánů sociálně-právní ochrany dětí patří působit na rodiče (příp. též na jiné osoby odpovědné za výchovu dětí), aby plnili řádně své povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti a aby různé nedostatky včas odstranili. V některých případech však působení těchto orgánů na rodiče a jiné osoby odpovědné za výchovu nebude mít žádoucí účinek, a tak zákon umožňuje obecnímu úřadu použít výchovná opatření.¹³³ Ta však stále mají spíše preventivní charakter a jejich hlavním úkolem je ukázat rodině, že stát v jejím fungování spatřuje určité nedostatky, které je třeba odstranit a tím zabránit tomu, aby bylo případně v budoucnu nutno využít závažnějších forem zásahů. Tím orgány sociálně-právní ochrany dětí naplňují jeden ze svých hlavních úkolů, a to působit směrem k obnovení narušených funkcí rodiny a současně chránit práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu.

Ustanovení ZoR obsahuje taxativní výčet výchovných opatření. Jiná než zde uvedená opatření není možné použít. Vždy záleží na posouzení konkrétního případu, které z výchovných opatření bude použito tak, aby to bylo pro danou situaci co nejvhodnější a mělo požadovaný efekt. Zákon dává na výběr ze tří druhů zásahů, přičemž i jejich intenzita se různí. Ke slovu přicházejí tehdy, vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte (§ 43 odst. 1 ZoR). Půjde tedy o situace, kdy není výchova dítěte zcela v pořádku, rodiče či jiné osoby neplní své povinnosti tak, jak by bylo žádoucí, a tato situace se projevuje určitými poruchami v chování dítěte. Přestože tedy existují určité problémy, kterým je již třeba věnovat náležitou pozornost, nedosahují ještě takové intenzity, aby k nápravě bylo nutné využít závažnějších forem zásahů.

Podle míry poruchy je možné použít napomenutí, dohled nad nezletilým nebo omezení ukládaná nezletilému.

¹³³ Novotná, V., Burdová, E.: Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář. Linde, 2007, str. 46

7.2.1 Napomenutí

Napomenutí je upraveno v § 43 odst. 1 písm. a) ZoR¹³⁴ a je obecně považováno za nejmírnější z výchovných opatření, přesto je v mnohých případech dosti účinné, a to především tehdy, pokud se v dosud bezproblémové rodině objeví první negativní jevy, avšak nejsou ještě natolik výrazné, aby bylo vhodné využít výchovná opatření tvrdší. Je možné napomenout jak nezletilce, tak jeho rodiče nebo třetí osoby, které narušují jeho řádnou výchovu. Napomenutí nezletilce přichází v úvahu jen tehdy, je-li již natolik vyspělý, že je schopen chápat obsah a význam napomenutí, a také se v souladu s ním nadále chovat. Pokud by tomu tak nebylo a nezletilý by nedosáhl takového stupně vývoje, aby byl schopen posoudit význam svého jednání a ovládat ho v souladu s uloženým napomenutím, míjelo by se takové výchovné opatření zjevně účinkem.

Rodiče či třetí osoby mohou být napomenuti z mnoha různých důvodů. Porušují-li či neplní-li povinnosti plynoucí jim z rodičovské zodpovědnosti či povinnosti vyplývající z jiných právních předpisů, naplňují-li svým jednáním skutkovou podstatu přestupku apod. Napomenout samozřejmě lze nezletilého i jeho rodiče současně tak, aby si všichni zúčastnění byli vědomi svého nežádoucího jednání a toto mohli napravit. V případě, že toto výchovné opatření nebude respektováno, lze přistoupit k uložení sankcí podle jiných právních předpisů, v úvahu připadá též rozhodnutí o uložení dohledu.

7.2.2 Dohled nad nezletilým

Dohled upravený v § 43 odst. 1 písm. b) ZoR¹³⁵ je již závažnějším zásahem do rodiny, který se často využívá tehdy, nenastal-li po uložení napomenutí očekávaný

¹³⁴ Vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte, může soud, neučinil-li tak orgán sociálně-právní ochrany dětí, učinit tato opatření: a) napomene vhodným způsobem nezletilého, jeho rodiče a osoby, kteří narušují jeho řádnou výchovu;

¹³⁵ Vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte, může soud, neučinil-li tak orgán sociálně-právní ochrany dětí, učinit tato opatření: b) stanoví nad nezletilým dohled a provádí jej za součinnosti školy, občanských sdružení v místě bydliště nebo na pracovišti;

účinek, tedy v případě, že osoby, které byly napomenuty, své chování nezměnily a naopak pokračovaly v jednání nežádoucím. Účelem dohledu je pravidelně sledovat podmínky, ve kterých dítě vyrůstá a které ho výrazným způsobem ovlivňují. Dohled je sice uložen nezletilému, který je chápán jako povinný, ovšem jeho uložení má vliv i na rodiče nezletilého, kteří jsou povinni spolupracovat s orgánem, který o tomto výchovném opatření rozhodl.

ZoR stanoví, že se dohled provádí za součinnosti školy, občanských sdružení v místě bydliště nebo na pracovišti. Cílem této úpravy je působit na nezletilého komplexním způsobem na všech místech, kde tráví čas tak, aby výchovné opatření co nejlépe splnilo svůj účel.

7.2.3 Omezení ukládaná nezletilému

Cílem těchto omezení¹³⁶ upravených v § 43 odst. 1 písm. c) ZoR je zabránit škodlivým vlivům na výchovu nezletilého, které jeho výchovu ohrožují nebo narušují, a to zejména uložením zákazu navštěvovat podniky a zábavy pro nezletilého vzhledem k jeho osobě nevhodné.

Jedná se o různá místa, která mají na nezletilého negativní vliv sama o sobě a zároveň i tím, jaké osoby se na těchto místech vyskytují. Typicky se bude jednat o noční podniky, herny s automaty, bary či diskotéky s personálem ochotným nalévat alkoholické nápoje i nezletilým, místa konání koncertů apod. Často se ale může jednat též o různá sportovní utkání navštěvovaná osobami, které si na ně chodí vybíjet svou agresivitu a nikoli za sportovním zážitkem. Kontakt s takovými osobami by měl jistě na nezletilého negativní dopady.

¹³⁶ Vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte, může soud, neučinil-li tak orgán sociálně-právní ochrany dětí, učinit tato opatření: c) uloží nezletilému omezení, která zabrání škodlivým vlivům na jeho výchovu, zejména návštěvu podniků a zábav pro nezletilého vzhledem k jeho osobě nevhodných.

Bohužel kontrolovat dodržování těchto omezení je především ve větších městech s velkým počtem těchto podniků značně složité, a proto se často májí účinkem. I to je možná důvodem, proč výchovná opatření nejsou příliš často využívána, přestože je mohou ukládat i orgány sociálně-právní ochrany dětí, které při tom nepotřebují souhlas či jiné vyjádření soudu.

7.3 Zásahy do rodičovské zodpovědnosti upravené v § 44 ZoR

Pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti, její omezení či zbavení, jejichž úpravu nalezneme v § 44 ZoR, jsou nejzávažnějšími zásahy státu do vzájemných práv a povinností rodičů a dětí, kdy se výrazným způsobem omezují práva rodiče vůči jeho dítěti, a proto je lze použít pouze v případě, vyžaduje-li to zájem dítěte. Pro jejich závažnost o nich nemohou rozhodovat orgány sociálně-právní ochrany dětí jako o výchovných opatřeních, ale pouze soudy. Formou soudních rozhodnutí ve věcech zásahů do rodičovské zodpovědnosti jsou vždy rozsudky.

7.3.1 Pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti

Soud rozhodne o pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti tehdy, jsou-li kumulativně splněny dvě v § 44 odst. 1 ZoR zakotvené podmínky. Jedná o případy, kdy rodiči brání ve výkonu rodičovské zodpovědnosti závažná překážka a zároveň zájem dítěte takové rozhodnutí vyžaduje. Rozhodnutí o pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti je nejmírnějším ze zásahů soudu a používá se tehdy, pokud rodiče své povinnosti nezvládají plnit. Zákon dává soudu možnost soudu o pozastavení rodičovské zodpovědnosti rozhodnout, není to však jeho povinnost vždy, jsou-li splněny zákonné podmínky. Vždy je třeba, aby soud konkrétní situaci posoudil, a až na základě učiněných zjištění rozhodl.

Specifikem tohoto zásahu je, že jím soud reaguje na existenci překážky objektivního charakteru na straně rodiče, kvůli které není rodič schopen své povinnosti vůči dítěti řádně plnit, jde tedy o překážku, která nezávisí na vůli rodiče,

a ten ji nezavinil. Nejtypičtějším případem bude dlouhodobá těžká nemoc rodiče, ať již psychická či fyzická, která si vyžádá léčení, v jehož důsledku je rodiči znemožněn řádný výkon rodičovské zodpovědnosti. Jako další příklad můžeme uvést dlouhodobý pobyt rodiče v zahraničí např. z pracovních důvodů, a také výkon trestu odnětí svobody. Existuje-li některá z objektivních překážek a přistoupí-li k ní též zájem dítěte, může soud rozhodnout o pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti. Toto rozhodnutí má za následek, že rodič nemůže rodičovskou zodpovědnost vykonávat, nadále však zůstává jejím nositelem.

Toto rozhodnutí nelze chápat jako sankci vůči rodiči, ale pouze jako opatření chránící blaho dítěte, neboť není žádoucí, aby o dítě pečovala a zastupovala její osoba, která k tomu momentálně není způsobilá, ať již pro svou nepřítomnost či nepříznivý zdravotní stav. Pokud má dítě oba rodiče a rozhodnutí o pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti se týká pouze jednoho z nich, koncentruje se poté její veškerý výkon v rukou rodiče druhého. Pokud však takového rodiče dítě nemá, musí mu soud ustanovit poručníka dle § 78 ZoR.¹³⁷

Pominou-li důvody, pro které bylo rozhodnutí vydáno, např. uzdraví-li se nemocný rodič a je schopen znovu se výkonu svých práv a povinností chopit, může požádat soud o změnu rozhodnutí.

7.3.2 Omezení rodičovské zodpovědnosti

I v případě omezení rodičovské zodpovědnosti zákon požaduje kumulativní splnění dvou podmínek upravených v § 44 odst. 2 ZoR, aby takové rozhodnutí mohl soud vydat. Důvodem pro omezení rodičovské zodpovědnosti je skutečnost, že rodič povinnosti plynoucí mu z rodičovské zodpovědnosti řádně nevykonává a zároveň takové rozhodnutí vyžaduje zájem dítěte. Jedná se o případ, kdy rodič povinnosti

¹³⁷ Jestliže rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, výkon jejich rodičovské zodpovědnosti byl pozastaven nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu, ustanoví soud dítěti poručníka, který bude nezletilého vychovávat, zastupovat a spravovat jeho majetek místo jeho rodičů.

plynoucí mu z rodičovské zodpovědnosti neplní buď vůbec, nebo tak nečiní řádným způsobem, existují zde tedy na straně rodiče subjektivní překážky při výkonu rodičovské zodpovědnosti, nikoli překážky objektivní, jak je tomu u pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti.

Na rozdíl od předchozího odstavce se zde jedná o rozhodnutí obligatorní. Jsou-li splněny zákonné předpoklady, soud rozhodnutí o omezení rodičovské zodpovědnosti musí vydat a zároveň v něm musí konkrétně vymezit rozsah práv a povinností, na které se omezení vztahuje. I v tomto případě se pak ona vymezená část rodičovské zodpovědnosti koncentruje v rukou druhého rodiče a není-li ho (či je v tomto rozsahu také omezen), ustanoví soud dítěti poručníka.

Omezení, jak už z názvu tohoto institutu vyplývá, je jen částečné. Rodiči je v přesně vymezeném rozsahu odebrána možnost vykonávat určité konkrétní právo či práva a povinnosti tvořící obsah rodičovské zodpovědnosti a přestává být i nositelem tohoto práva či povinnosti. Na druhé straně mu však zůstávají zachována všechna ostatní práva a povinnosti, která nejsou v rozhodnutí soudu obsažena. Úprava vychází z toho, že rodič je schopen vykonávat práva a povinnosti až na určité výjimky. Jako příklad může být uvedena situace, kdy rodič má hezký citový vztah k dítěti, řádně pečuje o jeho zdraví a všestranný rozvoj, náležitě se mu věnuje, ale není schopen řádně pečovat o rozsáhlé jmění, které dítě zdědilo, neboť k tomu nemá potřebné vzdělání ani znalosti a zkušenosti a neuváženou správou by se jmění dítěte mohlo rozplynout ještě před dobou, kdy si jej dítě bude moci spravovat samo. V takovém případě je nejlepším řešením rodiči v tomto směru výkon rodičovské zodpovědnosti omezit a dítěti ustanovit opatrovníka pro správu jmění, kterým bude osoba schopná o jmění dítěte pečovat tak, aby se pokud možno zhodnocovalo nebo aby se jeho rozsah alespoň nezmenšoval. Omezit rodičovskou zodpovědnost lze jen ve vztahu ke konkrétnímu nezletilému dítěti nebo dětem.¹³⁸ Má-li rodič více dětí, musí být v rozhodnutí o omezení rodičovské zodpovědnosti přesně vymezeno, kterého konkrétního dítěte se rozhodnutí týká, a v jakém rozsahu se rodičovská zodpovědnost omezuje.

Rozhodnutí o omezení rodičovské zodpovědnosti může soud kdykoli zrušit, nastane-li taková změna poměrů, že jeho další trvání již není třeba (§ 28 ve spojení

¹³⁸ Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině. Komentář. Praha: C.H. Beck, 2005, str. 155

s § 50 ZoR). Pro dítě je totiž ve většině případů nejlepší, je-li v péči svých rodičů, a proto neexistuje-li nějaká další překážka, je vhodné, aby po změně poměrů bylo rozhodnutí o omezení rodičovské zodpovědnosti zrušeno.

7.3.3 Zbavení rodičovské zodpovědnosti

Zbavení rodičovské zodpovědnosti je upraveno v § 44 odst. 3 ZoR a tento nejvýraznější zásah státu do výkonu rodičovské zodpovědnosti je následkem toho, že rodič svou rodičovskou zodpovědnost zneužívá nebo její výkon závažným způsobem zanedbává.

Jde o nejzávažnější zásah do výkonu práv a povinností plynoucích z rodičovské zodpovědnosti, který přímo zasahuje základní právo rodiče – tj. být subjektem rodičovské zodpovědnosti. Pravomocné rozhodnutí totiž rodičovskou zodpovědnost rodiči odnímá.¹³⁹ Rodič přestává být subjektem rodičovské zodpovědnosti a ta se, stejně jako v případech uvedených výše, koncentruje v rukou druhého rodiče. Pokud by i tento druhý rodič byl rodičovské zodpovědnosti zbaven, případně by nebyl znám nebo neměl způsobilost k právním úkonům, přijde opět na řadu ustanovení poručníka.

Jedná se o vůbec nejtvrdí sankci obsaženou v ZoR a jako taková musí být vždy důsledně a podrobně odůvodněná. Je nepřipustné, aby byla uložena pouze za ojedinělé porušení či opomenutí určité povinnosti ze strany rodiče, ale vždy se musí jednat o dlouhodobé zneužívání či zanedbávání rodičovské zodpovědnosti, které dosáhlo natolik závažného stupně, že jiným způsobem již není možno dítěti poskytnout náležitou ochranu, což zdůraznil i Nejvyšší soud České republiky, když judikoval, že ke zbavení rodičovské zodpovědnosti nestačí jen ojedinělé vybočení nebo opomenutí rodičovské péče, ale zneužívání či zanedbávání rodičovské zodpovědnosti musí dosáhnout takového stupně, že zbavení rodičovské zodpovědnosti je jediným účinným prostředkem ochrany dítěte. Předpokladem pro

¹³⁹ Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kol.: Občanské právo hmotné, ASPI, 2007, str. 113

zbavení rodičovské zodpovědnosti je, že rodič neplní své povinnosti, ač by je plnit mohl.¹⁴⁰

Důvody, pro které dochází k vydání rozhodnutí o zbavení rodičovské zodpovědnosti, mají natolik závažný charakter a jsou ze strany rodiče zaviněny, že je nutno zasáhnout rychle a důrazně, aby se situace nezletilého dítěte již nemohla zhoršovat. V případě zneužívání se často jedná o ohrožování tělesného, duševního či morálního vývoje dítěte, vedení dítěte k páčání trestné činnosti či zahálčivému, na společnosti parazitujícímu životu apod. Pokud jde o zanedbávání rodičovské zodpovědnosti, typickým příkladem je dlouhodobé neplnění práv a povinností tvořících obsah rodičovské zodpovědnosti, tedy situace, kdy se rodiče o své dítě nezajímají, nekorigují jeho jednání, nevedou ho k řádnému životu, umožňují mu chodit tzv. za školu nebo mu svým nemorálním způsobem života dávají nevhodný příklad. Vymezením důvodů dostatečně závažných pro vydání rozhodnutí o zbavení rodičovské zodpovědnosti se zabýval Nejvyšší soud České republiky, který uvádí: Závažným zanedbáváním rodičovských povinností je zejména dlouhodobé neplnění rodičovských práv a povinností (rodičovské zodpovědnosti), trvalé ponechání dítěte ve výchovném zařízení spojené s nezájmem o toto dítě a s neprojevením snahy převzít je do rodinné výchovy, nemorální způsob života rodičů, soustavné neplnění vyživovací povinnosti k dítěti, trestní postih pro zanedbávání povinné výživy apod. Závažným zanedbáváním rodičovských povinností je i případ, že rodič o dítě po dlouhou dobu neprojevil jakýkoliv zájem, neposílá mu žádné dárky, nad rámec běžného výživného mu neposkytuje ničeho, neinformoval se o jeho zdravotním stavu ani prospěchu ve škole a nepokusil se s nezletilým navázat kontakt.¹⁴¹

Je třeba říci, že není možné, aby soud vyslovil, že rodiče zbavuje rodičovské zodpovědnosti bez dalšího. Takové rozhodnutí se vždy vydává ve vztahu ke konkrétnímu dítěti. Má-li rodič více dětí, může se stát, že bude rodičovské zodpovědnosti zbaven jen vůči některému či některým z nich a vůči ostatním mu zůstane zachována. Taková rozhodnutí však zřejmě nebudou příliš častá vzhledem k tomu, z jak závažných důvodů k jejich vydání dochází. Zdá se mi nepravděpodobné, že se rodič bude vůči některému ze svých dětí chovat natolik negativním způsobem, že zde budou splněny podmínky pro zbavení rodičovské

¹⁴⁰ Rozhodnutí NS ČR spis. zn. Cdo 2873/2005 ze dne 30. 8. 2006

¹⁴¹ Rozhodnutí NS ČR spis. zn. Cdo 2873/2005 ze dne 30. 8. 2006

zodpovědnosti, a vůči jinému dítěti bude naopak veškeré své povinnosti plnit řádně. Stát se to ovšem může, např. v případě sourozenců majících jednoho společného biologického rodiče a druhého rodiče odlišného. V takovém případě pak společný rodič těchto dětí může na základě svých citů (ať již negativních či pozitivních) výrazným způsobem preferovat dítě rodiče, se kterým má kvalitní vztah, a naopak zanedbávat či dokonce zneužívat dítě rodiče druhého, kterému se tímto svým jednáním může mstít apod.

Další podstatnou informací týkající se zbavení rodičovské zodpovědnosti je ta, že rodič nemůže být rodičovské zodpovědnosti zbaven předem, tedy k dítěti, které je již počato, ale ještě nenarozeno nebo dokonce vůči dítěti, které by mohlo být počato někdy v budoucnu. To vyplývá z toho, že takové rozhodnutí je vždy sankcí za konkrétní zneužívání či zanedbávání, ke kterému muselo docházet či stále dochází, což je vůči nenarozenému dítěti nemožné. Na druhé straně není ani možné zbavit rodiče rodičovské zodpovědnosti vůči dítěti, které již dosáhlo zletilosti, a to bez ohledu na to, zda zde i těsně před nabytím zletilosti byly podmínky pro zbavení rodičovské zodpovědnosti splněny.

ZoR v § 44 odst. 4 uvádí, že dopustil-li se rodič úmyslného trestného činu proti svému dítěti nebo ke spáchání trestného činu své dítě mladší patnácti let použil, popřípadě se dopustil trestného činu jako spolupachatel, návodce či pomocník k trestnému činu spáchanému jeho dítětem, soud vždy posoudí, zda tu nejsou důvody pro zahájení řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti. Jedná se o taxativně vypočtené kvalifikované důvody, pro které může soud řízení zahájit ex officio, a pokud zjistí, že tato jednání rodiče odůvodňují, aby byl zbaven rodičovské zodpovědnosti, učiní tak. Tímto rozhodnutím však rodiči nezaniká jeho rodičovství jako takové. Trvají nadále stanovená práva (příbuzenství), ale též řada majetkových práv (např. dědění), stejně tak trvají i některé povinnosti, zejména povinnost vyživovací.¹⁴²

Zákon nevyklučuje, aby v případě, kdy pominuly důvody pro zbavení rodičovské zodpovědnosti, které zde byly v době vyhlášení rozsudku, soud rodičovskou zodpovědnost obnovil (R 41/1976). Výroku o obnovení rodičovské zodpovědnosti ovšem brání rozhodnutí o prostém, a zejména o nezrušitelném osvojení dítěte,

¹⁴² Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kol.: Občanské právo hmotné, ASPI, 2007, str. 113

protože na jeho základě zanikl právní vztah mezi rodičem a dítětem.¹⁴³ Aby ovšem takové rozhodnutí mohlo být vydáno, musí dojít k trvalé změně poměrů v tom smyslu, že rodiče výrazně změnili své chování a nyní již vedou takový způsob života, který zaručuje, že budou schopni dítě nadále řádně vychovávat a plnit povinnosti plynoucí jim z rodičovské zodpovědnosti bez toho, aby dítě jakýmkoli způsobem zanedbávali či zneužívali. Pokud by se tak nestalo, nebylo by zcela jistě obnovení rodičovské zodpovědnosti takového rodiče v zájmu dítěte.

Ve všech třech výše uvedených situacích, tj. ať dojde k pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti, k jejímu omezení či zbavení, nezaniká vyživovací povinnost rodiče vůči dítěti (§ 44 odst. 5 ZoR). Takový rodič je i nadále povinen dítě vyživovat až do doby, dokud dítě není schopno se živit samo. Jedinou výjimkou je situace, kdy v mezidobí dojde k osvojení dítěte, neboť tím zanikají vzájemná práva a povinnosti mezi osvojencem a původní rodinou.¹⁴⁴

¹⁴³ Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině. Komentář. Praha: C.H.Beck, 2005, str. 156

¹⁴⁴ § 72 odst. 1 ZoR

8 MEZINÁRODNÍ ÚNOSY DĚTÍ

8.1 Obecně o mezinárodních únosech dětí

Mezinárodní únosy dětí jsou problematickou součástí rodinných vztahů s mezinárodním prvkem, kterých bohužel v posledních letech znepokojivě přibývá, což je způsobeno stále větší propojeností celého světa a též relativní snadností ukončení partnerských a manželských svazků, které se dnes již zpravidla neuzavírají s představou jejich celoživotního trvání, ale s vizí, že pokud to nebude klapat, rozvedeme se.

Vzhledem k tomu, jak se s postupem moderních technologií svět ve své podstatě zmenšil, jsou lidé, kteří mají za svůj život bydliště a rodinné zázemí v několika různých státech, již zcela běžným jevem, který nikoho nepřekvapí. Lidé dnes ve světě, který je až na několik uzavřených totalitních států přistěhovalcům velmi otevřený, běžně bez překážek cestují za studiem, za prací nebo jen tak kvůli poznávání nových kultur a přírodních krás, tráví někdy měsíce i roky mimo svou rodnou zemi. To s sebou přináší i vytváření sociálních a též rodinných vazeb s příslušníky jiných národů. Manželství či partnerství s cizincem není dnes již nic neobvyklého, naopak jejich počet neustále stoupá. Z těchto svazků se pak rodí děti, které mají často svůj domov ve dvou různých státech, od útlého věku hovoří dvěma jazyky, od svých rodičů přijímají zvyky typické pro jejich domovské státy a přestože je to jev spíše nežádoucí, mívají též dvojí státní občanství. Přes řadu pozitiv, která tato situace přináší, má však též své stinné stránky.

Vážné problémy s sebou přinášejí rozpady těchto mezinárodních vztahů, které nejsou ničím neobvyklým, neboť rozvodovost stoupá téměř všude na světě, nejenom v České republice. Většinou tyto konce proběhnou v klidu a rodiče se v zájmu svých dětí domluví tak, aby tyto pocítily negativní důsledky rozpadu vztahu co nejméně, ovšem není-li tomu tak a rodiče nejsou schopni přenést se přes vzájemné spory, dopady na dítě bývají ještě horší než v obdobné situaci, která ale probíhá jen v národním rozměru.

Bohužel stále ještě řada rodičů a především žen (v případech mezinárodních únosů dětí jsou v současné době¹⁴⁵ únoscem ženy ve více než 70% případů) řeší ukončení partnerského svazku tím, že vezmou dítě a bez vědomí druhého rodiče s ním opustí zemi jejich společného pobytu a vrátí se na území svého domovského státu, který se může bez nadsázky nacházet na druhém konci světa. Mnohdy možná ani netuší, že tím zasahují do práv druhého rodiče a též do práv dítěte. Jedná se především o práva, která zakotvuje Úmluva o právech dítěte v článcích 7, 11, 16, 18 a 20. Zároveň však takovéto jednání řada států (např. USA) považuje za trestný čin. Je zřejmé, že dojde-li k náhlému a často ve spěchu provedenému přemístění dítěte z místa, kde je zvyklé žít, kde má své zázemí, domov a kamarády, je to pro něj situace velice traumatická. Podle celé řady mezinárodních dokumentů má dítě právo znát své rodiče, má právo na jejich péči, přičemž tím rozumíme péči obou rodičů. Přejde-li dítě ze dne na den o kontakt s jedním z rodičů a navíc se ocitne v neznámém prostředí, je to pro něj značně stresující. Dítě se cítí zmatené, stýská se mu po druhém z rodičů, příp. i po dalších členech širší rodiny, a ztrácí pocit jistoty a bezpečí, což je věc, na kterou rodiče únosci často neberou zřetel, přestože by měli. Bohužel totiž myslí především na blaho své a automaticky předpokládají, že když dítě vezmou s sebou, udělají i pro něj to nejlepší, což však nebývá pravda. Často se též domnívají, že jurisdikce jejich domovského státu, do kterého se vrací, jim jejich tíživou situaci pomůže vyřešit, a poté bývají zaskočeni tím, že i jejich stát je vázán mezinárodními úmluvami.

8.2 Úprava mezinárodních únosů dětí v českém právním řádu

Únos je v českém právním řádu definován v § 200 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákon, v platném znění, který stanoví: Kdo dítě nebo osobu stíženou duševní poruchou odejme z opatrování toho, kdo má podle jiného právního předpisu nebo podle úředního rozhodnutí povinnost o ně pečovat, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta nebo peněžitým trestem. Zároveň je stanoveno, že u tohoto trestného

¹⁴⁵ V druhé polovině 20. století byl tento trend opačný, okolo 70% únosců byli otcové, kteří často byli z péče o své dítě vyčleňováni zcela nedostatečným rozsahem styku s dítětem, neboť se v této době ještě výrazně prosazoval názor, že dítě vždy patří k matce. Popisuje to např. M. Agopian ve výzkumu únosů dětí v Los Angeles, viz *Parental Child Stealing*, Lexington Books, Lexington, 1981

činu je trestná i příprava.¹⁴⁶ Pod pojmem odejmutí se rozumí takový zásah, kterým se znemožní další péče o unesenou osobu, může se jednat o odvedení, odnesení nebo odvoz takové osoby nebo též její zadržení. Přitom není rozhodné, zda záměr směřuje k trvalému odnětí unesené osoby z opatrování osoby, která je oprávněna a povinna o ni pečovat, nebo zda se tak má stát na přechodnou, třeba i kratší dobu.¹⁴⁷

Za mezinárodní únos můžeme považovat jednání naplňující uvedenou skutkovou podstatu v případě, že se zde vyskytuje zahraniční prvek ve smyslu mezinárodního práva soukromého. Haagská úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí jako nejdůležitější právní předpis týkající se mezinárodních únosů dětí pojem mezinárodního únosu výslovně neupravuje, ale ve svém čl. 3 stanoví: Přemístění nebo zadržení dítěte se považuje za protiprávní, jestliže: a) bylo porušeno právo péče o dítě, které má osoba, instituce nebo kterýkoliv jiný orgán buď společně, nebo samostatně, podle právního řádu státu, v němž dítě mělo své obvyklé bydliště bezprostředně před přemístěním nebo zadržením, b) v době přemístění nebo zadržení bylo toto právo skutečně vykonáváno, společně nebo samostatně, nebo by bylo takto vykonáváno, kdyby bylo nedošlo k přemístění či zadržení. Právo péče o dítě uvedené v písmenu a) může vyplývat zejména ze zákonů nebo ze soudního nebo správního rozhodnutí nebo z dohody platné podle právního řádu daného státu. Jedná se tedy o odlišné pojetí únosu od trestněprávní roviny.

V souladu s bodem b) se navrácení dítěte může domáhat jen ten, kým bylo právo skutečně vykonáváno. Ne tedy rodič, který se o dítě nestaral a nezajímal a nyní, poté co bylo dítě odvezeno, se bude domáhat svých práv, čímž se však pravděpodobně bude pouze snažit poškodit druhého rodiče, tj. toho, který o dítě doposud pečoval.

Vedle Haagské úmluvy o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí je Česká republika vázána ještě mnohými dalšími mezinárodními dokumenty týkající se oblasti mezinárodních únosů dětí, z nichž nejdůležitější jsou např. Haagská úmluva o pravomoci orgánů a rozhodném právu pro ochranu nezletilých z 05. 10. 1961, Evropská úmluva o uznání a výkonu rozhodnutí o výchově dětí a obnovení výchovy dětí z 20. 05. 1980, Úmluvu o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznávání výkonu a spolupráci ve věcech rodičovské zodpovědnosti a opatření

¹⁴⁶ § 200 odst. 1 trestního zákona

¹⁴⁷ Šámal, P. a kol. Trestní zákoník II. § 140 až 421. Komentář, 1. Vydání, Praha: C.H.Beck, 2010, str. 1755

k ochraně dětí (vyhlášena pod. č. 141/2001 Sb.m.s.), či nařízení Rady (ES) č. 2201/2003) označované jako Brusel II bis či Brusel IIa o pravomoci a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení Rady (ES) č. 1347/2000, které podrobněji rozvádí jednotlivé kroky aplikace Haagské úmluvy a má bezprostřední účinnost a přednost před národním právem ve všech členských státech, v souladu s čl. 288 Smlouvy o fungování Evropské unie.¹⁴⁸

V návaznosti na tyto úmluvy byl § 3 zákona o sociálně-právní ochraně dětí zřízen Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí se sídlem v Brně jakožto správní úřad s celorepublikovou působností podřízený Ministerstvu práce a sociálních věcí, předpokládaný i článkem 6 Haagské úmluvy. Cílem zřízení těchto ústředních orgánů v každém ze smluvních států je jejich vzájemná aktivní spolupráce tak, aby bylo dosaženo cílů Haagskou úmluvou stanovených. Agendu úřadu lze rozdělit do těchto oblastí: vymáhání výživného s mezinárodním prvkem, vedení agendy mezinárodních adopcí, řešení protiprávního přemístění nebo zadržení dětí, ochrana nezletilým osobám (např. vystupování úřadu v pozici kolizního opatrovníka) a v některých specifických případech i osobám zletilým.¹⁴⁹ Úkolem těchto ústředních orgánů je například zjistit místo pobytu dítěte, které bylo protiprávně přemístěno nebo zadrženo, činit předběžná opatření s cílem uchránit dítě další újmě, vstoupit v kontakt s rodičem – únoscem, sdělovat informace týkající se sociálního postavení dítěte a zajistit dobrovolné vrácení dítěte nebo alespoň působit tak, aby bylo možné mezi rodiči uzavřít smír.¹⁵⁰

Vzhledem k tomu, že Haagská úmluva neobsahuje podrobnější úpravu pravomocí ani působnosti těchto ústředních orgánů, panují mezi nimi v jednotlivých smluvních státech značné rozdíly.

¹⁴⁸ Platná od 1. 12. 2009

¹⁴⁹ <http://www.umpod.cz/>

¹⁵⁰ Bakeš, M., Vondáčková, P.: Mezinárodní únosy dětí, Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám, Praha: ASPI, 2009, str. 29

8.3 Haagská úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí

Haagskou úmluvu o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí (dále jen Haagská úmluva) přijala v roce 1980 jednomyslně Haagská konference mezinárodního práva soukromého s cílem jednotným způsobem a za použití mezinárodní spolupráce chránit děti před škodlivými následky jejich protiprávního přemístění nebo zadržování a upravit postupy zabezpečující jejich bezodkladný návrat do státu jejich obvyklého bydliště, stejně tak i zajistit ochranu práva styku oprávněných osob s těmito dětmi. Jménem ČSFR byla Haagská úmluva podepsána 28. 12. 1992, v platnost vstoupila až po několika letech, a to ke dni 01. 03. 1998. Můžeme ji nalézt ve sbírce zákonů pod číslem 34/1998 Sb. a v současné době má již přes 80 signatářských států, které vytvořily celkem rozsáhlou databázi judikatury. Za účelem zpřístupnění těchto rozhodnutí byla Stálou komisí Haagské konference vytvořena databáze judikatury týkající se mezinárodních únosů nazvaná INCADAT (z anglického The International Child Abduction Database), která je zdarma dostupná na internetové adrese www.incadat.com. Zajímavostí je, že databáze obsahuje i judikaturu nesignatářských zemí, např. se jedná o stát Samoa.

Zvláštním znakem Haagské úmluvy je, že přestože byla přijata o devět let dříve než Úmluva o právech dítěte, ve svém textu zakotvuje a prosazuje řadu principů, které byly upraveny teprve později, a to právě Úmluvou o právech dítěte (jedná se především o články 7, 11, 18 a 20).

Za dítě je dle Haagské úmluvy považována osoba mladší 16 let¹⁵¹. V případech dětí, které již věku 16 let dosáhly, se Haagská úmluva nepoužije, má se totiž za to, že jsou již natolik vyspělé, že jsou schopny samy rozhodnout o tom, se kterým z rodičů a kde chtějí žít. Mezinárodním únosem se dle Haagské úmluvy rozumí protiprávní či neoprávněné přemístění či zadržení dítěte mimo stát jeho obvyklého bydliště. Jedná se tedy jak o situaci, kdy rodič dítě neoprávněně odveze na území jiného státu (používá se pojem přemístění či aktivní únos), ale i tzv. únos pasivní neboli zadržení, kdy dítě není po určité dohodnuté době, kdy pobývá v cizině u jednoho z rodičů

¹⁵¹ Čl. 4 Haagské úmluvy: Úmluva se bude vztahovat na každé dítě, které mělo své obvyklé bydliště ve smluvním státě bezprostředně před porušením práva péče o ně nebo styku s ním. Úmluva se nepoužije, pokud dítě dosáhlo věku šestnácti let.

kvůli realizaci práva styku s tímto rodičem, vráceno zpět.

Pozornost je třeba věnovat už samotné preambuli Haagské úmluvy, která je důležitým výkladovým ustanovením. Stanoví mimo jiné, že zájmy dětí mají prvořadou důležitost a je třeba je chránit před škodlivými účinky jejich protiprávního přemístění nebo zadržování.¹⁵² Dítě má právo na nerušený, bezpečný a stabilní život v prostředí, které zná a ve kterém má sociální vazby. Z tohoto prostředí jej nemá právo nikdo vytrhávat, a to ani, pokud by se jednalo o rodiče dítěte. Haagská úmluva tedy práva dítěte a jeho nejlepší zájem nadřazuje nad práva jakýchkoli jiných osob.

Haagská úmluva sama deklaruje, že byla přijata z důvodu, aby bylo zabráněno neoprávněnému přemístění nezletilých dětí, které je chápáno jako naprosto nepřijatelný způsob řešení sporů mezi rodiči dítěte, který se však bohužel vyskytuje stále častěji. Problémem je, že mnozí rodiče takovéto řešení situace vidí jako relativně jednoduchý a rychlý způsob (na rozdíl od případného soudního řízení s nejistým výsledkem, které by zcela jistě trvalo déle, než trvá dítě „unést“), jak dosáhnout svého, na němž neshledávají nic špatného. Navíc se jedná o mediálně velmi vděčné téma, které pravidelně plní stránky novin i obrazovky audiovizuálních médií. Velkým problémem je, že tato média ve snaze zaujmout co nejvíce čtenářů či diváků a tímto způsobem zvýšit své zisky, informují o těchto událostech způsobem značně zkresleným, bez snahy o hlubší pochopení věci a často zcela bez znalosti byť i jen základů právní úpravy. Reportáže působící na emoce diváků se jen velmi povrchně věnují skutkové stránce věci, pokud vůbec. Bývají natočeny značně nevyváženým způsobem, prostor k vyjádření často dostává pouze jedna strana sporu (zpravidla rodič, který dítě neoprávněně přemístil či zadržel) a naprosto nerespektují zákonná soudní rozhodnutí vydaná ve státě, odkud byly děti přemístěny. Jejich existence bývá většinou zcela zamlčena či je nepřipustným způsobem zlehčována. České soudy rozhodující v souladu s Haagskou úmluvou, kterou jsme se jako stát zavázali respektovat, jsou vykreslovány jako necitelné a neschopné, nechránící

¹⁵² Smluvní státy této Úmluvy, pevně přesvědčeny, že ve věcech péče o děti mají zájmy dětí prvořadou důležitost, přejíce si chránit děti mezinárodní úpravou před škodlivými účinky jejich protiprávního přemístění nebo zadržování a stanovit postupy k zajištění jejich bezodkladného návratu do státu jejich obvyklého bydliště, jakož i zajistit ochranu práva styku s nimi, se za tímto účelem rozhodly uzavřít úmluvu a dohodly se na těchto ustanoveních:

vlastní občany, bohužel to vše je způsobeno naprostou neznalostí základních podstatných informací o dané problematice.

Výkon exekučního rozhodnutí o odebrání dítěte, plný křiku a slz, působí na diváky značně negativně a vždy se po jeho odvysílání zvedne vlna kritiky. Jako tomu bylo v případě dětí Fiordalisových, kdy bylo jejich matce Marcele Krajníkové nařizeno vrácení dětí otci Roque Fiordalisovi do Argentiny, která byla místem pobytu dětí a odkud je matka v lednu 2002 po konci svého vztahu s otcem dětí přemístila do České republiky. Dceři Sophii byly 2 roky, synovi Lucasovi 5 let. V červnu téhož roku matka podala v České republice návrh na svěřeni obou dětí do své péče, s čímž otec nesouhlasil a požadoval, aby děti byly navraceny zpět do Argentiny. Veškeré soudy, které věc projednávaly, rozhodly o tom, že se děti mají vrátit do Argentiny za otcem, tato rozhodnutí však matka nerespektovala a s dětmi se skrývala. Situace dospěla tak daleko, že výkon rozhodnutí musel být proveden exekučně, a to až v květnu 2006, tedy téměř po 4,5 letech od únosu (tato dlouhá doba byla kritizována i veřejným ochráncem práv), což se matka snažila využít ve svůj prospěch a argumentovala, že děti budou návratem traumatizovány, neboť již umí pouze česky a v rodině jejich otce tímto jazykem nikdo nemluví. Jedná se však o stav, který zjevně zavinila sama matka. Následně byly i přes mediální kampaň děti předány otci, který s nimi odletěl do Argentiny, kde je podle posledních informací matka sporadicky navštěvuje.

Podobných svého času velmi medializovaných případů nalezneme v českých médiích celou řadu, např. případ Sáry Barao, Adriana Santany, Terezy Vichnarové, Kristýny Fontanive apod.

Z hlediska soudního řízení je zajímavý případ únosu Adriana Santany, kterého jeho matka Veronika Hotváthová Santana protiprávně přemístila z Kalifornie do České republiky. Ve věci rozhodovalo celkem 5 českých soudů a jejich rozhodnutí byla diametrálně odlišná, což závažným způsobem zasáhlo do životů všech zúčastněných.

V roce 2004 uzavřeli rodiče již narozeného Adriana manželství a žili společně v Kalifornii, přičemž chlapec měl dvojí státní občanství. V říjnu 2005 došlo mezi rodiči k závažnému sporu, ke kterému matka přivolala policii, která otce zadržela. Důsledkem tohoto sporu bylo vydání tzv. nutného příkazu k ochraně, v němž bylo

otci zakázáno jakkoli kontaktovat, sledovat či dokonce obtěžovat nebo napadat matku, nezletilého a babičku nezletilého, která s rodinou žila ve společné domácnosti. Otec se posléze u Vrchního soudu v Kalifornii domáhal zrušení manželství a úpravy péče o nezletilého. Soudním příkazem ze dne 27. 5. 2005 bylo přiznáno oběma rodičům právo společné péče o dítě a dne 21. 7. 2005 byly stranami sjednány a soudním příkazem nařízeny podmínky společné péče o nezletilého, v němž se dále uvádí, že dítě nesmí být odvezeno žádnou stranou bez předchozího písemného souhlasu druhé strany nebo soudního příkazu ze státu Kalifornie. I přes tento příkaz matka s dítětem v srpnu 2005 odcestovala do České republiky. Dítěti v té době byl rok a sedm měsíců. Otec se obrátil na Okresní soud v Náchodě a dle § 176 odst. 1 o.s.ř. žádal navrácení dítěte. Soud prvního stupně dovodil, že ze strany matky došlo k protiprávnímu přemístění nezletilého ve smyslu čl. 3 Haagské úmluvy, neboť bylo porušeno právo péče o dítě, které obsahuje i právo určit místo pobytu dítěte, když toto právo svědčilo jako otcí tak i matce, která sama nebyla oprávněna o pobytu nezletilého rozhodnout, neboť právo bylo skutečně vykonáváno. Byla splněna též podmínka pro nařízení bezodkladného navrácení nezletilého do obvyklého místa bydliště ve smyslu čl. 12 Haagské úmluvy. Okresní soud v Náchodě ve svém rozhodnutí též uvedl, že aplikace čl. 13 písm. b) Haagské úmluvy nepřichází v úvahu, neboť z předložených důkazů vyplývá, že jen návrat nezletilého do Kalifornie by jej psychické újmě nevystavil, pokud by byl doprovázen matkou. Pokud by jej tato nenásledovala, měl by pro nezletilého návrat nepříznivé důsledky, záleží proto na matce, jak se rozhodne a zda bude chtít jednat v zájmu svého dítěte.

Proti tomuto rozhodnutí se matka odvolala a věc byla řešena Krajským soudem v Hradci Králové, který rozsudek soudu prvního stupně potvrdil.¹⁵³ Odvolací soud se ztotožnil s právním posouzením věci, odkázal na Úmluvu o právech dítěte, stejně tak i na Haagskou úmluvu, uvedl, že přemístění dítěte matkou bylo protiprávní a že musí být respektovány mezinárodní úmluvy, jejichž cílem je protiprávně přemístěné děti bezodkladně navrátit do místa obvyklého pobytu.

Ačkoli byl v tomto případě již v řízení před Okresním soudem v Náchodě dostatečně shromážděn důkazní materiál, zejména zpracován znalecký posudek a předloženy lékařské zprávy, z nichž jednoznačně vyplývalo, že dítěti návratem

¹⁵³ Rozsudek Krajského soudu v Hradci Králové č.j. 20 Co 406/2006-932 ze dne 12. 10. 2006

vznikne újma nejen psychická, ale i fyzická a dítě se dostane do nesnesitelné situace¹⁵⁴, bylo jak soudem prvního stupně, tak odvolacím soudem rozhodnuto o navrácení dítěte. Matka dítěte se s rozhodnutím soudu prvního a druhého stupně neztotožnila, neboť podle jejího názoru oba soudy nezohlednily závažnost zdravotního stavu dítěte a nesprávně aplikovaly Haagskou úmluvu. Oba soudy dokonce nerespektovaly ustálenou judikaturu Nejvyššího soudu České republiky, ze které například vyplývá, že nelze podmiňovat navrácení dítěte návrat jeho rodiče apod. Matka dítěte využila svého práva a podala dovolání k Nejvyššímu soudu České republiky. Do vydání rozhodnutí o dovolání se matka s dítětem dokonce skrývala a z podnětu Interpolu po ní bylo vyhlášeno celostátní pátrání.¹⁵⁵

Nejvyšší soud nejprve rozhodl¹⁵⁶ o odložení vykonatelnosti rozsudku odvolacího soudu ve spojení s rozsudkem soudu prvního stupně s odůvodněním, že neprodleným výkonem napadeného rozhodnutí by mohla být nezletilému způsobena újma na jeho právech. Následně Nejvyšší soud rozhodl¹⁵⁷ o tom, že jak rozhodnutí odvolacího soudu tak i rozhodnutí soudu prvního stupně spočívá na nesprávném právním posouzení věci a že je stíženo vadou, která měla za následek nesprávné rozhodnutí ve věci, proto oba rozsudky zrušil a věc vrátil k novému řízení. V odůvodnění mimo jiné odkazuje na nálezný ze dne 7. 12. 2000, sp. zn. III. ÚS 440/2000, že „jestliže je dětem obecně zaručena ochrana nejen zákonná (§ 32 a násl. zák. č. 94/1993 Sb., ve znění pozdějších předpisů), ale nadto také ochrana ústavní (čl. 32 odst. 1 a 2 Listiny základních práv a svobod), je nutno tyto zákonné a ústavní garance při jejich aplikaci v konkrétní věci podložit co nejpečlivěji zjištěným skutkovým stavem a stejně pečlivě z něj odvozeným právním posouzením; z hlediska aplikace Úmluvy (jejího čl. 13) to znamená, že jak eliminující důvody návratu dítěte do místa bydliště otce (čl. 3 Úmluvy) musí být zjištěny a objasněny natolik dostatečně, aby hrozba vážného

¹⁵⁴ Znalecký posudek ve věci uvádí: Nezletilý je emočně labilnější a úzkostný, silně fixován na matku, což je posilováno jeho chronickým zdravotním handicapem a kojením, takže specifickým způsobem reaguje na větší změnu prostředí a režimu, a v důsledku toho se u něj v takových situacích objevuje psychická regrese a zhoršení chronických zdravotních potíží, které jsou psychogenně podmíněny. Při odloučení dítěte od matky a jeho navrácení do místa obvyklého bydliště, lze u něj předpokládat újmu dlouhodobého rázu (nejméně několik měsíců), která by byla lehce nadstandartní a traumatizující, a v důsledku změny prostředí, v němž není schopen se dorozumět, by u něj došlo k dočasnému zbrždění inteligenčních schopností; pouze v případě, že by jej matka doprovázela, by žádnou újmu nepocítoval.

¹⁵⁵ Bakeš, M., Vondáčková, P.: Mezinárodní únosy dětí, Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám, Praha: ASPI, 2009, str. 33, 34

¹⁵⁶ Usnesení spis. zn. 30 Cdo 474/2007 ze dne 8. 2. 2007

¹⁵⁷ Rozsudek spis. zn. 30 Cdo 474/2007 ze dne 20. 6. 2007

nebezpečí fyzické nebo duševní újmy, příp. nesnesitelná situace z přikázaného návratu byly s co nejvyšší mírou pravděpodobnosti vyloučeny. V souladu s tímto ustáleným pojetím je nutné, aby soud rozhodující o návratu dítěte měl za prokázané, do jakého sociálního prostředí se dítě bude vracet a jaké tam bude jeho postavení. Termínem „sociální postavení dítěte“ ve smyslu čl. 13 věty třetí Úmluvy je přitom třeba rozumět celkové sociální poměry dítěte v obvyklém bydlišti, do nichž by se dítě navracelo, tedy zejména to, které osoby (instituce), a jakým způsobem by zajišťovaly péči o dítě, jeho výchovu a výživu, ale též to, jaké jsou vzájemné vztahy a vazby těchto osob a dítěte, případně širší rodiny. Je tedy zřejmé, že ač odvolací soud ve svém rozhodnutí (stejně jako soud prvního stupně) na znění článku 13 Úmluvy odkazuje, nevycházel z něj důsledně, neboť povinnost přihlídnout - při hodnocení okolností uvedených v tomto článku - k informacím týkajícím se sociálního postavení dítěte poskytnutým ústředním orgánem nebo jiným příslušným orgánem obvyklého bydliště dítěte, zcela pominul a v důsledku toho informaci o sociálním postavení dítěte ve státě jeho obvyklého bydliště neměl k dispozici. Pro úplnost je v této souvislosti třeba uvést, že rozhodně nepostačuje pouhý slib rodiče, který se domáhá navrácení dítěte, daný českému soudu, že byla přijata vhodná opatření k ochraně dítěte po jeho navrácení. V daném případě sice otec v řízení předložil fotografie rodinného domu jeho rodičů, v němž v současné době s nimi žije (o nich se ovšem soudy obou stupňů ve svých rozhodnutích nezmiňují), není ovšem zřejmé, kdo a jakým způsobem by zajišťoval celodenní péči a výchovu nezletilého (který je útlého věku, má zdravotní handicap a nemluví ani nerozumí anglicky, jak z obsahu spisu vyplývá), když otec je vázán svým zaměstnáním.

Nejvyšší soud též zdůraznil, že důvody pro rozhodnutí o navrácení či o nenavrácení dítěte do místa jeho obvyklého bydliště lze posuzovat výhradně jen ve vztahu k dítěti a jeho zájmům, bez ohledu na to, zda by se do místa jeho obvyklého bydliště navracel i rodič, který dítě protiprávně přemístil.¹⁵⁸

Vzhledem k tomu, že v mezidobí se matka s nezletilým přestěhovala, zabýval se věcí Obvodní soud pro Prahu 5, který navrácení nezletilého zamítl, neboť by to nebylo v zájmu blaha dítěte, které již více než 3 roky žije v České republice, prostředí v USA je mu cizí (žil tam do věku 19 měsíců), a návratem by se dostal do

¹⁵⁸ Odkaz na dříve vydaný rozsudek Nejvyššího soudu ČR spis. zn. 30 Cdo 34/2003 ze dne 29. 1. 2004

nesnesitelné situace. Po dovolání byl tento rozsudek potvrzen i Městským soudem v Praze, který učinil závěr, že navrácení by dítěti způsobilo jak psychickou tak i fyzickou újmu, a to jednak s ohledem na to, že většinu svého života prožilo v České republice, je silně fixováno na matku, přičemž jejich vztah se od doby vypracování znaleckého posudku ve věci ještě prohloubil, s otcem bylo pouze ve sporadickém kontaktu a vždy za účasti matky. Městský soud v Praze též uvedl, že dlouhý pobyt v České republice by sám o sobě nebyl dostačujícím pro nenavrácení dítěte, avšak toto rozhodnutí je zde na místě především s ohledem na zdravotní stav dítěte, které trpí chronickými problémy psychosomatického rázu a jakékoli změny mu přitíží, neboť je silně fixováno na stabilitu prostředí, především pak na matku. Je zde vážné nebezpečí, že návrat do prostředí, na které si nepamatuje a kde by nebylo schopno se domluvit, by měl za následek vážné duševní a v důsledku toho i fyzickou újmu s hrozbou nejen dočasného, ale možná i trvalého poškození zdraví. V takovém případě je zcela na místě postupovat v souladu s čl. 13 písm. b Haagské úmluvy a návrat dítěte nenařídít.

8.4 Charakteristika řízení o navrácení dítěte v případě mezinárodního únosu

Haagská úmluva je v řízení o navrácení dítěte používána jako základní pramen úpravy, nařízení Brusel II bis lze chápat jako *lex specialis*, který Haagskou úmluvu doplňuje a pozměňuje v určitých ustanoveních.

Haagská úmluva v člancích 6 a 7 uložila členským státům povinnost založit tzv. ústřední orgány, které budou plnit povinnosti plynoucí z této úmluvy, přičemž tyto ústřední orgány budou navzájem spolupracovat a podporovat spolupráci mezi příslušnými orgány ve svých státech k zajištění bezodkladného návratu dětí a k dosažení dalších cílů této úmluvy, kterými je mimo jiné především snaha o účinné předcházení únosům pomocí důsledného dodržování práva péče o dítě. V České republice je tímto ústředním orgánem již výše zmíněný Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí sídlící v Brně.

Základní prioritou Haagské úmluvy je vždy smírné vyřešení situace, tedy dobrovolné navrácení dítěte nebo jakékoli smírné vyřešení situace tak, aby spor

nadále neprobíhal, což je pro dítě nejlepší. Dohoda má mít vždy přednost a i z tohoto důvodu je oblast mezinárodních únosů dětí oblastí vhodnou pro použití mediace, která dle zahraničních zkušeností může přinést do oblasti rodinných sporů mnohá pozitiva. Bohužel však u nás stále ještě není příliš využívána. O dosažení smíru se má v případě mezinárodního únosu pokusit ústřední orgán státu, na jehož území se dítě, o jehož navrácení se jedná, nachází. V případě, že ani přes všechna potřebná opatření ke smírnému řešení nedojde, je třeba podat návrh na zahájení řízení k příslušnému soudnímu či správnímu orgánu státu, kde se dítě nachází. Tímto okamžikem je řízení o navrácení dítěte zahájeno. Haagská úmluva zakotvuje povinnost orgánů postupovat v řízení urychleně (čl. 11)¹⁵⁹. Společně s nařízením Brusel II bis ukládá Haagská úmluva povinnost vydat rozhodnutí ve věci do 6 týdnů ode dne zahájení řízení.

Navrhovatel musí vždy k návrhu na zahájení řízení připojit všechny důvody, o které svůj návrh opírá. Návrh musí obsahovat všechny potřebné údaje tak, jak to ukládá čl. 8 Haagské úmluvy. Je také nutné, aby byl navrhovatel podroben výslechu tak, aby mohly být v co nejširší míře zjištěny všechny potřebné skutečnosti. V souladu s Úmluvou o právech dítěte je žádoucí, aby i unesené dítě bylo vyslechnuto a mohlo vyjádřit svůj názor, je-li již natolik vyspělé, že je schopno jej formulovat. Toto právo dítěte zdůraznil i Ústavní soud ve svém nálezu ze dne 7. 12. 2000 spis. zn. III. ÚS 440/2000 spolu s nutností co nejúplnějšího a nejpečlivějšího zjištění rozhodných skutečností, a to jak skutečností podporujících návrat dítěte, tak i těch, které svědčí naopak pro jeho nenavrácení. Každý konkrétní případ proto musí být posuzován důsledně individuálně, soudy musí co nejúplněji zjistit skutkový stav a na základě něj učinit řádné právní posouzení věci.

Čl. 12 Haagské úmluvy zakotvuje zásadu bezodkladného navrácení dítěte. Na jejím

¹⁵⁹ V řízení o navrácení dětí budou soudní nebo správní orgány smluvních států jednat urychleně. Nerozhodne-li příslušný soudní nebo správní orgán do šesti týdnů od zahájení řízení, navrhovatel nebo ústřední orgán dožádaného státu, bez návrhu nebo na návrh ústředního orgánu dožadujícího státu, může žádat o sdělení důvodů odkladu. Obdrží-li ústřední orgán dožádaného státu odpověď, předá ji ústřednímu orgánu dožadujícího státu nebo případně navrhovateli.

základě je chráněno právo dítěte na průběžný kontakt s oběma rodiči odpovídající čl. 9 Úmluvy o právech dítěte, zároveň je podporována kontinuita v životě dítěte a únosci je zabráněno v tom, aby únosem získal procesní výhody a dítě unesl do státu s jemu vyhovující legislativou.

Řízení může skončit buď zamítnutím návrhu jako nedůvodného, nařízením bezodkladného navrácení dítěte, a to v případech, kdy dítě bylo protiprávně zadrženo či přemístěno, je-li mu méně než 16 let a nevztahuje-li se na případ žádná z výjimek obsažených v čl. 13, nebo tím, že navrácení nařízeno nebude.

Oba cíle Úmluvy - jeden preventivní, a druhý určený k zabezpečení okamžité reintegrace dítěte do jeho obvyklého prostředí - korespondují se specifickou ideou „nejlepších zájmů dítěte“. Nicméně je třeba připustit, že přemístění dítěte může někdy být odůvodněno objektivními důvody, které mají co do činění jak s dítětem samotným, tak s prostředím, s nímž je dítě nejtěsněji spojeno. Proto Úmluva uznává potřebu jistých výjimek z obecných závazků států při zajišťování návratu dětí, které byly protiprávně přemístěny nebo zadrženy.¹⁶⁰ Pokud k nařízení navrácení dítěte nedojde, mohlo se jednat buď o přemístění dítěte, které nebylo protiprávní (např. rodič ve skutečnosti práva nevykonával nebo se později se situací smířil), nebo sice přemístění bylo v rozporu s právem, ale z důvodů, které orgán musí řádně uvést a své rozhodnutí jimi odůvodnit, navrácení nenařídí. Především ustanovení, že orgán není povinen nařídít navrácení dítěte, pokud je vážné nebezpečí, že by návrat dítě vystavil fyzické nebo duševní újmě nebo je jinak dostal do nesnesitelné situace, bývá hojně rodiči - únosci využíváno. Článek 13 se také týká naprostá většina judikatury obsažená v databázi INCADAT. Rodiče se často všemi možnými prostředky snaží prodlužovat řízení tak, aby poté mohli tvrdit, že dítě je již natolik fixováno na nové prostředí, že by mu návrat způsobil újmu. Cílem řízení je navrátit dítě, nikoli však již rodiče – únosce. Je třeba ale říci, že i znalci v oboru někdy uznávají, že dítě je na rodiče – únosce natolik psychicky či fyzicky fixováno, že jejich odloučení by na dítě mělo extrémně negativní účinky. Tak rozhodl např. i Nejvyšší soud České republiky v případě chlapce, který je občanem České republiky i USA a kterého matka unesla ze Spojených států amerických do České republiky. Otec se domáhal navrácení syna, které soud prvního stupně skutečně nařídil. Soud odvolací též shledal, že matka syna

¹⁶⁰ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky, sp. zn. Cdo 5473/2007 ze dne 5. 3. 2008

přemístila protiprávně, avšak s ohledem na množství důkazů svědčících pro to, že syn trpí autismem – „velmi závažnou pervazivní poruchou základních osobnostních funkcí celoživotního dosahu, která je diagnostikovatelná podle všech diagnostických symptomatologických přístupů, že vazba nezletilého na matku je nepředstavitelně intenzivní a že narušení těchto podmínek by přineslo dítěti prožitková traumata, jejichž dosah lze stěží kvalifikovat“, rozhodl, že jsou současně za použití Deklarace práv duševně postižených splněny podmínky čl. 13. K dovolání otce Nejvyšší soud uvádí: Soudní orgán dožadovaného státu není povinen nařídít navrácení dítěte, pokud je v řízení prokázáno, že vzhledem k duševní poruše, kterou nezletilý trpí, a jeho citové vázanosti na matce, je vážné nebezpečí, že návrat by dítě vystavil duševní újmě (psychické dekompenzaci a prožitkovým traumatům), která by se projevila především v oblasti emocí, a dále by došlo k psychickému regresu a případně ukončení rozvoje řeči. Soudní orgán odmítne nařízení navrácení dítěte, je-li vážné nebezpečí, že návrat by dítě vystavil fyzické nebo duševní újmě nebo je jinak dostal do nesnesitelné situace. Pro odmítnutí nařízení návratu dítěte soudnímu orgánu postačí prokázání splnění i jen jedné z těchto podmínek. Dospěje-li soud k závěru, že návrat k otci by dítě vystavil duševní újmě, nemá význam zkoumat míru či intenzitu nesnesitelné situace, do níž by se dítě návratem dostalo.¹⁶¹

V případě, že rodič, který se domáhal navrácení dítěte, později souhlasí s pobytem dítěte v jiné zemi nebo dal najevo, že se s přemístěním či zadržením dítěte smířil, ani tehdy nemusí soud nařídít navrácení dítěte.¹⁶²

Další možností nenařízení návratu je situace, kdy dítě s návratem nesouhlasí a zároveň již dosáhlo věku a takového stupně vospělosti, kdy je třeba k jeho názorům přihlížet. Při rozhodování o navrácení dítěte do jiného smluvního státu Haagské úmluvy o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí musí být v nejvyšší míře chráněna práva a oprávněné zájmy nezletilého dítěte. Soud může odmítnout nařídít návrat dítěte i tehdy, zjistí-li se, že dítě nesouhlasí s návratem a dosáhlo takového věku a stupně vospělosti, v němž je vhodné přihlížet k jeho stanoviskům.¹⁶³

Navrácení se nenařídí též za situace, kdy navrácení dítěte nedovoluje ochrana

¹⁶¹ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky sp. zn. 30 Cdo 3425/2006 ze dne 27. 2. 2007

¹⁶² Nález Ústavního soudu III. ÚS 440/2000

¹⁶³ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky sp. zn. 30 Cdo 1931/2006 ze dne 28. 11. 2006

základních práv a svobod dle čl. 20, tento článek byl využit v případě nenavrácení dítěte zpět do Jugoslávie, neboť patřilo k za války pronásledované menšině obyvatel.

Důvodem k nenavrácení dítěte musí být takové riziko, které není jen vážné, ale musí se jednat o podstatnou a nikoli jen triviální újmu.¹⁶⁴

Teprve poté, co rozhodnutí v řízení o navrácení nabude právní moci, je možné rozhodovat ve věcech týkajících se péče o dítě. V některých případech bývá v médiích řízení o navrácení dítěte tendenčně ztotožňováno s řízením ve věci samé v péči o dítě. Je třeba zdůraznit, že tomu tak rozhodně není.¹⁶⁵ Cílem řízení o navrácení dítěte je rychlé a efektivní vyřešení únosu dítěte tak, aby byly co nejlépe chráněny zájmy a potřeby dítěte. Poté, co bude rozhodnuto o tomto protiprávním jednání, je možné řešit otázky výchovy a výživy dítěte.

Nelze též opomenout čl. 16 Haagské úmluvy stanovící, že po obdržení oznámení o protiprávním přemístění nebo zadržení dítěte podle článku 3 soudní nebo správní orgány smluvního státu, do něhož bylo dítě přemístěno nebo v němž bylo zadrženo, nemohou věcně rozhodovat o právu péče o dítě, dokud nebude rozhodnuto, že dítě nemá být podle této úmluvy vráceno, nebo nebude-li podán návrh podle této úmluvy v přiměřené lhůtě po obdržení oznámení. Tím je striktně vyřešena situace, která je v praxi dost obvyklá, kdy rodič neoprávněně přemístí dítě do země svého původu a okamžitě po příjezdu podá soudu návrh na svěřeni dítěte do své péče. Haagská úmluva tedy stanoví, že soud v takovém případě ve věcech péče o dítě rozhodovat nemůže, protože by takovým rozhodnutím vlastně potvrdil protiprávní stav, což je značně nežádoucí.

8.5 Řízení o navrácení dítěte dle občanského soudního řádu

Novela o.s.ř. č. 295/2008 Sb., účinná od 1. 10. 2008, přináší významné změny v postupu soudů: při řešení sporů mezi rodiči a dětmi, v mezinárodních únosech,

¹⁶⁴ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky sp. zn. 30 Cdo 5473/2007 ze dne 5. 3. 2008

¹⁶⁵ Čl. 19 Haagské úmluvy: Rozhodnutí o návratu dítěte, vydané podle této úmluvy, se nedotýká věcné úpravy práva péče o dítě.

v předběžných opatřeních a ve výkonu rozhodnutí o výchově nezletilých dětí.¹⁶⁶ Do této doby nebyla v českém právním řádu problematika mezinárodních únosů dětí nijak upravena a soudům nezbylo než postupovat dle ustanovení o.s.ř. upravujících řízení ve věci péče soudu o nezletilé, a to za použití mezinárodních dokumentů.

Novela mimo jiné zavedla nový zvláštní typ řízení o navrácení nezletilého dítěte ve věcech mezinárodních únosů dětí (dále jen řízení o navrácení dítěte), jehož úpravu nalezneme v §§ 193a-193e o.s.ř. Cílem tohoto řízení je urychlená náprava únosem navozené nežádoucí situace, teda navrácení dítěte do místa, ze kterého bylo uneseno. Právní úprava řízení o navrácení dítěte vychází ze všech výše citovaných pramenů. Vzhledem k přímé aplikovatelnosti těchto instrumentů ve své podstatě přináší jako novinky zejména: poměrně problematické označení účastníků řízení terminologií „žalobce“ a „žalovaný“, institut kvalifikované výzvy, možnost soudu rozhodnout bez jednání, předběžnou vykonatelnost rozsudku *ex lege* [§ 162 odst. 1 písm. b)] zvláštní úpravu výkonu rozhodnutí odnětím dítěte a výlučnou místní příslušnost Městského soudu v Brně jako specializovaného soudu, a to jak k řízení nalézacímu, tak pro výkon rozhodnutí odnětím dítěte [§ 88 písm. q)].¹⁶⁷ Odvolacím soudem poté bude Krajský soud v Brně.

V tomto případě je třeba upozornit na to, že Městský soud v Brně je soudem příslušným jen v případech únosu dítěte do České republiky, nikoli tedy v případě únosů dětí mimo území naší republiky, jak se bohužel často domnívá i odborná veřejnost, o čemž svědčí i návrhy advokátů k tomuto soudu podávané, týkající se však únosu dítěte z České republiky. V tomto případě, dojde-li k únosu dítěte do státu, který je smluvním státem Haagské úmluvy, zajišťuje se jeho návrat prostřednictvím Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí, který se jako ústřední orgán spojí s ústředním orgánem státu, kam bylo dítě uneseno, který poté komunikuje s místními soudy (či jinými orgány) příslušnými k vedení řízení a případně též k rozhodnutí o navrácení dítěte zpět do České republiky.

Zakotvením této úpravy zákonodárce reagoval na Haagskou úmluvu, jejímž hlavním cílem, jak jsem již uvedla výše, je v případě, pokud situaci nelze vyřešit smírně, vydání rozhodnutí o bezodkladném navrácení protiprávně přemístěného či zadržného dítěte. Systematicky je řízení o navrácení dítěte zakotveno v oblasti péče

¹⁶⁶ Novotná, V.: Novela OSŘ a spolupráce soudů a orgánů sociálně-právní ochrany dětí při výkonu rozhodnutí o výchově, Právo a rodina, č. 11/2008, str. 1

¹⁶⁷ Drápal, Bureš a kol.: Občanský soudní řád. Komentář, C. H. Beck, 2009, str. 1439

soudu o nezletilé, mělo by se tedy jednat o řízení nesporné, čemuž však příliš nevyhovuje označení účastníků, které je vymezeno v § 193a odst. 1 o.s.ř. na žalobce (ten, jehož právo na péči o dítě, vykonávané podle právního řádu státu, v němž dítě mělo svůj obvyklý pobyt bezprostředně před přemístěním nebo zadržením, bylo porušeno), žalovaného (ten, kdo právo na péči o dítě, vykonávané podle právního řádu státu, v němž dítě mělo svůj obvyklý pobyt bezprostředně před přemístěním nebo zadržením, porušuje) a dítě. Dítěti je v řízení přiznáno samostatné postavení, nestojí ani na straně žalobce ani žalovaného, nelze je ani považovat za vedlejšího účastníka, což též nesouhlasí s pojetím sporného řízení. Řízení o navrácení dítěte ani není vypuštěno z § 176 o.s.ř., které je základní úpravou péče o nezletilé, přičemž řízení v těchto otázkách je typicky nesporné. Řízení o navrácení dítěte lze zahájit pouze na návrh žalobce, což nespornému řízení též příliš neodpovídá, je tedy možné říci, že řízení o navrácení nezletilého dítěte se pohybuje na pomezí řízení sporného a nesporného, neboť ani mezi odborníky nepanuje ohledně jeho zařazení shoda.

Je-li účastníkem řízení o navrácení dítěte nezletilý rodič dítěte, má v tomto řízení procesní způsobilost.¹⁶⁸ Nezletilý rodič má ex lege způsobilost jak k podání žaloby, tak i k tomu, aby mohl jednat samostatně před soudem. Pokud by nezletilý rodič nedosáhl ani věku 16 let, může předseda senátu rozhodnout o tom, že musí být v řízení zastoupen svým zákonným zástupcem.

Soud ve věci samé rozhoduje rozsudkem, v ostatních věcech usnesením (§ 193b o.s.ř.). Z důvodu nutnosti rozhodnout ve lhůtě 6 týdnů je toto řízení specifické v tom, že jej nelze zásadně přerušit, nelze v něm prominout zmeškání lhůty a ani podat žalobu na obnovu řízení a žalobu pro zmatečnost.¹⁶⁹ V § 193d o.s.ř. jsou pak upraveny krátké lhůty, jejichž cílem je koncentrace řízení a zavádí se institut kvalifikované výzvy, která musí být žalovanému doručena do vlastních rukou (bez možnosti náhradního doručení), a to do 3 dnů od zahájení řízení. Žalovanému je dána lhůta 7 dnů od doručení na písemné vyjádření. Pokud se bez vážného důvodu nevyjádří a ani ve stanovené lhůtě soudu nesdělí, jaký vážný důvod mu v tom brání, má se za to, že se vzdává práva účasti na projednání věci a že proti návrhu na vrácení dítěte nemá námitek, o tomto následku musí být poučen. V takovém případě pak soud může ve věci rozhodnout bez nařízení jednání (§ 193e odst. 1 písm. a o.s.ř.).

¹⁶⁸ § 193a odst. 2 o.s.ř.

¹⁶⁹ § 193b odst. 3 o.s.ř.

Cíl, že rozhodování ve věci má být rychlé a pružné, naplňuje i ustanovení § 193e odst. 2 o.s.ř., upravující, že nejsou-li dány důvody zvláštního zřetele hodné, vydá soud rozhodnutí ve věci samé zpravidla do 6 týdnů od zahájení řízení; vydá-li soud rozhodnutí po uplynutí lhůty, uvede v odůvodnění rozhodnutí skutečnosti, pro které nebylo možné lhůtu dodržet. I toto ustanovení reaguje na Haagskou úmluvu, která šestitýdenní lhůty pro vydání rozhodnutí zakotvuje. Při projednávání věci by měl soud postupovat a rozhodovat nejenom na základě předložených či navržených důkazních prostředků, ale sám si také podklady aktivně vyhledávat. To vše s ohledem na nejlepší zájmy dítěte. Postup soudu při zajišťování si dalších důkazních prostředků však nesmí být v kolizi s další důležitou zásadou řízení, a to rychlostí řízení.¹⁷⁰ Ta je podpořena i tím, že rozsudky nařizující navrácení uneseného dítěte jsou předběžně vykonatelné.¹⁷¹ Současně soud může dle § 193c o.s.ř. rozhodnout o přijetí vhodných opatření, např. k zabránění narušení osobních vazeb mezi dítětem a žalobcem, a to bezodkladně, zpravidla bez slyšení účastníků.

Novela o.s.ř. dává v § 35 možnost státnímu zastupitelství vstoupit do řízení o navrácení dítěte v případě mezinárodního únosu, zejména za účelem posílení spolupráce civilního soudu s orgány činnými v trestním řízení a za účelem dohledu nad pohybem nezletilého dítěte na území České republiky.¹⁷²

V rozsudku soud účastníky poučí o možnosti výkonu rozhodnutí odnětím dítěte, což je situace, které by se měl každý rozumný rodič snažit vyhnout, neboť je pro všechny zúčastněné a především pro nezletilé dítě, přestože při jeho provádění jsou soudní vykonavatelé povinni důsledně chránit práva dítěte, velmi traumatizující.

V souladu s čl. 42 nařízení Brusel IIbis je rozsudek o navrácení dítěte automaticky uznán v jiných členských státech, a to bez možnosti námitek. Současně není třeba, aby proběhlo řízení o prohlášení rozsudku za vykonatelný, tento lze vykonat bez dalšího.

¹⁷⁰ Hrubá, M.: Mezinárodní únosy dětí – několik poznámek k související novele občanského soudního řádu (2.), Právo a rodina, 5/2009, str. 19

¹⁷¹ § 162 odst. 1 písm. b) o.s.ř. Předběžně vykonatelné jsou rozsudky odsuzující b) k navrácení dítěte, vydané v řízení o navrácení dítěte ve věcech mezinárodních únosů dětí podle § 193a.

¹⁷² Novotná, V.: Novela občanského soudního řádu a spolupráce soudů a orgánů sociálně-právní ochrany dětí při výkonu rozhodnutí o výchově, Právo a rodina, 11/2008, str. 1

Přestože je tento typ řízení v našem právním řádu zakotven již 3 roky, nelze zatím poukázat na jeho pozitivní dopady. Nelze ani říci, že by jeho zakotvení přineslo výrazný pokrok v řešení této problematiky už proto, že jeho znění je poněkud nejednoznačné, což s sebou přináší řadu problémů mající za následek prodlužování věci, což je obzvláště v těchto případech s ohledem na charakter věci značně nežádoucí. Domnívám se, že by bylo vhodné přinejmenším důsledněji označit účastníky řízení tak, aby bylo zcela zřejmé, že se řízení týká pouze případů, kdy je uneseno do České republiky a je třeba jednat o jeho bezodkladném návratu. Nikoli tedy též případů únosu dětí z České republiky, k čemuž výklad uvedených ustanovení o.s.ř. může svádět.

9 ZÁVĚR

České rodinné právo, do něhož spadá problematika rodičovské zodpovědnosti a úprava výkonu práv a povinností rodičů vůči jejich dětem, ať již jsou rodiče manželé či nikoli a ať žijí spolu nebo odděleně, je oblastí, která se stejně jako i ostatní právní oblasti neustále vyvíjí. Rodinné právo je navíc souborem norem, které se velmi úzce dotýkají každého z nás a provázejí nás celým životem, neboť každý z nás je něčím dítětem a má s tím spojená práva a povinnosti. Je proto třeba, aby předpisy rodinného práva byly co nejdokonalejší, odpovídající podmínkám panujícím ve společnosti v konkrétním období, aby pružně reagovaly na změny a neobsahovaly zastaralou úpravu se skutečnými poměry se rozcházející.

Je možné říci, že právní ochrana dítěte jakožto důležitá součást této práce, je legislativně zakotvena velmi kvalitně. České právo upravuje účinné právní nástroje chránící nezletilé dítě, a to jak v situaci, kdy rodina zůstává úplná, avšak své funkce řádně neplní, a proto je nutná intervence státu, tak i v situaci pro dítě asi nejsložitější, a to v době probíhajícího rozvodu rodičů dítěte, a též v době po rozvodu jejich manželství. Za každé této situace české právo ukládá všem zúčastněným postupovat tak, aby byl chráněn nejlepší zájem a blaho dítěte.

Vzhledem k tomu, že Česká republika je členem Evropské unie a též součástí celosvětového společenství všech států, neboť nežijeme izolovaně, je pro nás samozřejmě důležitá též úprava mezinárodní a komunitární. Nejdůležitější předpisy této oblasti jsou v této práci též obsaženy.

Zákon o rodině, který je nejdůležitějším právním předpisem oblasti českého rodinného práva, pochází již z roku 1963 a má za sebou celou řadu novelizací. Úpravě rodinného práva je vytykána i její roztříštěnost, neboť důležitá ustanovení nalezneme též v občanském soudním řádu (např. § 76a týkající se předběžného opatření ve věcech nezletilého dítěte) či v občanském zákoníku (§ 143 -151 týkající se společného jmění manželů či § 703 – 705 upravující společný nájem bytu manželů). Jako většina tzv. hlavních kodexů českého práva pocházejících z období před přibližně 50 lety bývá zákon o rodině často kritizován pro svou neaktuálnost,

není proto žádným překvapením, že dlouhou dobu připravovaná, rozsáhlá novelizace soukromého práva počítá i s jeho nahrazením.

V průběhu vývoje rodinného práva došlo k velkému množství výrazných posunů, bylo opuštěno pojetí dítěte jako pasivního objektu a postupem času se v souladu s přijímanými mezinárodními dokumenty posilovalo jeho postavení a především práva. Tento vývoj sledujeme přibližně od druhé poloviny minulého století, a to jak v hledisku národním, tak především v mezinárodním měřítku, neboť došlo k přijetí řady mezinárodních smluv, jejichž hlavním cílem je ochrana všech dětí tak, aby byl zajištěn jejich nerušený fyzický i psychický vývoj. Přes tento velký pokrok však u nás stále ještě není chápáno jako samozřejmost, že dítě nemusí jen pasivně snášet výchovu rodičů bez ohledu na to, jak kvalitní či naopak nekvalitní je, ale naopak, že může v demokratickém duchu projevovat vlastní názory, hlásit se o svá práva, příp. vyžadovat pomoc od příslušných orgánů, a to i bez vědomí rodičů. Bylo by jistě žádoucí, aby rovnoprávné postavení dítěte jako jednoho z mnoha subjektů vstupujících do vztahů v oblasti rodinného práva bylo výslovně zakotveno v příslušném právním předpise.

V posledních letech více či méně úspěšně probíhala snaha o ráznou proměnu soukromého práva. Dne 18. dubna 2001 byl vládou schválen věcný záměr rekodifikace občanského zákoníku. Na počátku června 2011 návrh nového občanského zákoníku prošel prvním čtením v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky a 9. listopadu 2011 jej poslanci ve třetím čtení schválili, další jeho osud nyní leží v rukou senátorů. Zákoník tvoří více jak 3000 paragrafů, obsahuje obecnou část a dále se zabývá právem dědickým, právem rodinným, právem smluvním, vlastnictvím a věcnými právy a též náhradou škody. Společně s občanským zákoníkem byl připraven i zákon o obchodních korporacích a družstvech. Návrh tohoto zákona reaguje na novou úpravu občanského zákoníku a stanovuje určité odlišnosti typické pro podnikatelský svět. Ruší duplicitu institutů občanského a obchodního práva, která přetrvává v dosud platných zákonech. Nová úprava liberalizuje obchodní právo, čímž vyhovuje celoevropskému vývoji. Cílem je vytvoření systému, který neomezuje podnikání a zároveň poskytuje větší ochranu

některým znevýhodněným skupinám (např. menšinoví společníci, věřitelé apod.)¹⁷³ Tento zákon poslanecká sněmovna schválila 16. prosince 2011. Součástí této velké proměny soukromého práva má být i zákon o mezinárodním právu soukromém, jehož účelem je především stanovit pravidla pro řešení případů s mezinárodním prvkem. Stěžejní náplní je úprava kolizních norem, které stanovují pravidla pro právní způsobilost, právní jednání, manželství, poměry mezi rodiči a dětmi, partnerství, osvojení, věcná práva, dědictví, cenné papíry a závazková práva. Nově se zde řeší např. otázka kvalifikačního problému, jež v dosud platném zákoně nebyla nijak upravena a jež představuje jednu z nejsložitějších oblastí mezinárodního práva soukromého. Návrh dále obsahuje právní pomoc ve styku se zahraničím, pravidla pro řízení o úpadku s mezinárodním prvkem či ustanovení o rozhodčím řízení s mezinárodním prvkem.¹⁷⁴

Všechny tyto tři zákony by měly nabít účinnosti 1. 1. 2014, zda se tak skutečně stane a v jaké podobě, na to nám odpoví až budoucnost. Zákonodárce každopádně slibuje občanský zákoník moderní, beroucí si za vzor ABGB i to nejlepší z kodexů západních demokracií, normu, která bude vhodně a co nejpružněji reagovat na všemožné životní situace a bude jasná a srozumitelná i pro laického občana. Z tohoto důvodu návrh zakotvuje novou terminologii a je tvořen se snahou, aby jednotlivé odstavce paragrafů neobsahovaly více než dvě věty, aby teda norma byla stručná a přehledná. Na odpověď na otázku, jak a zda se tento záměr zdaří, si budeme muset ještě počkat.

K této připravované nejrozsáhlejší novelizaci českého práva od vzniku samostatné České republiky současný ministr spravedlnosti Jiří Pospíšil uvádí: Nově navrhované kodexy jsou hodnotovým odrazem dnešní moderní demokratické společnosti. Největších změn doznal bezesporu občanský zákoník. Chtěli jsme, aby jeho podstatou byla především ochrana člověka a zároveň aby dával jednotlivci větší svobodu při utváření vlastního právního postavení.

Základní direktivy pro myšlenkové pojetí navrhovaného zákoníku obsahují Listina základních práv a svobod a Ústava České republiky. Návrh občanského zákoníku

¹⁷³ <http://www.reformajustice.cz/cz/aktuality/aktuality/25-vlada-schvalila-rozsahlou-rekodifikaci-soukromeho-prava.html>

¹⁷⁴ <http://www.reformajustice.cz/cz/aktuality/aktuality/25-vlada-schvalila-rozsahlou-rekodifikaci-soukromeho-prava.html>

vychází z faktu, uznaného i českým ústavním pořádkem, že přirozená svoboda člověka má přednost před státem v tom smyslu, že stát není tvůrcem svobody člověka, ale jejím ochráncem. I podle článku 8 Listiny stát člověku svobodu nedává, nýbrž mu ji zaručuje. Z tohoto pojetí vychází hledisko autonomie vůle.¹⁷⁵

Rodinné právo bude tedy nově součástí občanského zákoníku, ve kterém je mu věnována část druhá (§§ 647 až 969) upravující otázky manželství, příbuzenství, poručenství a jiné formy péče o dítě, tj. poručenství, opatrovnictví a pěstounství. Původně bylo v návrhu obsaženo též zapsané partnerství, neboť měl být nahrazen i zákon o registrovaném partnerství, č. 115/2006 Sb., avšak v současném návrhu tuto úpravu nenalezneme.

Jednou z řady novinek důležitých pro téma, kterému se věnuje tato práce, je situace, kdy se manželé nedohodnou ohledně podstatné záležitosti týkající se rodiny. V takovém případě bude soud podle nové úpravy moci na návrh jednoho z manželů nahradit souhlas druhého manžela svým rozhodnutím, pokud ten souhlas odmítá bez vážného důvodu a v rozporu se zájmem rodiny, nebo není-li schopen souhlas projevit. Soud však vždy povede manžele k dohodě.¹⁷⁶ Obecně mají manželé ohledně záležitostí rodiny a její domácnosti vždy hledat dohodu a rozhodovat společně, což je i odrazem toho, že muž i žena mají v manželství stejná práva a stejné povinnosti.

Zákon ruší pojem společné jmění manželů existující v českém právním řádu od 1. 8. 1998, kdy nahradil institut bezpodílového spoluvlastnictví manželů. Napříště bude používána kategorie manželského majetkového práva. Návrh manželského majetkového práva vychází ze současné úpravy společného jmění manželů, avšak obsahuje více možností ať již pro snoubence nebo i pro manžele, aby si mohli své majetkové poměry uspořádat odlišně tak, jak to bude nejlépe vyhovovat jejich konkrétním potřebám. Bude možné rozsah společného jmění zúžit či rozšířit, jeho vznik vyhradit až ke dni zániku manželství či za trvání manželství ponechat dvě samostatná oddělená jmění.

Novinkou, respektive znovuzavedením do našeho právního řádu, kde fungoval až do roku 1949, je také umožnění osvojení zletilé osoby, není-li to v rozporu s dobrými

¹⁷⁵ Kovářová, D.: Rodinné právo v připravované rekodifikaci občanského práva, *Právo a rodina*, č. 2/2008, str. 16

¹⁷⁶ § 685 odst. 2 návrhu nového občanského zákoníku

mravy. Může jít o období osvojení nezletilého, tj. např. byl-li návrh na osvojení podán ještě v době, kdy dítě bylo nezletilé, nebo osvojil-li osvojitel i sourozence již zletilého dítěte. Ale též o osvojení již zletilé osoby, jedná se o výjimečné případy např. pro osoby, které nemají vlastní potomky a chtějí svého pokračovatele, někoho, komu budou moci odkázat svůj majetek apod. Obecně institut osvojení posiluje právní ochranu dítěte, které dosáhne-li věku 12 let, bude muset dát se svým osvojením souhlas a poté, co dosáhne svéprávnosti, bude mít právo na odtajnění spisu vedeného o jeho osvojení. Tím je splněn požadavek Úmluvy o právech dítěte na právo znát svůj původ.

Institut rodičovské zodpovědnosti již také nadále nebude používán, nahradí ho pojem rodičovská odpovědnost, která bude stejně jako dosud náležet oběma rodičům. Rodiče ji budou vykonávat ve vzájemné shodě, přičemž budou povinni sdělit dítěti veškeré potřebné informace, aby si samo mohlo ohledně záležitostí v jeho zájmu vytvořit svůj názor a tento rodičům sdělit. Součástí rodičovské odpovědnosti bude péče o dítě a jeho ochrana, osobní styk rodiče s dítětem, zastoupení dítěte a péče o jmění dítěte

Rekodifikace soukromého práva bude mít vliv mimo práva rodinného i na celou řadu dalších oblastí, předpokládá se zrušení některých zažitých pojmů, jedná se např. o způsobilost k právním úkonům či právní subjektivitu, a nahrazuje je termíny novými. Hodnotit, jak nový občanský zákoník obstojí v praxi, však bude možné nejdříve tehdy, až budeme znát jeho skutečné znění, které nabude účinnosti a bude několik let používáno v praxi. Do té doby lze počítat s tím, že soudci budou vycházet z existující judikatury tak, aby byla v co nejširší míře zachována právní jistota účastníků právních vztahů, z nichž většina jsou laici, pro které mohou být takto výrazné změny matoucí.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Je mi známo, že v současné době Ministerstvo práce a sociálních věcí mimo jiné připravuje obsáhlou novelu zákona o sociálně-právní ochraně dětí, která by se měla dotýkat především otázek náhradní rodinné péče. Vzhledem k tomu, že zatím není známa konkrétní podoba této novely a tato teda ještě ani nezapočala svou cestu legislativním procesem, nepovažuji za vhodné se jí blíže zabývat.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Knižní publikace:

- Agopian, M.: Parental Child Stealing, Lexington Books, Lexington, 1981
- Bakalář, E. A kol.: Rozvodová tematika a moderní psychologie, Karolinum, 2006
- Bureš, J., Drápal, L., Krčmář, Z. A kol. Občanský soudní řád. Komentář. I. díl. 7. vydání. Praha: C.H.Beck, 2006
- Černá, P.: Rozvod, otcové a děti, EUROLEX BOHEMIA, Praha, 2001
- David, R.: Práva dítěte, Nakladatelství Olomouc, 1999
- Francová, M., Dvořáková Závodská J.: Rozvody, rozchody a zánik partnerství, Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010
- Herring, J.: Family Law, Pearson Education Limited, 2001
- Holub, M., Nová, H., Hyklová, J.: Zákon o rodině, Komentář, Linde Praha 2007
- Hrušáková, M.: Dítě, rodina, stát. Úvahy nad právním postavením dítěte, Masarykova univerzita Brno, 1993
- Hrušáková, M., Králíčková, Z.: České rodinné právo, MU Brno, Doplněk 2006
- Hrušáková, M. a kol. Zákon o rodině. Komentář. Praha: C.H.Beck, 2005
- Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kol.: Občanské právo hmotné, ASPI, 2007
- Kovařík, J. a kol.: Dětská práva, právní povědomí, participace dětí a sociální služby, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2001
- Králíčková, Z.: Autonomie vůle v rodinném právu v česko-italském porovnání, Masarykova univerzita Brno, 2003
- Novotná, V., Burdová, E.: Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář. Linde, 2007
- Plecítý, V., Salač, J.: Základy rodinného práva, Eurounion 2001
- Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám. ASPI – Wolters Kluwer, 2009
- R. A. Gardner: Syndrom zavrženého rodiče, MPSV, Praha 1996
- Radvanová, S., Zuklínová, M.: Kurz občanského práva-Instituty rodinného práva. C.H.Beck, Praha

- Sborníky 39, Náhradní výchova dětí – možnosti a meze, Kolokvium I, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta 2008
- Sullerotová, E.: Krize rodiny, Karolinum, 1998
- Šínová, R. a kolektiv: Řízení ve věcech rodinněprávních v České republice, Slovenské republice a Německu a jejich aktuální problémy, Leges, 2010
- Švestka, J., Jehlička, O., Škárová, M., Spáčil, J. a kol. Občanský zákoník. Komentář. 10 vydání. Praha: C. H. Beck, 2006
- Veselá, R. a kol.: Rodina a rodinné právo, Eurolex Bohemia, Praha 2003
- Vondráčková, P.: Mezinárodní únosy dětí, Via Iuris, 2008

Časopisecké články:

- Bayerová, M.: Obecná charakteristika Úmluvy o právech dítěte, Právo a rodina, č. 5/2000
- Behr, T.: Sjednávání výživného a nepláči ve vězení, Právo a rodina, č. 4/2010
- Corradiniová, S.: Soudní úprava styku prarodičů s nezletilými vnuky, Právo a rodina, č. 7/2010
- Čuhelová, K.: Zákaz setkávání otce s nezletilým dítětem a ustanovení § 76b o.s.ř., Bulletin advokacie, č. 10/2008
- Dostálová, S.: Databáze judikatury mezinárodních únosů dětí, Právo a rodina, č. 6/2008
- Glogarová, J., Nosková, R.: Mezinárodní únosy dětí po novele o.s.ř., Právní fórum, č. 5/2009
- Hovorka, D.: Rozsudek Nejvyššího správního soudu: nemožnost postihu za porušení povinnosti podrobit se pravidelnému očkování, Právo a rodina, č. 2/2011
- Hrubá, M.: Mezinárodní únosy dětí – několik poznámek k související novele občanského soudního řádu, Právo a rodina, č. 4/2009 a 5/2009
- Hrušáková, M.: Správa jmění dítěte, Rodinné právo, č. 5/1999
- Hrušáková, M.: Jak se bude jmenovat, Právo a rodina, č. 9/1999
- Hrušáková, M.: Určení jména dítěte v novém zákoně o matrikách, Právo a rodina, č. 3/2001
- Chaloupková, I.: Práva dítěte jsou stále ještě Popelkou, Bulletin advokacie, č. 3/2008
- Chiancone, J., Girdner, L., Hoff, P.: Issues in resolving case of international child abduction by parents, Juvenile Justice Bulletin, prosinec 2001
- Jonáková, I.: Kritéria svěření nezletilého dítěte do výchovy, Právo a rodina, č. 4/2008
- Králíčková, Z.: Popírání otcovství nejvyšším státním zástupcem a subjektivní přirozená práva dítěte, Bulletin advokacie, č. 5/2007

- Kodjoe, U. O., Koepfel, P.: The Parental Alienation Syndrome (PAS). Heidelberg, Der Amtsvormund, Januar 1998
- Kodriková, Z.: Matka vždycky jistá?, Právo a rodina, č. 10/2006
- Kornel, M.: Kritéria pro rozhodování o výchově nezletilého dítěte, Právní fórum, č. 7/2009
- Kovářová, D.: Rodinné právo v připravované rekonstrukci občanského práva, Právo a rodina, č. 2/2008 a 3/2008
- Králík, M.: Bránění ve styku s nezletilým dítětem, Právní rádce, č. 5/1999
- Lavický, P.: Civilní soudnictví a nový občanský zákoník, Soudce, č. 9/2011
- Lavický, P.: Kritické poznámky ke koncepci návrhu občanského zákoníku, Právní rozhledy, č. 23/2007
- Lužná, R.: Použitelnost majetku nezletilého pro jeho potřeby a potřeby rodiny, Právo a rodina, č. 6/2006
- Lužná, R.: Rodičovská zodpovědnost nezletilého rodiče, Právo a rodina, č.12/2007
- Lužná, R.: Pozastavení a omezení rodičovské zodpovědnosti, Právo a rodina, č. 1/2008
- Lužná, R.: Zbavení rodičovské zodpovědnosti, Právo a rodina, č. 2/2008
- Lužná, R.: Popření otcovství nejvyšším státním zástupce, Právo a rodina, č. 2/2010
- Macháčková, L.: Rovnost rodičů a dětí, Právní fórum, č. 3/2005
- Nová, H.: Rodičovská zodpovědnost v českém právu, Právo a rodina, č. 7, 8, 9, 10 a 11/2008
- Novák, T.: Kdo, jak a kdy má říci dítěti pravdu o jeho původu? Právo a rodina, č. 11/2009
- Novák, T.: Mají něco společného Stockholmský syndrom a trauma zavrženého rodiče? Právo a rodina, č. 1/2010
- Novák, T.: Mentální programování jako forma ovlivňování dítěte po rozvodu, Právo a rodina, č. 7/2011
- Novák, T.: Mýty o střídavé péči o dítě po rozvodu, Právo a rodina, č. 6/2010
- Novotná, V.: Novela o.s.ř. a spolupráce soudů a orgánů sociálně-právní ochrany dětí při výkonu rozhodnutí o výchově, Právo a rodina, č. 11/2008

- Novotná, V.: Ochrana zdraví dítěte, Právo a rodina, č. 2/2005
- Novotná, V.: Lze zakázat styk dítěte s rodiči a příbuznými?, Právo a rodina, č. 9/2006
- Novotná, V.: Úmluva o uznávání rozsudků o výchově dětí, Právní rádce, č. 9/2000
- Novotná, V.: Úprava výchovy dítěte odloženého do Baby boxu a dítěte narozeného v režimu tzv. utajeného porodu, Právo a rodina, č. 5/2009 a 6/2009
- Novotná, V.: Nalezené děti a možnosti řešení jejich právního postavení, Právo a rodina, č. 7/2010
- Plátěnková, H.: Některé otázky k rozvodu, Bulletin advokacie, č. 4/2009
- Podhrázký, M.: Určení otcovství k dítěti narozenému mimo manželství, Právní fórum, č. 9/2009
- Poláková, M.: Právní rámec pro realizaci práva dítěte znát své rodiče, Právo a rodina, č. 5/2011
- Radvanová, S.: Výkon rodičovských práv, Právo a rodina, č. 4/2001
- Rais, D.: K otázce návrhu na přiznání rodičovské zodpovědnosti nezletilého rodiče, Právo a rodina, č. 3/1999
- Rychlík, D.: Sanace biologické rodiny, Právo a rodina, č. 2/2009
- Severová, J.: Matky, které se vzdávají svého dítěte, Náhradní rodinná péče, č. 1/2000
- Smolíková, K.: Náhradní mateřství je velmi diskutovaným problémem, Právo a rodina, č. 11/2009
- Stará, I.: Právní a etická otázka pronájmu dělohy, Právo a rodina, č. 4/2010
- Šulová, L.: Rodina funkční a dysfunkční, Právo a rodina, č. 1/2006
- Veřejný ochránce práv: Sborník stanovisek č. 2, Rodina a dítě, rok 2007
- Wilk, A.: Mezinárodní únosy dětí, Právo a rodina, č. 12/2007
- Žáčková, M.: Syndrom zavrženého rodiče-nejistá teorie, Právo a rodina, č.6/2008

Internetové stránky:

- www.justice.cz
- www.mpsv.cz
- www.unicef.cz
- www.epravo.cz
- www.neziskovky.cz
- www.vlada.cz
- www.nsoud.cz
- www.usoud.cz
- www.wikipedia.org
- www.helcom.cz
- www.radaevropy.cz
- www.osn.cz
- www.babybox.cz
- www.stridavka.cz
- www.fod.cz
- www.umpod.cz
- www.czso.cz
- www.detskaprava.cz
- www.ochrance.cz

10 PŘÍLOHY

Tabulka č. 1

Statistika počtu dětí vložených do baby-boxu v ČR

Pořadí otevření baby-boxu	Umístění baby-boxu	Počet vložených dětí
1.	GynCentrum Hloubětín	17
2.	Nemocnice Milosrdných bratří Brno	7
3.	Fakultní nemocnice Olomouc	3
4.	Nemocnice Kadaň	2
5.	Krajská nemocnice T. Bati	1
6.	Nemocnice Pelhřimov	0
7.	Orlickoústecká nemocnice	1
8.	Oblastní nemocnice Mladá Boleslav	3
9.	Nemocnice Sokolov	1
10.	Krajská nemocnice Liberec	2
11.	Pardubická krajská nemocnice	0
12.	Oblastní nemocnice Kladno	3
13.	Oblastní nemocnice Příbram	1
14.	Nemocnice ve Frýdku-Místku	1
15.	Městská nemocnice Ostrava	6
16.	Slezská nemocnice Opava	1
17.	Nemocnice Chomutov	0

18.	Oblastní nemocnice Kolín	0
19.	Nemocnice Jindřichův Hradec	1
20.	Šumperská nemocnice	2
21.	Oblastní nemocnice Náchod	0
22.	Nemocnice Strakonice	1
23.	Klatovská nemocnice	0
24.	Nemocnice Teplice	1
25.	Nemocnice Nymburk	0
26.	Kroměřížská nemocnice	0
27.	Nemocnice Rudolfa a Stefanie Benešov	1
28.	Nemocnice Jihlava	1
29.	Masarykova nemocnice Ústí nad Labem	2
30.	Nemocnice s poliklinikou Mělník	0
31.	Nemocnice Písek	1
32.	Nemocnice Přerov	0
33.	Úřad městské části Praha 2	0
34.	Nemocnice Třebíč	0
35.	Nemocnice Děčín	1
36.	Nemocnice Jablonec nad Nisou	1
37.	Úřad městské části Praha 6	0
38.	Nemocnice s poliklinikou Karviná - Ráj	0
39.	Městská nemocnice Litoměřice	0
40.	Nemocnice TGM Hodonín	0
41.	Nemocnice Most	2
42.	Nemocnice Slaný	0
43.	Poliklinika Denisovo nábřeží Plzeň	0

44.	Sanatorium MUDr. Jaroslava Bílka	0
45.	Almeda a.s., Městská nemocnice v Neratovicích	0
46.	Zdravotnická záchranná služba Královéhradeckého kraje	0
47.	Nemocnice Cheb	0

Tabulka č. 2

Křivka porodnosti v ČR

Rok	1991	2001	2004	2005	2006	2007	2008
Narozené děti celkem	129 850	90 978	97 929	102 498	106 130	114 947	119 842
Narozené mrtvě	496	263	265	287	299	315	272
Narozené živě	129 354	90 715	97 664	102 211	105 831	114 632	119 570
Z toho chlapců	66 644	46 616	50 262	52 453	54 612	58 475	61 326
dívek	62 710	44 099	47 402	49 759	51 219	56 157	58 244
Počet porodů celkem	128 667	89 425	96 078	100 546	103 985	112 605	117 429
Porody dvojčat	1 157	1 525	1 813	1 926	2 115	2 298	2 381
Porody trojčat	13	11	19	13	15	22	16
Porody čtyřčat	0	2	0	0	0	0	0
Podíl vícečetných porodů v %	0,9	1,7	1,9	1,9	2,0	2,1	2,0

Tabulka č. 3

Počty dětí svěřených do společné či střídavé péče rodičů

Rok	Počet dětí
2005	432
2006	542
2007	621
2008	659
2009	776
2010	867

Tabulka č. 4

Výše výživného na jedno dítě po rozvodu manželství rodičů dle Ministerstva spravedlnosti ČR

Věk dítěte	Podíl z příjmu rodiče připadající na výživné
0-5 let	9-13%
6-9 let	11-15%
10-14 let	14-18%
15-17 let	17-21%
18 let a více	20-24%

Pozn.: Jedná se pouze o doporučená, nikoli závazná procenta, avšak tabulka bývá soudci využívána. Přestože je kritizována za to, že nereflektuje možnost vyššího počtu vyživovaných osob, lze se jí při rozhodování nechat vést. Je inspirována modelem fungujícím v sousedním Rakousku.

Tabulka č. 5

Počty sporů týkajících se mezinárodních únosů dětí řešených Úřadem pro mezinárodně právní ochranu dětí v roce 2008

	Česká republika	Zahraničí	Celkem
Mezinárodní únos	15	23	38
Právo styku s dítětem	6	0	6
Státy mimo Haagskou úmluvu	0	4	4
Dohoda zúčastněných	8	8	16
Exekuční návrat dítěte	0	2	2
Zpětvzetí návrhu	4	6	10
Zamítnutí	0	1	1
Řízení probíhá	9	10	19

Pozn.:

Česká republika – případy, kdy je žádán návrat dítěte z ČR nebo styk s dítětem žijícím v ČR

Zahraničí – případy, kdy je žádán návrat dítěte z ciziny nebo styk s dítětem, které žije v cizině

Státy mimo Haagskou úmluvu – případy v zemích, které nejsou vázány Haagskou Úmlouvou z r. 1980

Dohoda zúčastněných – případ ukončen dohodou rodičů, dobrovolným návratem či smířením se s přemístěním/zadržením dítěte

Exekuční návrat dítěte – návrat dítěte na základě nuceného výkonu soudního rozhodnutí

Zpětvzetí návrhu – zpětvzetí návrhu nebo nečinnost žadatele o navrácení

Zamítnutí – návrat zamítnut pravomocným rozhodnutím

English resume

My thesis is called Exercise of rights and duties of parents who do not live together. It's very actual and discussed thema and I'm interested in it, because everything that touches family law is close to all of us, everyone of us is a someone's child and has mother and father.

Family has a leading part in every society, it's a basic social unit and stone of people's company on all over the world. Family law is a part of civil law in which we can find most principles of family law. Family law may be defined as body of law which attempts to regulate the internal relationships within the family and the relationship of the family to the outside world.¹⁷⁸

Family is a group of people connected by a close relationship, which means by blood, marriage or adoption.

My thesis is divided into six chapters, each of them is subdivided into Subchapters and Parts. First Chapter defines the basic terms of family law, which means child, mother and father, family itself and their protection by law. It also contains a short historical excursion of the rights of minor child, because the protection of minor child and his/her best interest is one of the most important principle of entire family law.

Second Chapter is devoted to the parental responsibility. Each parent (biological or adoptive) with parental responsibility retains an equal and independent right and responsibility to be informed and make appropriate decisions about his/her child, including the child's property. And what are the most important rights and duties? Protecting the child, disciplining him, providing the home for child and be in contact with him, naming the child, choosing education for child, agreeing with medical treatment, being responsible for the child's property, not using prohibited penalties and of course not abuse the child and respect his/her human rights.

Third and Fourth Chapters are closely interconnected with the previous chapter and describe the differences between parental responsibility of parents – married couple and parents who not entered into a marriage, which has a influence to situation after the end of the parents relationship, namely shared, alternate and sole care.

¹⁷⁸ Chromá, M.: New introduction to legal english, Karolinum, Praha 2003, str. 428

Fifth Chapter deals with restrictive interventions of state authorities, namely suspicion, limitation and deprivation of parental responsibility. These interventions must be done only if it's necessary for the best interest of the child and when parents do not exercise their rights and duties according to law.

Finally the last Chapter relates to international child abduction and describes the most important convention, the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction 1980. The aim of this Convention is to return the child who has been abducted back to the country, which is called a habitual residence of the child.

Key words:

parental responsibility – rodičovská zodpovědnost

international child abduction – mezinárodní únosy dětí

rights of a minor child – práva nezletilého dítěte